

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
EESTI KEELE OSAKOND

Andra Rumm

AVATUD KÜSIMUSED SUULISES ARGIVESTLUSES

Magistritöö

Juhendajad PhD Andriela Rääbis ja Kirsi Laanesoo

Tartu 2015

Sisukord

Sissejuhatus	4
1. Küsimus ja küsilause.....	7
1.1. Küsimuse ja küsilause üldisloomustus	7
1.2. Küsilause (küsimuste) liigitused	8
1.3. Eriküsilause	9
2. Suuline keel.....	14
2.1. Suuline keel uurimisobjektina.....	14
2.2. Suulise vs. kirjaliku keele küsilause.....	16
3. Vestlusanalüüs ja suhtluslingvistika	19
4. Küsimused vestlusanalüüsi taustal.....	22
4.1. Naabruspaarid	22
4.2. Parandusliigendus	24
4.3. Suhtlustegevused.....	26
4.4. Episteemilised suhted ja sotsiaalne hind	28
5. Avatud küsimused suulises argivestluses.....	33
5.1. Üksikküsimused	33
5.1.1. Infosoov	34
5.1.2. Parandus	41
5.1.3. Retooriline küsimus	47
5.1.4. Pomin	53
5.1.5. Kokkuvõtteks	55

5.2. Mitmeosalised küsimused	57
5.2.1. Infosoov	58
5.2.2. Parandus	65
5.2.3. Pomin	67
5.2.4. Kokkuvõtteks	68
5.3. Järellaienduse funktsioonis küsimused	71
5.3.1. Infosoov	71
5.3.2. Parandus	74
5.3.3. Retooriline küsimus	76
5.3.4. Kokkuvõtteks	77
5.4. Tulemused	78
Kokkuvõte	86
Kirjandus	89
<i>Wh</i> -questions in Estonian Everyday Conversation. Summary	93
Lisad	96
Transkriptsioonimärgid	96

Sissejuhatus

Avatud küsimusi võivad eesti keeles vormistada erinevad küsisõnad, kusjuures potentsiaalne vastus ei ole küsimusega ette antud. Käesolev magistritöö on jätkuks bakalaureusetööle „*mis*-küsimustega tehtavad suhtlustegevused suulises argivestluses“ (Rumm 2013), mis keskendus vaid ühele avatud küsimusele – *mis*-küsimusele. Bakalaureusetööst selgus, et kõik *mis*-küsimused ei ole seotud küsimuste prototüüpse rolliga, st info hankimisega. Avatud küsimusi (kirjakeele tüpoloogia järgi eriküsilauseid) võivad moodustada aga veel paljud teisedki küsisõnad, nagu *kes*, *kui*, *kumb*, *misasi*, *missugune*, *milline*, *mäherdune*, *mihuke(ne)*, *kus*, *millal*, *kunas*, *kuidas*, *mismoodi*, *miks*, *mispärast*, *milleks*, *mispuhul* jne (EKG II 1993: 170).

Eesti keeles on eriküsilauseid põhjalikult kirjeldatud kirjakeele põhjal. Neist on andnud ülevaate nii Helle Metslang (1981) oma teoses „Küsilause eesti keeles“ kui ka teaduslik eesti keele grammatika (EKG II 1993). Ent suulises kõnes ei ole avatud küsimusi üksikasjalikult analüüsitud. Nende vormistamist ja suhtlusfunktsioone on uurinud institutsionaalsetes infodialoogides Tartu Ülikooli suulise suhtluse töörühm (Hennoste jt 2009; Hennoste, Rääbis, Laanesoo 2013). Küsimusi on põhjust uurida just suulise keele põhjal seetõttu, et küsimus (ja vastus) ongi eeskätt suulise keele fenomen.

Magistritöö eesmärk on välja selgitada, milliste vahendite abil vestlejad vormistavad igapäevaselt suheldes avatud küsimusi ning milliseid suhtlustegevusi nende abil tehakse. Vaadeldakse, kas suhtlustegevuste ja vormivahendite vahel on seoseid, st kas eri suhtlustegevused on vormistatud eri moel. Kas näiteks eri suhtlustegevustele on omased eri küsisõnad? *mis*-küsimuste uurimisel selgus muuhulgas, et infot hankivad küsimused ja retoorilised küsimused seostuvad pea alati lausega, fraasid on aga kõige omasemad just parandusalgatustele. Sellest johtuvalt oleks huvitav vaadelda, kas sama tendents kehtib muudegi avatud küsimuste puhul. Lisaks püütakse välja selgitada, kuidas väljendatakse avatud küsimuste abil episteemilisi suhteid.

Materjali on saadud Tartu Ülikooli suulise keele korpusest. 18 silmast silma argivestlusest on kogutud 300 vestluskatket, mis sisaldavad muuhulgas avatud küsimust. Analüüsitud vestluste osalejad on pereliikmed, sugulased või head sõbrad-tuttavad. Vesteldakse igapäevastel teemadel, muuhulgas kooli- või tööelust, sünnipäevapidudest, kirjandusest. Enamik vestlusi on söögilauavestlused, aga jutuajamist võib saata ka kaardimäng või marjade puhastamine. Küsilauseid on valitud juhuslikult, mistõttu ei ole küsisõnad võrdsel määral esindatud. Vestlusanalüütilistest põhimõtetest lähtudes on oluline tähelepanu pöörata ka kuulaja reaktsioonile, kuna ka tema tõlgendusest ilmneb, missuguse suhtlustegevusega oli parasjagu tegemist.

Uurimismaterjali analüüsimisel tuginetakse vestlusanalüüsile ehk suhtluse mikroanalüüsile ja suhtluslingvistikale. Kui vestlusanalüüs uurib pigem suhtlust ja seal valitsevaid norme, mitte niivõrd keelt, siis suhtluslingvistikat huvitavad just grammatilised vormid. Suhtluslingvistid vaatlevad, missuguseid keelelisi (grammatilisi) vahendeid suhtlejad kasutavad teatud suhtlustegevuste või -eesmärkide täitmiseks. Käesolev töö püüab leida seega seaduspärasusi ning vaadelda küsimuste vormistamist ning nende abil tehtavaid tegevusi. Tegemist on nii kvalitatiivse kui ka kvantitatiivse uurimusega.

Töö esimene peatükk pakub küsimuse ja küsilause üldiseloomustuse. Esitatakse kaks küsilause (küsimuste) tüpoloogiat, millest üks on kirjakeelekeskne ning teine koostatud suulise keele põhjal. Pikemalt peatutakse eriküsilause spetsiifikal. Teine peatükk tutvustab suulist keelt kui uurimisobjekti ning esitab suulise ja kirjaliku küsilause vahelisi erinevusi. Kolmas ja neljas peatükk annavad ülevaate selle töö meetoditest – vestlusanalüüsist ja suhtluslingvistikast. Neljas osa tutvustab lähemalt meetodite põhimõisteid: naabruspaar, parandusliigendus, suhtlustegevus, episteemilised suhted ja sotsiaalne hind.

Viiendas, empiirilise analüüsi peatükis selgitatakse välja, milliseid suhtlustegevusi avatud küsimuste abil tehakse ja kuidas neid vormistatakse. Kõigepealt vaadeldakse üksikküsimusi, seejärel mitmeosalisi küsimusi ning järellaienduse funktsioonis küsimusi. Need jaotatakse omakorda suhtlustegevuseti ning vaadeldakse, mil moel erinevad suhtlustegevused on vormistatud: Kas küsimused on vormistatud lause või fraasina? Mis küsisõnade või küsiühendite abil avatud küsimusi vormistatakse? Mille

kohta täpsemalt küsitakse (isiku, aja, koha, põhjuse, viisi, hulga, tegevuse, eelneva jutu, objekti jne)? Mitmeosaliste küsimuste ning järellaienduse funktsioonis küsimuste puhul on oluline jälgida eeskätt seda, mis põhjustel küsija oma esialgse küsimuse ümber teeb. Lõpetuseks esitatakse olulisemad järeldused, mida võrreldakse eesti infodialoogide põhjal saadud tulemustega (Hennoste jt 2009; Hennoste, Rääbis, Laanesoo 2013).

Soovin tänada juhendajate teadur Andriela Rääbise ja Kirsi Laanesoo kõrval ka vanemteadur Tiit Hennostet, kes on olnud abiks vestluskatket analüüsimisel.

1. Küsimus ja küsilause

Selles peatükis antakse ülevaade küsimusest ja selle prototüüpselt süntaktilisest vormist küsilausest. Esitatakse kaks eesti keele küsilause tüpoloogiat. Esimene neist on koostatud kirjakeele põhjal, teine suulise keele põhjal. Seejärel antakse lähem ülevaade avatud küsimuste (~ eriküsilause) tunnuste kohta. Samuti tutvustatakse avatud küsimusi vormistavaid küsisõnu ja küsiühendeid ning vaadeldakse, mille kohta nad võivad küsida (nt objekti, aja, koha jne).

1.1. Küsimuse ja küsilause üldiseloostus

Eesti keeles eristuvad suhtluseesmärgi järgi viis lausetüüpi: väit-, küsi-, käsk-, soov- ja hüüdlause. Küsimuse vormistamise prototüüpne kommunikatiivne lausetüüp on küsi- ehk interrogatiivlause. Suhtluses võib inimene tihtipeale tajuda oma teadmiste puudulikkust ning sellega seostub ka soov teadmisi täiendada. Seega on küsimuse põhifunktsiooniks infolünga täitmine. Küsimises peituvad korraga nii küsija mingisugusedki teadmised, ebaselged asjad kui ka palve, et keegi teine neis asjus informatsiooni annaks. (EKG II 1993: 166; Metslang 1981: 5)

Helle Metslang on oma uurimuses „Küsilause eesti keeles“ (1981) välja toonud kolm küsilause eritunnust. Esiteks, nii kommunikatiivselt kui ka loogiliselt vormistab lause küsimust. Teiseks, küsimus moodustab koos talle järgneva vastusega kokkukäiva ühendi. Seega on küsilause sünsemantiline, sest ta moodustab terviku koos vastuslausega. Küsilause määrab ka vastuslause süntaktilis-semantilised tunnused. Kolmandaks, küsilause eristub teistest lausetüüpidest kas küsipartiklite, küsisõnade, küsijätkude või pöördõnajarje, aga ka intonatsiooni abil. Küsilause, millel on kõik need kolm tunnus, on päris küsilause. Need küsilause, millel ei ole kõiki eelpool mainitud tunnuseid, jäävad perifeeriasse. (Metslang 1981: 10–11)

Jan P. De Ruiter (2012) peab käsitlust, mille järgi on küsimuse eesmärk infolünga täitmine, üheülbaliseks. Küsimused on tegelikult mitmefunktsioonilised ja

informatsiooni hankimine on vaid nende prototüüpne roll. Küsimuste abil saab teha muidki tegevusi: esitada palveid, väljendada seisukohti jne. Teisisõnu võib lausung¹ olla vormiliselt küsilause, ent väljendada hoopis soovi või väidet. Teisalt ei vormistata kõiki küsimusi süntaktilises mõttes küsilausestena.

1.2. Küsilause (küsimuste) liigitused

Peale Helle Metslangi uurimuse annab ülevaate küsilause kohta „Eesti keele grammatika II“ (EKG II 1993), kusjuures sealse vastava osa autor on samuti Metslang. EKG II käsitleb küsilauseid vormilisest aspektist lähtudes ning liigitab küsilauseid selle põhjal, kas vastused on küsimusega ette antud või ei ole. (EKG II 1993: 168) Kui EKG II toob välja vaid kesksamad tüübid, siis Metslang vaatleb oma põhjalikus uurimuses (Metslang 1981) kolme põhiliigi kõrval ka alaliike ning kirjeldab küsilauseid tekstigrammatikale toetudes. Käesolevas magistritöös vaadeldakse ainult põhitüüpe.

Metslang jaotab küsilased **üld-, alternatiiv- ja eriküsilauseteks**. Üldküsilause ootab vastuseks vähemalt jaatust või eitust (*Kas Jüri on tööl?*) ning alternatiivküsilausega saab vastaja samaaegselt ka potentsiaalsed vastusevariandid (*Kas Jüri on tööl või kodus?*). (Metslang 1981: 13–14). Nendega võrreldes on eriküsilause avatud, sest küsimusega ainult viidatakse, millise koha pealt küsija soovib infolünga täitmist (ISK 2004: 1154). Inglise keele akadeemiline grammatika liigitab küsimusi suletud ja avatud küsilauseteks. Üld- ja alternatiivküsilauseid peetakse suletuteks, eriküsilauseid avatuteks. Eriküsilased on avatud selles mõttes, et potentsiaalsete vastuste arv neile on piiramatu. Näiteks küsimusele *Mis nad andsid talle?* (*What did they give her?*) saab vastata *Nad andsid talle x* (*They gave her x*), kus *x*-le võib vastata piiramatu hulk väärtusi, nt *Nad andsid talle raamatuid / võtme / kõike, mida ta palus.* jne (*They gave her some books; They gave her the key; They gave her everything she asked for; and so on*). (Huddleston, Pullum 2002: 853, 856–866; 872)

Tartu Ülikooli suulise suhtluse töörühm (Hennoste jt 2009: 344–346) on Tartu Ülikooli dialoogikorpuse põhjal koostanud olemuselt empiirilise ning avatud ehk pidevalt muutuva tüpoloogia. Nad on kasutanud eriküsilause kohta terminit *avatud*

¹ Termin *lausung* tähistab suulises keeles intonatsiooniliselt lõpetatud üksust.

küsimus. **Avatud küsimusi** vormistavad erinevad küsisõnad ja neile küsimustele antakse normikohaselt vastuseks informatsiooni. Lisaks sellele eristavad suulise keele uurijad ka **alternatiivküsimusi** ning **kas-küsimusi**. Alternatiivküsimusi ja kas-küsimusi vormistatakse partikli *kas* või selle alternatiivide abil. Alternatiivküsimusega esitatakse üheaegselt ka võimalikud vastusevariandid, mille vahel vastaja saab valida. Kas-küsimused jagunevad kolmeks: suletud ja jutustavad kas-küsimused ning vastust pakkuvad küsimused. **Suletud kas-küsimus** ootab vastuseks jaatust või eitust, **jutustav kas-küsimus** aga infot. **Vastust pakkuvas küsimuses** on välja toodud eelistuslik vastusevariant.

Mõlemas eelnevalt välja toodud liigituses eristuvad kolm põhirühma: Metslangil on nendeks üld-, alternatiiv- ja eriküsilause; suulise keele tüpoloogias aga avatud küsimused, alternatiivküsimused ja kas-küsimused. Kahed rühmad on omavahel vastavuses (eriküsilause ja avatud küsimused ning alternatiivküsilause ja alternatiivküsimused), erinevused tekivad üldküsilause ja kas-küsimuste liigitamisel.

1.3. Eriküsilause

Siinse töö keskmesse on võetud eriküsilased (suulise keele tüpoloogia järgi avatud küsimused). Eriküsilausele on omane küsituumade paiknemine lause algul kas küsivate pronoomenite (*kes, mis* jt), proadverbide (*kus, millal* jt) või küsiühendina² ehk mitmesõnalise küsituumana (*kui vana*). (EKG II 1993: 170, 173) Ainult kajaküsimustes, mida esitatakse kontrollimaks, kas eelnenud lauset on mõistetud õigesti, võidakse jätta küsisõna küsimustatava lauseliikme kohale (*Põldu on teie talus mitu hektarit?*). (EKK 2007: 509)

Eriküsimus sisaldab presupositsiooni ehk väidet, mis on küsisõnaga ette antud ja mille küsija usub olevat tõene. Näiteks küsisõna *millal* sisaldab väidet *millalgi*. Küsimus *Millal sa tagasi tuled?* sisaldab presupositsiooni, et vastaja naaseb mingil ajal. (Quirk et al. 1976: 396)

² EKG II-s kasutatakse selle kohta terminit *küsiфраас*. Selles töös tähistab küsiфраас aga süntaktilist üksust, milles puudub verb. Küsiфраasi võib moodustada kas küsisõna või küsiühendi ehk mitmesõnalise küsituumade abil.

Kuigi eriküsimused ei sea vastusele nii rangeid piiranguid kui üld- või alternatiivküsimused, annavad küsisõna ja küsimusse sisestatud presupositsioon vastuse jaoks ette olulisi elemente. (Halonen, Sorjonen 2012: 236)

Küsimuse moodustavad küsituum ehk küsija teadmiste jaoks määramata osa ja eele ehk küsijale teadaolev ja küsimusega väidetav osa. Küsiühendi ja -lause tähendus viitavad määramispiirkonnale, kust vestluspartneril tuleb leida sobiv vastus. Metslang kirjutab, et üldküsimusel on kaks potentsiaalset vastust: propositsioon (ehk lause sisu) on kas tõene või väär, samas kui eriküsimuse muutujal võib olla lõpmatu hulk väärtusi, võimaldades lõpmatu palju propositsiooni vastuseid, mis ei pruugi üksteist isegi välistada. (Metslang 1981: 148–150) Selline käsitus viitab sellele, et eriküsimusel on palju vähem piiranguid võrreldes üldküsimusega, mistõttu saabki eriküsimusi pidada avatud küsimusteks.

EKG II (1993: 170) kirjutab, et küsituumaga märgitakse ära küsimuse mõjuala: „lünk situatsioonis, mille sisukat täitmist vastajalt nõutakse“. Eriküsilausele vastates tuleb küsituum asendada täistähendusliku moodustajaga, mis EKG II (1993: 170) järgi „oma üldkategoriaalse tähenduse, semantilise ja süntaktilise funktsiooni ning morfoloogilise vormi või substitutsiooniklassi poolest mahub küsituumaga etteantud raamidesse“. Vastus on harilikult elliptiline, kuid eriküsilauseid on olemuselt avatud, mistõttu võib neile vastata ka väga pikalt. Samuti ei peeta elliptilist vastust alati piisavaks, mistõttu vastatakse täislausega. Pikemat vastust eeldavad tavaliselt küsimused, mis pärivad viisi, põhjuse ja otstarbe kohta, samas kui koha, aja ja hulga kohta vastatakse lühemalt. (ISK 2004: 1154–1155; Metslang 1981: 77) EKG II (1993: 170) lisab: „Võimalike vastuste arv eriküsimusele on põhimõtteliselt piiramatu (v.a *kumb*-küsimused, kus on ette antud kaks alternatiivi).“

Eriküsilauseid moodustavate küsisõnade repertuaar on eesti keeles väga lai. Küsisõnadena talitlevad a) pronoomenid *kes*, *mis*, *kumb*, *misasi*, *missugune*, *milline*, *mäherdune*, *mihuke(ne)* ja b) proadverbid *kus*, *kuhu*, *kust*, *kuhupoole*, *kuspool*, *kustpoolt*, *kustsaadik*, *kustkaudu*, *kustpeale*, *kuskohta*, *kuskohas*, *kuskohast*, *millal*, *kunas*, *kuniks*, *kuidas*, *mismoodi*, *miks*, *mispärast*, *mistõttu*, *misjaoks*, *mistarvis*, *milleks*,

mispoolest, mispuhul.³ (EKG II 1993: 170) Küsisõnadest eristub teatud mõttes *kui*, sest ta ei saa olla tänapäeva eesti keeles üksi lause küsituum, vaid moodustab küsiühendi mingi adjektiivi või adverbiga: *kui vana, kui palju* jne (Lindström 2006: 884).

Prosubstantiividest (sh proadjektiiv) on *mis* kõige üldisema kategooriaalse tähendusega, küsimustades mis tahes objekti või nähtust märkivat fraasi. Prosubstantiiv *kes* osutab elusale objektile. Proadjektiiv *kumb* viitab valikule kahe elusa või eluta objekti või nähtuse vahel. Universaalsed on proadjektiivid (sh prosubstantiivid) *milline* ja *missugune*. Proadverbidest tähistavad aega *millal, kunas, kuniks*, kohta *kuhu, kus, kust, kuskohata, kuskohas, kuskohast, kustsaadik, kustkaudu, kustpeale*, viisi *kuidas, mismoodi*, põhjust *miks, mispärast, mistõttu*, otstarvet *milleks, misjaoks, mistarvis*. (EKG II 1993: 170)

Peale küsisõnade võivad küsituumad moodustada ka regulaarselt esinevad pikemad küsiühendid, mis on moodustatud *mis-* või *kui-*sarja abil (*mida teha, kui pikk*). Lisaks neile võib esineda ka ainukordseid juhuühendeid, mis võivad olla moodustatud ka muude küsisõnade abil (*milline raamat, kelle kell*). (EKG II 1993: 171) Seega võimaldavad küsiühendid kitsendada küsisõna tähendusavarust ning annavad võimaluse küsida erinevate kategooriate kohta. Näiteks küsisõna *mis* küsib harilikult objekti kohta, aga küsiühend *mis päeval* uurib hoopis aja kohta.

Tegelikult esitab EKG II ainult prototüüpsed kategooriad, mille kohta küsisõnad küsivad. Helle Metslang (1981) käsitleb ka eri tüüpi määruseid (kohamäärus, viisimäärus jne), mille sees ta toob lisaks kategooriaid EKG II esitatule. Peale *kus-*küsisõna võivad koha kohta küsida küsiühendid, mis on moodustatud küsisõnade *mis, kui* või *kelle* abil (*mis kohast, kelle juures, kui kaugel*). Ajamääruse puhul tuleb kõne alla küsisõna *mis* abil moodustatud küsiühendid, kuid ka küsisõna *kus* (*Kustpeale sa instituudis töötad?*). Hulga kohta võib esitada küsimusi *kui-*sarja abil (*kui palju*), viisi kohta *mil* ja *mis* (*mil viisil, mis teel*). Seisundi kohta saavad uurida *kuidas, mis olekus*, põhjuse kohta *mis, mille* ja *kus* (*Kust sa tead?*). Otstarbe järele võib pärida ka *mis-*sari, aga ka küsisõna *miks*. Omaduse või seisundi kohta küsitakse küsisõnade *milline, missugune* või *kuidas* abil. Situatsiooni (või ka tingimuse kohta, kui lisada *kui-*kõrvallause) kohta küsivad *Mis juhtus? Mis on? Kuidas on? Mis toimub? Mis saab?*

³ Lisaks küsisõnadena võivad nad toimida ka relatiivpronoomenitena. Neid selles töös ei käsitleta.

Metslang rõhutab, et küsisõna *kuidas* on väga laia ampluaaga küsisõna, küsides nii viisi, seisundi, põhjenduse, motiveeringu, vahendi kui ka otstarbe kohta. (Metslang 1981: 74–83; 90–91)

Küsimused võivad olla ka kas eelneva teksti üksuse kohta (*Kus sa kolasid? – Kus ma kolasin?*), küsides üksuse tähenduse kohta või keeleüksuse enda kohta. Teisisõnu oodatakse täpsustust või kontrollitakse, kas saadi küsimusest õigesti aru. Teisalt võivad küsimused käia järgneva teksti kohta (*Mis edasi?*), kehutades partnerit edasi rääkima. (Metslang 1981: 113–114; 124–125)

Eriküsilausetega saab küsida ka tegevuse või sündmuse kohta, kuid nende jaoks ei ole eraldi küsisõnu. Sel juhul moodustatakse küsilause küsisõna ja üldise tähendusega verbi abil: *mida ~ mis tegema* (tabel 1). Samas ei saa eesti keeles küsimustada kõrvallause osiseid (**Kuhu sa tahaksid, et ma läheksin*), seevastu sekundaartarindite komponente saab (*Kuhu sa soovitad mul minna?*). (EKG II 1993: 171)

Tabel 1. Eriküsimusi moodustavad küsisõnad ja kategooriad, mille kohta nad küsivad. (Koostatud EKG II ja Metslang 1981 põhjal).

Kategooria	Küsisõnad	Näited
Objekt/nähtus	<i>mis</i>	<i>Mis sind kõige enam vihastab?</i>
Elus objekt	<i>kes</i>	<i>Kes sind kõige enam vihastab?</i>
Valik kahe objekti vahel	<i>kumb</i>	<i>Kumb käsi sul valutab?</i>
Universaalsed	<i>milline, missugune</i>	<i>Missugune ta inimesena on?</i> <i>Milline inimene ta on?</i>
Aeg	<i>millal, kunas, kuniks; mis-sari, kus</i>	<i>Millal nad tulevad?</i> <i>Mis kell te ära sõidate?</i> <i>Kustpeale sa instituudis töötad?</i>
Koht	<i>kuhu, kus, kust, kukohta, kuskohas, kuskohast, kustsaadik, kustkaudu, kustpeale; mis-sari, kui-sari</i>	<i>Kuhu me sõidame?</i> <i>Mis kohta sa sõidad?</i> <i>Kui kaugel su ema elab?</i>
Viis	<i>kuidas, mismoodi; mil, mis-sari</i>	<i>Kuidas seda harjutust tehakse?</i> <i>Mil viisil Mari ülesandeid lahendab?</i>
Põhjus	<i>miks, mispärast, mistõttu; mis, mille, kust, kuidas</i>	<i>Miks sind eile ei olnud?</i> <i>Kust sa tead?</i>
Otstarve	<i>milleks, misjaoks, mistarvis; mis-sari, miks, kuidas</i>	<i>Misjaoks on inimesel isamaad vaja?</i> <i>Mis eesmärgil sa mulle raha annad?</i>
Hulk	<i>kui-sari, nt (kui) mitu</i>	<i>Kui palju paate merel on?</i>
Seisund	<i>kuidas, mis, milline, missugune</i>	<i>Kuidas uks jäi?</i> <i>Mis uksega juhtus?</i>
Vahend	<i>kuidas</i>	<i>Kuidas te Tartusse saate?</i>

Omadus	<i>milline, missugune, kuidas</i>	<i>Kuidas see supp sulle tundub?</i>
Situatsioon	<i>kuidas, mis</i>	<i>Mis juhtus? Kuidas on?</i>
Tingimus	<i>nt mis</i>	<i>Mis saab, kui suusailma ei tule?</i>
Eelnev tekst	<i>nt kus, mis</i>	<i>Mis ei ole üldse keeruline?</i>
Järgnev tekst	<i>nt mis</i>	<i>Mis edasi sai?</i>
Tegevus/sündmus	<i>mis teha, mida tegema</i>	<i>Mis ma peaksin tegema?</i>

Kogu sündmuse kohta küsitakse lausetega *Mis juhtus? Kuidas on?* jms. Nende põhjal on kujunenud kinnisehitusega vaegküsilauseid, nagu *Mis siis? Mis nüüd?*. Lünk- ja vaeglausetes esindab eriküsilauset minimaalselt küsituum: *Kes? Kus? Kui kaugel? Mitmes korrus?*. (EKG II 1993: 171–172)

Eriküsilaused võivad moodustada ka mitmikküsilauseid, kus eriküsimus moodustatakse rohkem kui ühe küsisõna abil, nt *Kes kuhu läks? Kes keda mis ajast tunneb?* ning alati ei pruugi küsisõna verbi kõrval paikneda: *Keda sa nägid ja kus?* (Metslang 1981: 94–95).

Eriküsimuses võib küsisõna sootuks puududa. Sel juhul vormistab küsimust poolik lause, mis jääb vastuslauset ootama (*Ja sina? – Tulin tulema. Aga homme? – Sõidan ära.*). (Metslang 1981: 96) Selliseid konstruktsioone nimetatakse ka lünnküsimusteks (vt ptk 2.2).

2. Suuline keel

Käesolev töö uurib eriküsilauseid ehk avatud küsimusi suulises argivestluses. Sellest tulenevalt antakse siin peatükis ülevaade suulisest keelest. Tutvustatakse seitset olulist aspekti, mis eristavad suulist ja kirjalikku keelt. Samuti esitletakse argivestlusele omaseid jooni. Seejärel esitatakse suulise ja kirjaliku keele küsilausungi erinevusi. Tuuakse välja suulise küsilausungi eritunnused, muu hulgas selle, et küsimust võib väljendada hoopiski väitlausung. Niisamuti tuleb vestluses ette ka lausungeid, kus küsilause ei väljenda küsimust, nagu retoorilistes küsilausestes või üldlõppudes. Peatüki lõpus esitatakse kaks mõistet: topeltküsimused ja mitmeosalised küsimused, milles kombineeritakse eri küsilause tüüpe.

2.1. Suuline keel uurimisobjektina

20. sajandi alguses hakati tegelema suulise keele uurimisega, varem seisnes keeleuurimine kirjalike tekstide keele analüüsis. Murrangu aluseks said 1960ndad aastad, sest esiteks võimaldas sel ajal tehnika areng kasutada lindistamiseks korralikke magnetofone. Teiseks, tollal valitsenud paradigma generatiivne grammatika väitis, et keelt tuleb uurida keelemasinana inimese ajus, mitte aga keele kasutamist, suulist keelt. Selle seisukoha vastukaaluks tekkis erinevaid funktsionalistlikke uurimissuundi ja koolkondi, mis vaatlevad keelt just nimelt kasutuses, võttes oma uurimisobjektiks suulise keele ja suhtluse. (Hennoste 2000a: 1118)

Suulise ja kirjaliku keele vahel on põhimõttelised erinevused, kuid nad ei ole teineteise täielikud vastandid. Neis on olemas nii suur ühisosa kui ka mitmeid üleminekualasid ja põimumisi, kusjuures on täheldatud, et eesti keeles on nende kahe allkeele vahelised erinevused väiksemad kui näiteks soome ja inglise keele puhul. Sellest hoolimata on suulisusel kõigis keeltes teatavad eripärad, mis tingivad kahe allkeele vahelised erinevused. (Hennoste 2000a: 1136)

- 1) Kõnelemise tempo on umbes kümme korda kiirem kui kirjutamise tempo. Teisisõnu, kirjutajal on kümme korda enam aega oma teksti luua.
- 2) Kõneleja saab pidevalt tagasisidet kuulajalt, mistõttu tuleb tal jooksvalt oma teksti ümber teha.
- 3) Kõne on tagasikerimatu. Kuulaja peab töötama kõnelejaga samas tempos ning saama ühekorraga partneri jutust aru. Seega peab kõneleja rääkima lihtsate ja lühikeste lausetega.
- 4) Suuline tekst on kustutamatu. Kõik, mis on välja öeldud, jõuab kuulajani. Kui midagi läheb valesti, saab kõneleja parandusi ainult tagantjärele läbi viia. Seega jõuab kuulajani nii planeeritud variant kui ka selle tegemise protsess.
- 5) Kõne on lineaarne, mis tähendab seda, et kõneleja tekst jõuab kuulajani segment segmendi haaval.
- 6) Kõne produtseerimine on seotud lühimälu mahuga, mis on klassikaliste arvutuste järgi 7+/-2 tükki. Samuti on 5–7 sõna keskmine lausepikkus suulises suhtluses.
- 7) Suulises suhtluses kasutatakse ka prosoodiat ja parakeele nähtusi (pausid, intonatsioon, häälightsused, rõhk, tempo jm) ning kehakeelt (žestid, miimika jm). (Hennoste 2000a: 1139–1140)

Suuline keel on loomuliku keele üheks allkeeleks, kuid niisamuti ei ole ka suuline keel ise ühtne, jagunedes omakorda allkeelteks. Nendeks on ühest küljest kasutajakesksed dialektid ja sotsiolektid ning teisalt situatsioonikesksed registrid ehk stiilid. Käesolev töö ei vali uurimismaterjali murde- ja sotsiaalseid erinevusi arvesse võttes, vaid analüüsib ühe kindla registri – vahetu suulise spontaanse argidialoogi – alla liigituvaid vestlusi. Vahetut suulist spontaanset argidialoogi peetakse suulise keele prototüübiks, sest selles avalduvad vastava allkeele erijooned kõige selgemini. (Hennoste 2000a: 1136, 1145, 1147–1149)

Argivestluses täidetakse eraelu rolle ning suheldakse oma lähedastega: sõprade või pereliikmetega. Argivestlus võib aset leida pea kõikjal: kodus, kohvikus jm. Vestluse eesmärk on suhtlemine ise, lobisemine (vahel ka informeerimine). Selles ei ole rangelt ette määratud piire: vooruvahetus on vaba, vestluse pikkus varieerub jne. Argivestlus pole kindlasuunaline, sellega kaasneb improvisatsioon ja spontaansus. Sotsiaalne kontroll vestlejate sõnade üle on üldiselt väike, st argisituatsioonis ei nõuta

kirjakeelekasutust. Argisuhtlust iseloomustab emotsionaalsus. (Hennoste 2000a: 1148, Hennoste 2000b: 1361–1363, Hennoste 2000c: 2024)

2.2. Suulise vs. kirjaliku keele küsilause

Küsimuste vormistamist suulises keeles on uurinud Hennoste jt (2009) infodialoogide põhjal. Suulise ja kirjaliku keele küsimused on üldjuhul vormistatud samal viisil. Välja võib tuua vaid mõningaid erinevusi.

Suulises keeles võivad küsimust vormistada ka väitlausungid (*kella `kolme paiku. 'Kas kella kolme paiku?'*) (Hennoste jt 2009). Tegelikult saab põhimõtteliselt ka kirjalike tekstide keeles teha mistahes lause küsivaks lisades lause lõppu küsimärgi, ent seda võtet kasutatakse eeskätt ajakirjanduskeeles (ISK 2004: 1589). Suulises keeles tuleb aga kuulajal endal otsustada, millal on tegemist küsimuse ja millal väitega.

Suulises keeles kasutatakse küsisõnu, mida kirjakeel ei luba, nagu küsipartiklit *vä* (*ää tähendab oma raha `koti=peal=sis=vä.*). Mõnikord jäetakse küsisõna ära, näiteks *kui* küsiühendi algusest või üld- või alternatiivküsimustes *kas* (*suur `grupikene teil `on. 'Kui suur grupikene teil on?'*). Suhtluses võidakse moodustada lükkküsimusi, kus kõneleja esitab lausungi algusosa, mille partner peab lõpetama (*V: ja `aadress oli `Kalda `tee? – H: £ `kolmkend kui ma `õieti `mäletan. £.*). (Hennoste jt 2009)

Küsimuse primaarne roll on info hankimine ning prototüüpne vormistusviis küsilausung. Nagu eespool mainitud, võib küsimust vormistada ka väitlausungi abil. Niisamuti võidakse küsilauseid kasutada ka väljaspool küsimist, nagu direktiivides, pominal esitatud küsimustes, retoorilistes küsimustes ja üldlõppudes. Küsimuse vormis direktiivi eesmärk on panna kuulaja tegema mingit füüsilist (mitte verbaalset) tegevust (*Kas sa ei avaks ukse?*). Pominal esitatud küsimused (*Kuhu ma selle raamatu küll panin? Aa, siin.*) ei funktsioneeriks küsimustena. (Hennoste, Rääbis, Laanesoo 2013; Laanesoo 2012)

Eesti kirjakeele põhjal on retoorilisi küsilauseid käsitlenud Helle Metslang. Ta kirjeldab oma küsilause ülevaates ebaküsilauseid. Nende seas toob ta välja retoorilise eriküsilause, mis vormistub väitena ja millele vastamine on vabatahtlik (*Mis nõu sa läbi telefoni ikka pidada saad?*). Retooriline eriküsilause võib edasi transponeeruda kas

keeluks või käsuks. Käsku vormistab käskküsilause. Vormilt jaatav retooriline küsilause väljendab tegevuse mõttetust ja käsuks saades käsib seda mitte teha (*Mis sa keerutad?* 'Ära keeruta!'), vormilt eitav teatab aga tegematajätmise mõttetusest ja sellekohane käsk soovib tegutseda (*Miks ei peaks sa majandust õppima?* 'Hakka majandust õppima!'). (Metslang 1981: 102–111)

Kuigi retoorilisi küsimusi peetakse perifeeriasse kuuluvateks, pole nad suhtluses sugugi statistiliselt harvad (Hennoste 2012: 675). Eesti suulises keeles on retoorilisi küsilauseid uurinud Kirsi Laanesoo. Laanesoo järgi väljendavad retoorilised küsilaused korraga küsimust ja seisukohta (*Kas taevas on sinine?*). Nende alaliigina käsitleb Laanesoo pööratud polaarsusega küsimusi (vt ka Koshik 2005), mis väljendavad sõnastatule vastupidiseid seisukohti, näiteks jaatavas vormis küsimus *Keda see huvitab?* väljendab vastupidise, siinkohal eitava polaarsusega väidet 'See ei huvita kedagi'. Retooriline küsimus sisaldab partnerile juba teadaolevat infot, mistõttu ei ole vastus ka ilmtingimata vajalik. Lisaks väljendavad nad implitsiitselt vastust. Sellest hoolimata võidakse neile küsimustele kuidagi reageerida või anda otsene vastus. Viimasel juhul võidakse selle abil tuua vestlusesse irooniat või huumorit. (Laanesoo 2012: 499–501, 511) Lisaks pööratud polaarsusega küsimustele räägib Laanesoo (2013) direktiivsetest küsilausetest, mis väljendavad etteheidet (*Mis sa nii palju käid?*) või keeldu (*Mida sa vahid?*), paludes vestluspartneril küsilause propositsiooniga esitatu lõpetada.

Nii Metslang kui ka Laanesoo nendivad, et retoorilised küsilaused vormistavad väidet. Nende käsitleste erinevus seisneb eeskätt selles, et Kirsi Laanesoo eristab retooriliste küsimuste alaliigina pööratud polaarsusega küsimusi. Ka Metslang on juhtinud tähelepanu polaarsuse nihkele, ent ta ei tee vahet retoorilistel ja pööratud polaarsusega küsimustel. Samuti vaatleb Laanesoo direktiivseid küsilauseid, mida eesti keele teaduslikus grammatikas käsitletakse kui jaatavaid retoorilisi küsilauseid, mis väljendavad keeldu. (Laanesoo 2013; EKG II 1993: 174; Metslang 1981)

Harvad pole ka suulises keeles konstruktsioonid, mida Tiit Hennoste nimetab või-üldlõppudeks (lisaks neile on ka ja-üldlõppe). Need on rutiinistunud üldise sisuga konstruktsioonid, mida kõneleja kasutab lausungi lõpetamiseks. Või-üldlõppe vormistatakse kas väitlausungi, -fraasi abil (*või midagi sellist*) või küsilausungi (*või mis*

see oli) abil, kusjuures küsilausungi vormis üldlõpud ei väljenda tihtipeale küsimust. (Hennoste 2014)

Üldlõpud seostuvad eeskätt parandustega⁴, esinedes paranduse ebakindlust näitava järelkommentaari ((---) *siis oli see õpetajate päev oli või see valentinipäev **või mis ta oli**, (---)) või hädalahendusena (ja eriti vaata=s neid väljendeid. (1.5) > ja=siis nende väljenditega < on nii=et kui sul siin jääb veel mingeid (.) arusaamatusi või (.) **või noh** (.) mida iganes. (---)) Üldlõpp näitab kõneleja ebakindlat teadmist, probleemi, mida kõneleja ega ka partner ei asu lahendama, kuna kummalgi puuduvad selleks teadmised. (Hennoste 2014) Seega üldlõpud ei funktsioneerid küsilausungi vormist hoolimata harilikult küsimustena.*

Samuti on just eriti suulises keeles tavapärane eri küsilause tüüpide tunnuste kombineerimine või ka eri küsilausete kõrvutamine.

Soome keele grammatika toob välja, et eeskätt suulises keeles võivad esineda topeltküsimused (*kaksoiskysymys, kO-mi-kysymys*), kus avatud küsimuse ja üldküsimuse tunnused kombineeruvad omavahel ning esinevad korraga ühes lausungis. Sellistele küsimustele vastatakse kui avatud küsimustele. (ISK 2004: 1590) Eesti keeles ei ole aga küsiliidet (vrd sm k *-ko, -kö*, mis vormistab üldküsilauseid), ent sellest hoolimata moodustatakse ka eesti keeles avatud küsimuste ja üldküsimuste vahendeid kokku sobitades küsilauseid (*mis=ned 'koolimajad on sis (0.3) 'ühel ja 'samal 'kuupäeval ehitatud=vä.*) (Rumm 2013: 25).

Inglise keele akadeemilis-deskriptiivne grammatika toob välja, et ebatavalised pole ka seigad, kus kõrvutatakse avatud küsimus ja üld- või alternatiivküsimus (*juxtaposition of variable and polar or alternative question*), nt *What's her name? Is it Anne?* 'Mis ta nimi on? Kas Anne?', kus üldküsimus pakub vastuse avatud küsimusele. Teine küsimus võib olla ka elliptiline: *What's her name? Anne?* 'Mis ta nimi on? Anne?'. Rõhutatakse, et nende kahe küsimuse vahele võiks panna kirjas ka koma ning suulises keeles võib, kuid ei pruugi, nende vahel olla eri tüüpi intonatsioon. (Huddleston, Pullum 2002: 876) Käesoleva töö autor nimetab seesuguseid küsimusi mitmeosalisteks küsimusteks.

⁴ Parandusliigendusest tuleb lähemalt juttu järgnevas peatükis.

3. Vestlusanalüüs ja suhtluslingvistika

Üks keskseid suulise keele uurimismeetodeid on vestlusanalüüs. Vestlusanalüüs kasvas välja 1960. aastatel Harold Garfinkeli väljatöötatud sotsioloogia harust etnometodoloogias, mis vaatleb argitegevusi ning kuidas inimesed ise neid sotsiaalseid tegevusi tõlgendavad (Liddicoat 2007: 2).

Vestlusanalüüs on suhtluse mikroanalüüs, mille üks keskseid mõisteid on tegevus. Nimelt toodavad inimesed suheldes lausungeid, et läbi viia soovitud sotsiaalseid tegevusi, nagu küsimine, tervitamine, palumine jne. Vestlusanalüüs on interdistsiplinaarne – seda kasutatakse metodoloogilise alusena muuhulgas meditsiinis, keeleteaduses, psühholoogias, kommunikatsioonis, pedagoogikas. (Fox jt 2013: 729)

Vestlusanalüüsi looja sotsioloog Harvey Sacks ja tema kolleegid Emanuel A. Schegloff ja Gail Jefferson jõudsid järeldusele, et argivestluses ei valitse mitte kaos, vaid sellel on kindel ülesehitus, mis saavutatakse vestluses osalejate koostööna. Seega kätkeb argivestlus endas rangeid kultuurisidusaid norme, mida inimesed pidevalt järgivad. Vestlusanalüütiku eesmärk on kirjeldada ja analüüsida normide kasutamise praktikat reaalses suhtluses. Seejuures ei ole oluline statistika, sest norme järgiv suhtlus on niikuinii domineerivam. Tähtis on hoopis see, et normide rikkumist tajutakse ning nende järgimine ja rikkumine on vormistatud erinevalt. Kuigi vestlusanalüüsi abil võib uurida mis tahes suhtlust, siis argises vestluses avaldub suhtluse iseloom kõige paremini. (Liddicoat 2007: 2–5; Hennoste 2000d: 2230)

Vestlusanalüüsi ja keeleteaduse puutepunkt tekkis 1970. aastatel, mil Harvey Sacks, vestlusanalüüsi üks loojatest, hakkas huvituma argisuhtluse ülesehitusest ja sellest johtuvalt ka keelenähtustest. Vähem oluline pole ka see, et 1970ndatel avaldati vestlusanalüüsi enim tsiteeritud publikatsioone just Ameerika Lingvistika Ühingu ajakirjas *Language*. (Fox jt 2013: 726)

1980ndatel ja 1990ndatel hakati keelt (grammatikat) vaatlema tema loomulikus keskkonnas – suhtluses. 1990ndatel võeti kasutusele termin *grammatika ja suhtlus*

(*grammar and interaction*). 2000ndate algul mindi üle uuele terminile, *suhtluslingvistikale* (*interactional linguistics*). See lähenemine ühendas uurijaid, kes tegelesid prosoodia ja grammatikaga suhtluse vaatenurgast. (Fox jt 2013: 727)

Suhtluslingvistika puhul on võetud grammatika kirjeldamisel lähtekohaks suhtlus, sest keele kasutamine (süntaktilised vahendid, sõnavara, intonatsioon jm) on seotud sellega, mida me keele abil tahame saavutada. Igapäevaselt suheldes kasutavad, taastoodavad ja loovad inimesed grammatikat, mistõttu peab ju grammatika kuidagi suhestuma oma ühe põhilise kasutuskeskkonnaga ning olema vähemalt mingis ulatuses välja kasvanud just suhtlusest. (Keevallik 2002: 90, 101)

Suhtluslingvistika kujunemise aluseks oli tehnika areng ning funktsionaalse keeleteaduse, eelkõige vestlusanalüüsi, antropoloogilise lingvistika, suulise keele ja kultuuri uurimise mõju. Selliselt on ka suhtluslingvistika interdistsiplinaarne lähenemine. Nagu vestlusanalüüs, nii ka suhtluslingvistika on rangelt empiiriline meetod: ükski näide ei ole keeleuurija väljamõeldis, vaid uurimismaterjaliks on päriselt aset leidnud, lindistatud ja transkribeeritud vestlus (Couper-Kuhlen, Selting 2001: 1–3; Keevallik 2002: 90).

Funktsionalistlik lingvistika ühendab teooriaid ja meetodeid, mille järgi on keel eelkõige vahend, mis on mõistetav tema funktsioonide kaudu ühiskonnas. Seetõttu uuritakse keelt tema tegelikus kasutuses. (Hennoste 2013: 11) Kitsamalt vestlusanalüüsis ja suhtluslingvistikas on keel kui vahend teatud tegevuse läbiviimiseks. Suhtluse uurijad otsivad seoseid tegevuse ja vormi vahel, kusjuures ühel vormistusviisil ei pruugi olla suhtluses vaid üks funktsioon. Suulise keele grammatika on positsioonitundlik, mistõttu funktsiooni määrab lisaks vormile ka keeleüksuse positsioon järjendis (nt kas keeleüksus on naabruspaari esi- või järelliikmes). (Fox jt 2013: 730)

Vestlusanalüüsi ja suhtluslingvistika vahel on nii sarnasusi kui ka erinevusi, mistõttu on vahel keeruline öelda, kumma meetodi alla teatud uurimus täpsemalt liigitub. Kui vestlusanalüüs uurib eeskätt suhtlust, siis suhtluslingvistika käsitleb suhtluse ning grammatiliste vormide seost. Täpsemalt uurib suhtluslingvistika, milliseid keelelisi vahendeid inimesed suhtluses kasutavad tegevuste sooritamiseks teatud keeleüksuse järjendipositsioonis. Suhtluslingvistika on uurinud prosoodiat, partikleid,

eneseeparandust, lausungipiiride seotust suhtlusega, küsimuste ja vastuste vormi ning tegevuste seoseid jm. Oluline erinevus vestlusanalüüsi ja suhtluslingvistika vahel on ka see, kui esimene neist on kvalitatiivne meetod, siis teine kasutab ka kvantitatiivseid lähenemisi. (Fox jt 2013: 728, 735; Hennoste 2013: 12)

Samamoodi nagu vestlusanalüüs seadis omal ajal kahtluse alla traditsioonilised sotsioloogia kategooriad, on suhtluslingvistika seadnud kahtluse alla traditsioonilised grammatilised kategooriad. Suhtluslingvistid ei pea grammatilisi kategooriaid staatilisteks, vaid need on kontekstist tuletatavad, olles tihedalt seotud suhtlustegevuste ja üldisemalt suhtlusega. (Fox jt 2013: 734)

Vestlusanalüüs kasutab suhtluse struktuuri käsitlemisel kolme põhilist liigendust:

- 1) Vooruliigendus (*turn organization*) ja vooruvahetusmehhanism (*turn taking*). Käsitletakse, kuidas kõnevoorud on kõnelejate poolt üles ehitatud ning mismoodi kõnevoore vahetatakse. (Sacks, Schegloff, Jefferson 1974: 696)
- 2) Sekventsi- ehk järjekorraliigendus (*sequence organization*) ja naabruspaarid (*adjacency pairs*). Vaatleb vestluse organiseeritust, võttes seejuures arvesse, et kõnevoorud esinevad tihti järjestikku asetsevate paaridena. (Schegloff, Sacks 1973: 289, 295)
- 3) Parandusliigendus (*repair organization*). Vahendid, mille abil vestlejad lahendavad kõnelemisel, kuulmisel või arusaamisel ette tulnud probleeme. (Schegloff, Jefferson, Sacks 1977: 361)

Kolme põhiliigenduse kõrvale on lisandunud ka neljas, mis seisneb erinevate tegevuste moodustamises suhtluses (*action formation*). See liigendus vaatab, kuidas kõneleja konkreetseid keelelisi vahendeid valides ehitab oma vooru üles ning sooritab nende abil mingi tegevuse (nt küsimise, vastamise, pakkumise, palumise). Oletatakse, et teatud konstruktsioonide ja tegevuste vahel võib olla seos. (Schegloff 2007: 7)

4. Küsimused vestlusanalüüsi taustal

Selles peatükis antakse ülevaade käesoleva töö seisukohast oluliste vestlusanalüüsi mõistete kohta. Kõigepealt tutvustatakse naabruspaari mõistet, kuna küsimused moodustavad vestluses oma vastusega kokkukuuluvaid üksusi ehk naabruspaare. Seejärel tuleb juttu parandusmehhanismist kui olulisest vahendist vestluses ettetulevate probleemide lahendamiseks.

Kolmandas alapeatükis tutvustatakse küsimuste abil tehtavaid suhtlustegevusi ning esitatakse Max Plancki instituudi projekti jaoks koostatud suhtlustegevuste tüpoloogia, mille abil uuriti kümne keele argisuhtluse põhjal küsimuste vormi ja funktsiooni (Stivers, Enfield 2010).

Neljandas alapeatükis võetakse vaatluse alla esiteks episteemika mõiste kui oluline aspekt küsimuste äratundmisel. Episteemilised suhted väljendavad ka seda, et teatud teema puhul on üks vestluspartner teadja (vastaja) ja teine partner mitteteadja (küsiija). Oma teadja või mitteteadja rolli saab väljendada eri küsilause tüüpide abil. See seostub omakorda sotsiaalse hinna (*social cost*) mudeliga, mis väidab seda, et küsimine ei ole sotsiaalses mõttes „tasuta“ ning et eri küsilause tüüpidel on erinev hind.

4.1. Naabruspaarid

Suuline kõne on sekventsiline, st organiseeritud järjestitena. Vestlust üles ehitavate mehhanismide juures on keskne üksus kõnevoor ehk ühe kõneleja häälesolek. Kõnevoore võib jagada kaheks vastavalt sellele, kas voor nõuab kindlat tüüpi järgnevat vooru või mitte. Viimaseid neist nimetatakse vabadeks voorudeks. Paljud kõnevoorud aga esinevad paaridena. Näiteks tervitusele järgneb tervitus, hüvastijätule hüvastijätt, küsimusele vastus. Tiit Hennoste on kirjutanud: „Sellised kahe vooru kogumid, milles voorudevaheline side on eriti tugev ja konventsionaliseerunud, nimetatakse

naaberpaarideks⁵.“ (Schegloff, Sacks 1973; Liddicoat 2007: 106; Hennoste 2000d: 2236)

Termini *naabruspaar* (*adjacency pair*) võtsid kasutusele Harvey Sacks ja Emanuel Schegloff. Naabruspaarid koosnevad kahe eri kõneleja poolt esitatud kõnevoorst, täpsemalt suhtlustegevusest. Ideaaljuhul esinevad need paarid kõrvuti jagunedes esi- ja järelliikmeks, kusjuures teatud tüüpi esiliige nõuab sama tüüpi järelliiget kindlas positsioonis. (Schegloff, Sacks 1973: 295–296)

Suhtluses on aga ainult küsimusest ja vastusest koosnevad naabruspaarid küllaltki ebatavalised, sest harilikult järgneb neile veel kolmaski-neljaski voor. Kolmandas voorus võib küsija väljendada seda, kas vastus oli tema jaoks piisav ja neljandas voorus võib vastaja lausuda omalt poolt partikli, mis sulgeb käesoleva teema. Nende voorude abil võidakse veel küsida täpsustavaid lisaküsimusi, eriti just avatud küsimuste puhul. (ISK 2004: 1154–1155)

Esiliige toob endaga kaasa järelliikme ootuse. Kui järelliiget mingil põhjusel ei tule, nõuab see seletust. Näiteks küsimuse esitamine sütitab vastuse ootuse. Vastus ei pruugi vahetult järgneda. Tavaline on see, et vastuse puudumisel kordab küsija pärast voorusiirdekohta küsimust, modifitseerib või täpsustab seda. (Raevaara 1998: 75; 78–79) Sõna, fraasi, lauset vm, mida suhtlejad tajuvad tervikuna, käsitletakse vestlusanalüüsis vooruehitusüksusena. Vooruehitusüksused lõppevad potentsiaalse voorusiirdekohaga, mille järel võib, aga ei pruugi keegi vestluspartneritest võtta vooru. (Hennoste 2000d: 2230) Voorusiirdekohale võivad järgneda järellaiendused (ingl k *increments*): süntaktilised üksused (sõna, fraas, kõrvallause), mis on lisatud grammatiliselt, semantiliselt ja pragmaatiliselt valmis lausungi lõppu, kusjuures intonatsiooniliselt ei ole lausung veel lõpetatud. Need tuuakse vestlusesse sisse, kui esiliikme esitaja ei saa oodatavat reaktsiooni ning selliselt tegelevad nad probleemide lahendamisega. Juhul kui vestluspartner ei võta vooru üle, pakuvad nad partnerile järellaienduse abil uut voorusiirdekohta. (Ford et al. 2002: 16–31)

Naabruspaaride (ja ka üldisemalt vestluse) uurimisel on oluline suhtlejate endi tõlgendus, st mingi keelenähtuse tähendus ilmneb vestlejate tõlgendusest. Näiteks

⁵ Tiit Hennoste kasutas esialgu terminit *naaberpaar*, mida keelekorralduse soovitusel enam ei pruugita.

kuulaja antud tõlgendus esiliikme kohta nähtub järelliikmest. (Raevaara 1998: 82–83) Teisisõnu, küsimusest saab küsimus alles siis, kui kuulaja tõlgendab seda küsimusena.

4.2. Parandusliigendus

Parandusliigendus on mehhanism, mille abil lahendatakse suhtluses ette tulnud grammatilisi, semantilisi või suhtluslikke arusaamatusi. Parandusalgatust defineeritakse kui suhtluse kõrvaltegevust. Seda vormistades kaldutakse kõrvale vahetult eelnenud teemast ning paranduse läbiviimisega naastakse vestluse pealiinile, jätkates pooleli oleva teemaga. (Mihkels 2013: 25, 27; Sorjonen 1998: 126) Parandusalgatus ja paranduse läbiviimine moodustavad ka teatud mõttes naabruspaarile sarnaselt kokkukuuluva üksuse. Koht probleemses voorus või terve eelnev voor sütitavad parandusalgatuse, millele järgneb paranduse läbiviimine. Sellele võib omakorda lisanduda paranduse algataja reaktsioon kommenteerimaks paranduse läbiviimist (Mihkels 2013: 27).

Laias laastus jagunevad parandused selle algataja järgi enese või vestluskaaslase algatatud parandusteks. Sellest johtuvalt, et paranduse algataja ei pruugi olla tingimata selle läbiviija, eristatakse paranduse juures nelja alaliiki, kusjuures kõigil neljal juhul on probleem kõneleja tekstis (Schegloff, Jefferson, Sacks 1977: 364–365; Mihkels 2013: 26):

- 1) enda algatatud eneseparandus: kõneleja algatab paranduse ja viib selle ise läbi;
- 2) teise algatatud eneseparandus: kuulaja algatab paranduse ja kõneleja kui probleemi tekitaja viib selle läbi;
- 3) enda algatatud teiseparandus: kõneleja algatab paranduse ja kuulaja viib selle läbi;
- 4) teise algatatud teiseparandus: kuulaja algatab paranduse ja viib selle läbi.

Enda algatatud paranduse läbiviimiseks kasutatakse tihtipeale mitteverbaalseid vahendeid, nagu katkestusi, häälevenitusi – need viitavad sellele, et parandus kavatsetakse teoks teha kohe käimasolevas kõnevoorus. Vestluses on eelistatud see, et probleemi põhjustaja viiks ühtlasi ise paranduse läbi. Seetõttu on eneseparandused

kõige eelistatumad ning kõige harvem esineb parandusi, kus vestluskaaslane algatab paranduse ja viib selle ise läbi. (Schegloff, Jefferson, Sacks 1977: 367–368, 374–381)

Probleemi lahendamine võib olla suunatud kas ette- (edasilükkamine) või tahapoole (reformuleerimine ehk ümbertegemine). Enda algatatud parandused viiakse läbi enamasti samas vóorus, kus paikneb ka segadust tekitav koht, kuid parandus võib paigutuda ka vóorusiirdekohale või lausa ülejárgmisesse vóoru. Samas teise algatatud parandused asuvad üldjuhul järgmises vóorus, kohe pärast probleemkohta, olles seejuures alati reformuleerimised. (Strandson 2001: 394–395; Schegloff, Jefferson, Sacks 1977: 366–367)

Káesoleva töö huviorbiidis on teise algatatud parandused ehk partneriparandused, sest neid algatatakse põhiliselt küsimuste abil. Kuigi need on vestluses keskseimad, võib küsimuse abil algatada paranduse náiteks ka kõneleja ja oodata, et kuulaja viiks selle lábi.

Partneri parandusalgatus johtub kuulaja leitud probleemist kõneleja jutus. Probleemi lahendab kõneleja. Eesti suhtluse uurijad (vt nt Hennoste 2001) eristavad nelja liiki partneriparandusi, millest kaks esitatakse eriküsimuste abil.

Esimene neist on avatud parandusalgatus, mis vormistatakse eriküsisõnade *mida*, *kuidas*, *ah*, harva *mis* abil. Harva kasutatakse üldist lausungit, mis osutab otseselt kuulmisprobleemile: *mis sa ütlesid*, *mis sa räägid*, *kuidas see oli*, *mitte ei kuule* jms. Avatud parandusalgatus ei lokaliseeri probleemi tápsemalt, vaid máárab probleemseks terve eelmise vóoru. Avatud algatuse kutsuvad esile kuulmisprobleemid, vahel ka mõistmisprobleemid. (Mihkels 2013: 29)

Teist tüüpi parandusalgatust vormistavad eriküsimuse küsisõnad, nagu *kes*, *kus*, *millal* (V: .hh *kuidas sul `seal láks*. H: **kus**. V: .hh `Eve juures.). Nende grammatiline vorm ja tähendus vóimaldavad probleemlikat lokaliseerida. Schegloff, Jefferson ja Sacks (1977: 367) eristavad neist veel selliseid konstruktsioone, mis koosnevad küsisõnast ja probleemvóoru osalisest kordusest. Tiit Hennoste vaatleb neid ühe tüübina: eriküsimuse küsisõna üksi või koos probleemosa kordusega (*said sis nüüd mingid siidiid*=vå / **mis siidiid** / *mångudega*). Lokaliseeriva eriküsimuse abil vormistatud parandusalgatuse puhul võib probleem seisneda milles iganes: kuulmises,

arusaamises või vastuvõetavuses. Mõlemad parandusalgatuse tüübid ootavad vastuseks infot. (Mihkels 2013: 29, 35; Hennoste 2001: 181; Hennoste, Rääbis, Laanesoo 2013: 9)

Lisaks põhitüüpidele esineb ka perifeerseid parandusvariante. Avatud küsimuste vahenditega vormistatakse lünk küsimust, kus kõneleja formuleerib lausungi algusosa, mille partner peab lõpetama (**ja sünniaasta on ...*). (Hennoste, Rääbis, Laanesoo 2013: 8)

Probleemallika kordus (üleküsimine) (*H: kule kas sul `kemikaalidest ka `puudus on=vä. V: @kemikaalidest.@ H: jaa, /.../*) ja tõlgendusettepanek (*M: /.../ ta oli `isegi nüüd `nii kaua järjest `töötanud. (0.5) Kr: võimendus=vä.*) vormistatakse üldküsimuse abil. Need ootavad vastuseks kinnitust. (Mihkels 2013: 36–37)

4.3. Suhtlustegevused

Vestluseuurijad vaatlevad erinevate tegevuste moodustamist suhtluses ning uurivad, kuidas kõneleja konkreetseid keelelisi vahendeid valides üles ehitab ja positsioneerib oma voore ning sooritab nende abil mingi tegevuse (nt küsimine, vastamine, pakkumine). Oletatakse, et teatud konstruktsioonide ja tegevuste vahel võib olla seos. (Schegloff 2007: 7) Teisisõnu, teatud keelenähtust võivad vormistada erinevad vormid. Eeldatakse, et neil eri vormidel on ka erinev roll suhtluses.

Küsimusi defineeritakse tihti peale selle järgi, et nende eesmärk on saada informatsiooni. Suhtluse uurijad on leidnud, et küsimustel on palju teisigi funktsioone. Kaoru Hayano (2013) toob välja sellised suhtlustegevused, nagu palve, ettepanek, kritiseerimine ja väljakutse esitamine. (Hayano 2013: 410) Ammendavat küsimustega tehtavate suhtlustegevuste tüpoloogiat ei ole. Siinses töös lähtutakse Max Plancki instituudi projekti jaoks koostatud tüpoloogiast (Stivers, Enfield 2010: 2623), täpsemalt Tartu Ülikooli suulise suhtluse tööühma (Hennoste, Rääbis, Laanesoo 2013) poolt eesti keelele kohandatud variandist. Kaheksa esimest suhtlustegevust on Plancki instituudi poolt paika pandud, viimane ja ühtlasi üheksas grupp, Vastuse tingimuste täpsustamine (VTT), on tegevus, mille on suulise keele tööühm välja tõstnud Muu rühmast.

- 1) **Infosoov** ootab vastuseks informatsiooni, et täiendada oma teadmisi, mitte pelgalt kinnitust. Infosoov on määratletud kui vestluse põhitegevus, mistõttu ei kuulu siia alla näiteks eelküsimumused, vaheküsimumused ega kõrvalepõiked.
- 2) **Partneri parandusalgatus** (PPA) lähtub kuulaja leitud probleemist kõneleja jutust. PPA on suhtluses alati sekundaarne, sest paranduse viib läbi küsimusele vastates probleemi põhjustaja. Kui Plancki projektis seda rühma alaliikideks ei jagata, siis suulise suhtluse analüüsis on PPA-d liigitatud tegelikult 4–5 alarühmaks.

Kaks tüüpi esitatakse avatud küsimustega, millele oodatakse vastuseks informatsiooni. Esimene on avatud parandusalgatus, mille abil osutatakse partneri voores olnud probleemile (*ah, mida, kuidas, vabandust* jms). Teine liik on raskuskohta lokaliseeriv parandusalgatus, mille puhul osutatakse probleemkohale konkreetsemalt, kasutades eriküsimumuse küsisõna (nt *mis*) kas üksi või koos probleemosa kordusega.

Kaks järgnevat tüüpi esitatakse vastust pakkuva kas-küsimumusega, millele oodatakse vastuseks kinnitust. Üks neist on üleküsimumine, teine tõlgendusettepanek.

Viiendaks liigiks on Muu, kuhu kuuluvad üksikud, eelnevatesse rühmadesse ebasobivad juhtumid.

- 3) **Kinnituse soov** on tegevus, mille abil esitatakse propositsioon, millele oodatakse kinnitust.
- 4) **Hinnang** on tegevus, millega kõneleja esitab partnerilt nõustumist ootava hinnangu.
- 5) **Ettepanek/pakkumine/s soov** (EPS). Soovide, pakkumiste, palvete jms esitamine küsimuse abil. EPS ootab primaarsena verbaalset, mitte füüsilist reaktsiooni.
- 6) **Retooriline küsimus** ei oota partnerilt vastust, küll aga võib eeldada reaktsiooni.
- 7) **Pomin** ei oota partnerilt seevastu mingit reaktsiooni, sest pominal esitatud küsimused on suunatud iseendale.

- 8) **Muu** on rühm, kuhu paigutuvad olemasolevatesse tüüpidesse sobimatud tegevused. Max Plancki projektis kuulusid siia näiteks infoküsimused, mis ei olnud konkreetsetes suhtlusjärjendis põhitegevused. (Stivers, Enfield 2010: 2623)
- 9) **Vastuse tingimuste täpsustamine** (VTT) on suhtlustegevus, mille abil kogub küsija tingimusi või eeldusi selleks, et vastus oleks sobiv või õige. VTT on küllaltki sarnane parandusalgatusega, kuid erineb sellest kahes mõttes. Esiteks, parandusalgatus võib esineda ükskõik kus ja olla esitatud suvalise osaleja poolt. Samas VTT paikneb alati esmase küsimuse ja oodatava vastuse vahepeal ning tema esitajaks on alati esimesele küsimusele ette nähtud vastaja. Teiseks, parandus vaatab n-ö tahapoole, talle eelneb lahendamist vajav kas kuulmis- või mõistmisprobleem. Vastupidiselt vaatab aga VTT n-ö ettepoole, sest tema puhul ei ole tegemist mittekuulmise ega -mõistmisega. VTT on abiküsimus, järelliikme-eelne vahelaiinemine, mille abil luuakse tingimusi sobivaks vastuseks. (Hennoste, Rääbis, Laanesoo 2013: 3–5)

Ühes kõnevoorus võib olla korraga rohkem kui üks tegevus, näiteks küsimuse peale *Kuidas sul läheb?* võib vastata *Hästi. Ja sul?*, andes ühtlasi infot ning küsides uue küsimuse (Levinson 2013: 118). Samamoodi võib üks ja sama keeleüksus (nt fraas, lausung) teha korraga mitut suhtlustegevust. Näiteks võib küsimuse eesmärk olla lisaks tema põhirollile etteheite tegemine, ettepaneku või kutse esitamine. Samuti võib küsimuse abil tehtav partneriparandus olla samal ajal mittenõustumise näitamise vahendiks. Levinson kirjutab, et üks üksus võib teha korraga kolme-nelja tegevust, aga ta toob ka näite, kus ema esitab tütrele küsimuse *Kümme dollarit nädalas?* (*Mom: .hhh Ten dollahs a week?*), tehes korraga viit järgnevat tegevust: partneriparandus, infosoov, väljakutse esitamine, eelsüüdistus ja keeldumine. (Levinson 2013: 118–119; 127)

4.4. Episteemilised suhted ja sotsiaalne hind

Käesolevas töös on põhitähelepanu eelmises peatükis vaadeldavatel suhtlustegevustel. Püütakse leida vastus küsimusele, mida soovib küsija avatud küsimuse abil saavutada. Kuidas aga vastaja üldse küsimuse ära tunneb? See seik on pikka aega huvitanud

vestluseuurijaid. Küsimuste äratundmisel mängivad põhilist rolli nii grammatika kui ka episteemiline asümmeetria.

Helle Metslangi järgi (1981) eristub küsilause teistest lausetüüpidest küsipartiklite, küsisõnade, küsijätkude, pöörd sõnajärje või intonatsiooni abil. Need kriteeriumid ei ole suulises suhtluses ainsad. Teatud juhtudel võib küsilausung väljendada hoopis väidet, väitlausung aga küsimust. John Heritage'i (2012) järgi on põhiline küsimuse äratundmise juures episteemiline modaalsus. See kehtib nii kas-küsimuste kui ka avatud küsimuste puhul. (Hayano 2013: 397, 369)

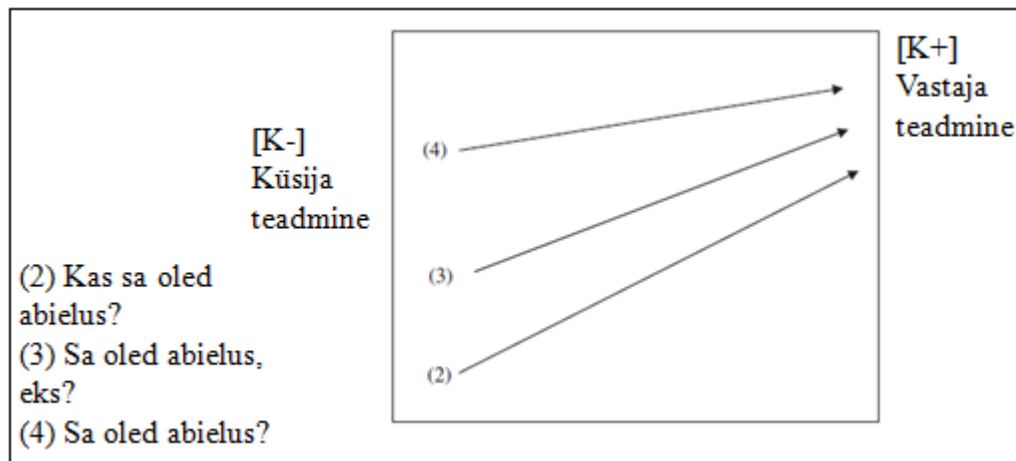
Tiit Hennoste (2012) on leidnud kinnitust, et ka eesti keele kas-küsimuste puhul mängib rolli küsi- või väitlausungi tõlgendamisel kas info küsimise või info andmisena episteemiline modaalsus. Hennoste on võtnud oma artiklis aluseks John Heritage'i (2012) mudeli. Heritage lähtub faktist, et suhtlejal on üldjuhul erinev ligipääs hetkel teemaks olevale infole. Seda erinevust väljendab episteemiline staatus. Kui kõneleja vormistab küsimust küsilausungina, siis partner tõlgendab seda küsimusena juhul, kui tema episteemiline staatus on käesoleva teema juures teise omast kõrgem (*Kas sa oled abielus? – Jah.*). Kui see on madalam, siis tõlgendab partner küsimuse vormis lausungit infoandjana. (Hennoste 2012: 681, 689)

Kui aga kõneleja vormistab küsimuse väitlausungiga, siis kuulaja tõlgendab seda küsimusena, kui tema episteemiline staatus on kõrgem. Näiteks kui keegi helistab reisibüroosse ja esitab väitlausungi *te korraldate suusa`reise*, tõlgendab reisibüroo töötaja seda küsimusena, vastates *jaa*, sest temal on see teadmine. (Hennoste 2012: 679)

Juhul kui vestleja tõlgendab partneri episteemilist staatust valesti, st pidades seda ekslikult kas liiga kõrgeks või madalaks, toob see kaasa suhtlusprobleeme, mis avalduvad vestluses vaidluste näol. (Hennoste 2012: 691)

Teine oluline mõiste on episteemiline hoiak (seisund), mis väljendab partnerite teadmiste suhete hetkeolukorda, mis muutub vestluse käigus voor-voorult ja mida väljendab lausungite erinev grammatiline vorm. Näiteks üldküsilausung, mis on vormistatud partikli *kas* abil (*Kas sa oled abielus?*) väljendab maksimaalset mitteteadjat, samas kui üldküsilausung, milles küsisõna puudub (*Sa oled abielus?*) väljendab küsija teadja hoiakut. Esimene neist ootab vastuseks informatsiooni, teine kinnitust. (Hennoste 2012: 674)

Kolmas mõiste on episteemiline kalle, mis iseloomustab vestluspartnerite teadmiste vahet. See seostub tihedalt episteemilise hoiaku mõistega. Kuigi episteemiline kalle võib olla väiksem või suurem, on küsija alati vähem teadja ja vastaja rohkem teadja. Samal ajal väljendab lausungite erinev grammatiline vorm küsija erinevaid episteemilisi hoiakuid (vrd mitteteadja küsimus *Kas sa oled abielus?* ja teadja küsimus *Sa oled abielus?*). Teisisõnu saab öelda, et partikli *kas* abil vormistatud küsimus väljendab küsija ja vastaja vahel suuremat teadmiste vahet kui väitlausungi abil vormistatud küsimus (joonis 1). Suurimat teadmiste vahet väljendab aga avatud küsimus (nt *Mis su perekonnaseis on?*). Vestluse seisukohast on oluline see, et suhtlejad tahavad asetada end episteemilises mõttes sobilikule positsioonile (kas siis vähem või rohkem teadjaks), mistõttu leidub suulises suhtluses küsimusi, mida kõneleja muudab, kuna suuline suhtlus on kustutamatu ja kuulajani jõuavad kõik variandid. Näiteks võib küsija teha avatud küsimuse ümber vastust pakkuvaks küsimuseks (*kuhu sa `ise tahtsid minna, `Tartusse*) või kitsendada suletud kas-küsimuse vastust pakkuvaks küsimuseks (*H: ee kas te `oskate öelda, millal `jalanõusid saab `tellida. / (0.8) / V: ee tähendab ee kas `lapsele jah? / H: jah*). (Hennoste 2012: 678–679, 687–690)

Joonis 1. Episteemiline kalle: erinev küsilause vorm väljendab küsija ja vastaja vahel erisugust teadmiste vahet. (Heritage 2012: 7 põhjal)

Seega johtub küsimuste ümber tegemine Heritage'i (2012) mudeli järgi sellest, et küsija tahab kooskõlastada küsilause vormi ja oma episteemilise hoiaku, et väljendada

oma teadja või mitteteadja hoiakut. Stephen C. Levinsoni (2012) käsitleluse põhjal saab samuti aimu, miks küsija muudab küsilausungi vormi samas voores.

Levinson esitab termini *sotsiaalne hind* (*social costs*), mis viitab sellele, et küsimine ei ole sotsiaalses mõttes „tasuta“. Küsimine väljendab episteemilist asümmeetriat, kus üks vestluspartneritest teab rohkem kui teine. Levinson toob välja küsimuse esitamisega kaasnevaid võimalikke sotsiaalseid kulusi, muuhulgas selle, et küsija võlgneb midagi saadud informatsiooni eest, näiteks tal tuleb vastutaks anda infot. Samas saavad suhtlejad lubada endale teatud olukorras n-ö tasuta küsimusi (*free goods*), näiteks küsides vastutulijalt võõras linnas teed, ent sellised küsimused on markeeritud: neid vormistatakse kaudsel viisil. (Levinson 2012: 18–23)

Järelikult peavad küsijad olema oma küsimuste esitamisel ökonoomsed. Sel puhul on abiks erinevad küsilause tüübid. Levinson kirjutab, et mõnes mõttes tähendab avatud küsimuse küsimine rohkem kui kas-küsimuse esitamine, sest avatud küsimusele on potentsiaalseid vastuseid määramatu hulk võrreldes kas-küsimusega, lisaks sellele ootavad nad vastuseks rohkem informatsiooni. Teisisõnu, avatud küsimuse hind on sotsiaalses mõttes suurem, mistõttu küsijad ei küsi kunagi avatud küsimusi neil juhtudel, kus seda saaks teha kas-küsimuse abil. (Levinson 2012: 18, 23) Mõned uurijad on viidanud ka sellele, et erinevatel avatud küsimuse küsisõnadel on erinev sotsiaalne hind. Näiteks Aoju Cheni järgi on *miks*-küsimus „kallim“ kui *mis*- või *millal*-küsimus, kuna *miks*-küsimus eeldab vastuseks põhjendust. (Chen 2012: 153)

Levinson esitab skaala avatud küsimus > kas-küsimus > sabaküsimus (*tag question*) ning nendib, et skaala vasakut otsa üritavad küsijad vältida ning kus võimalik, seal eelistatakse üldsegi väitlausungi vormis küsimusi. Skaala paikapidavust toetavad ka erinevad korpuse põhjal tehtud uurimused. Selgus, et eesti infodialoogides oli kokku kas-küsimusi 62%, avatud küsimusi 33% ja alternatiivküsimusi 5%. Inglise keele argidialoogis olid protsendid vastavalt 75/25/<1 ning ka näiteks hollandi, taani ja itaalia keeles kehtis sama tendents, et avatud küsimusi küsitakse vähem. Ja kui avatud küsimusi küsitaksegi, siis need on pigem Parandused kui Infosooovid, nõudes vastajalt vähem, sest n-ö väikesed küsimused saavad ka „väikseid vastuseid“. (Levinson 2012: 23, 30; Hennoste jt 2009: 15; Stivers 2010)

Seega saab Levinsoni käsitlus kinnitust nii info- kui ka argidialoogide põhjal. Peale selle kinnitavad sotsiaalse hinna mudeli asjakohasust ka need seigad, kus kõneleja muudab sama vooru sees oma avatud küsimuse kas-küsimuseks, ja mitte vastupidi. Sel moel on küsija täpsem ja pakub ühtlasi kas-küsimust esitades justkui ise vastuse, vähendades jällegi sotsiaalset hinda. (Levinson 2012: 30)

5. Avatud küsimused suulises argivestluses

Magistritöök on saadud materjali Tartu Ülikooli eesti suulise keele argikorpusest. Läbi on vaadatud 18 silmast silma argivestlust, kust on saadud 300 vestluskatket, mis sisaldavad avatud küsimust ja vastust, üldjuhul ka laiemat konteksti.

Küsimused on jaotatud esialgu selle põhjal, kas nad on üksikküsimused, mitmeosalised küsimused või järellaienduse funktsioonis küsimused. Iga tüübi puhul vaadeldakse eraldi suhtlustegevusi. Üksikküsimuste puhul on vormistuse juures primaarne see, kas nad on moodustatud lause või fraasina ning mis küsisõnade või küsiühendite abil neid vormistatakse. Mitmeosaliste küsimuste (sh järellaienduste) puhul on keskne see, kas neid kitsendatakse või laiendatakse, teisisõnu vaadeldakse seda, mil viisil on nendes kombineeritud eri küsilause tüüpe. Kõigi kolme puhul on oluline jälgida ka vestluspartneri reaktsiooni. Analüüsi järel tuuakse välja olulisemad järeldused, mida võrreldakse institutsionaalsete infodialoogide põhjal saadud tulemustega. Infodialoogide põhjal on uurinud Tartu Ülikooli suulise suhtluse töörühm 859 küsimust, neist 282 olid avatud küsimused. Kahe artikli vältel vaadeldi küsilause vormi ja nendega tehtavaid suhtlustegevusi. (Hennoste jt 2009; Hennoste, Rääbis, Laanesoo 2013)

5.1. Üksikküsimused

Üksikküsimus koosneb ühest süntaktilisest üksusest: lausest, fraasist või sõnast. Käesoleva töö materjalis oli 271 üksikküsimust (90%). Kõigepealt vaadeldakse suhtlustegevusi, mis väljendavad funktsionaalselt küsimust: Infosoov ja Parandus. Mõlema puhul analüüsitakse eraldi lause ja fraasi abil vormistatud küsimusi. Paranduste juures vaadeldakse eraldi ka kahte parandusalgatuse tüüpi. Esimese tüübi puhul algatab küsimuse abil paranduse kuulaja ja kõneleja (ehk probleemi tekitaja) viib selle läbi. Teise puhul algatab küsilause (või -fraasina) vormistatud paranduse kõneleja (ehk

probleemi tekitaja) ja ootab, et kuulaja viiks selle läbi. Seejärel võetakse vaatluse alla küsilaused, mis ei funktsioneeriks küsimustena. Need liigituvad suhtlustegevuste Retooriline küsimus ja Pomin alla. Nii nagu eelmiste suhtlustegevuste puhul, nii ka Retoorilise küsimuse juures vaadeldakse eraldi lause- ja fraasikujulisi tegevusi. Pominat puhul analüüsitakse ainult lauseid, kuna fraase nende seas ei esinenud.

5.1.1. Infosoov

144 üksikküsimust olid Infosoovid (53%), mille eesmärk on küsija puudulikke teadmisi täiendada. Need on vormistatud 126 korral lause abil (88%) ning 18 korral fraasina (12%).

Infosoove moodustati järgmiste küsisõnade abil: *mis* (65), *kuidas* (25), *kes* (17), *kui* (võis puududa küsiühendist: *palju* (8), *kaua* (3), *mitmekesi*, *mitmendas*) (18), *kus* (10), *miks* (6). Kolmel korral kasutati küsisõnu *millal*, *kuna* ja *milline*, ühel korral *kumb*, *mispärast*, *missugune*. Üheosalisi Infosoove võib moodustada ka küsiühendite abil: *kui vana*, *kui pikad*; *mis päev* (3), *mis kell* (2), *mis ajast*, *mis kuus*, *mida tegema*, *mis vana*, *mille põhjal*. Infosoovide abil küsiti nii viisi, objekti, isiku, omaduse, seisukoha, tegevuse, koha, põhjuse, aja, hulga kui ka eelneva jutu kohta.

Laused

Lause abil oli vormistatud 126 üheosalist Infosoovi. Põhiliselt olid need moodustatud küsisõnade *mis* (58) ja *kuidas* (23) abil. Teisi küsisõnu kasutati vähem: *kes* (15), *kui* (võis puududa küsiühendist) (17), *kus* (10). Kolmel korral vormistati küsimus küsisõnade *millal* ja *miks* abil, kahel korral küsisõnaga *kuna*. Ühel korral kasutati küsisõnu *kumb*, *mispärast*, *milline*, *missugune*. Küsimused võivad küsida infot väga erinevate valdkondade kohta: viisi, objekti, isiku, omaduse, seisukoha, tegevuse, koha, põhjuse, aja, hulga, eelneva jutu. Näites 1 esitatud *millal*-küsimus küsib aja kohta.

(1)⁶

1. T: ja=siss `Sirje peaks sulle `helistama ja=s=ma `kunagi `helistan koju.
2. (0.9)

⁶ Transkriptsioonimärke vaata lisast.

3. E: [nojah]
4. T: [ma=i=`tea]=kas=
5. E: =a `millal sa `elistad.
6. (2.0)
7. T: ma arvan=et=kas `kolmapäev või `neljapäev.
8. (0.7)
9. I: * {eee[e?]} *
10. E: [`õh]tupoolik või `ommikupoolikul.
11. (0.5)
12. T: õhtupoolikul.

Näites 1 vestleb perekond. Real 1 ütleb tütar emale, et Sirje peaks talle (emale) helistama ning ta ise helistab ka kunagi koju. *Kunagi* ei piiritle aega, vaid jätab selle ebamääraseks. Pausi järel võtavad mõlemad, nii ema kui ka tütar, vooru. Ema ütleb *nojah*, tütar [ma=i=`tea]=kas=, millele otsarääkides küsib ema *a `millal sa `elistad*. Tütar vastab, et kas kolmapäeval või neljapäeval. Seepeale esitab ema real 10 alternatiivküsimuse, kas õhtupoolikul või hommikupoolikul. Tütar vastab sellele, et õhtupoolikul.

millal-küsimus (rida 5) on siinkohal tüüpiline infoküsimus: ema tahab täita oma teadmistes puudulikku infolünka. Samal ajal illustreerib see küsimus hästi avatud küsimuste avarust. Tegelikult ei ole ühemõtteliselt selge, mille kohta ema täpsemalt infot soovib saada. Seega võibki küsimuse vastusele järgneda veel täpsustavaid küsimusi, nagu siin on alternatiivküsimus ([`õh]tupoolik või `ommikupoolikul.).

Infoküsimuste eesmärk võib olla ka suhtluse järjepidevuse tagamine. Seetõttu esitatakse küsimusi ka sel puhul, kui vestlusesse on tulnud pikem paus (näide 2).

(2)

1. B: .hhhhh (0.3) mulle jäi nagu `silma selle::: (0.5) `kaa:mera:::q küljes on naljakas `konks > nagu=vaata=se- < (0.3) .hhhh mingi `kapten `Konksk(h)äsi. (0.2) .hhhhh
2. A: ah
3. (0.8)
4. B: oli mingi `lastefilmis vaata selles `Peeter `Paanis vist `oli, (0.9) `kapten `Konkskäsi. (0.4) ja=siin=on `täpselt samasugune `konks.
5. (1.6)
6. B: mis `sinul konksuga `seostub `oma elus.
7. (3.2)
8. A: ikka `see et=ä kui=mina nagu `omast `arust arvan et midagi=on=`nii aga a- `alati mingi `konks on asja küljes. ((vannitoast))

Siinses vestluskatkes (2) lobisevad kaks sõbrannat, neist A on samal ajal vannitoas. B räägib, et kaamera küljes on konks, mis meenutab talle kapten Konkskätt. A algatab seepeale real 2 paranduse partikli *ah* abil. B viib paranduse real 4 läbi, selgitades, et ühes lastefilmis oli selline tegelane nagu kapten Konkskäsi. 1,6 sekundi järel ei võta A vooru, mistõttu B esitab talle küsimuse *mis `sinul konksuga `seostub `oma elus*. Paranduse läbiviimine (real 4) ei eelda ilmtingimata vestluspartneri reaktsiooni (siinkohal seda ka ei tule), küsimus aga sütitab tugevalt järelliikme ootuse. Küsimus ärgitab partnerit vooru võtma ja aitab sel moel suhtlust üleval hoida. Küsimusele järgneb küll pikk paus (3,2 sekundit), kuid A vastab, et talle seostub piltlikult konksuga see, et alati on konks mingi asja küljes.

Kuigi enamiku Infosoovide eesmärk on täita küsija teadmistes puudulikku infolünka, pole kõik Infosoovid alati n-ö puhtad infoküsimused. Lisaks infopäringule võib küsimus sisaldada küsija seisukohta küsilauses esitatud propositsiooni kohta.

(3)

1. S: `sibulat meil=`on onju,
2. (0.5)
3. K: ullult `vähe,
4. (0.5)
5. S: [aga]
6. K: [`mille]=jaoks=sul `sibulat üldse `vaja=[on]
7. S: > [kartuli] `salati sisse. <
8. K: `SIBULAT.
9. (0.5)
10. K: `mis `ajast,
11. (1.0)
12. S: ma=i=`tea.
13. K: kesse paneb `SIBULAT `karttuli[`salati `sisse.]
14. S: [{-}] * pannakse, *
15. K: `TOOREST `SIBULAT.
16. (1.4)
17. S: hästi=`vähe, ja seda tehakse `ka nagu `ästi ästi `pulbriks nagu.
18. (0.8)
19. S: [{-}]
20. K: [a=miks] nad `üldse seda panevad=sis.=
21. S: =maitse `pärast pidi: `hullult nagu `oluline olema.
22. K: {-}
23. (2.2)
24. K: `rõve=ju,

Näites 3 arutavad sõbrad sünnipäevapeo eel, mida külalistele süüa pakkuda. Real 1 uurib S, kas neil sibulat on, mille peale küsib K real 6 [*`mille*]=*jaoks=sul `sibulat üldse `vaja=[on]*. Esmapilgul on see tavaline infoküsimus, millele reageerib vestluspartner S ühtlasi kui infopäringule, vastates, et sibulat on vaja kartulisalati sisse. Samas sisaldab K küsimus partiklit *üldse*, mis seab kahtluse alla selle, nagu oleks sibulat millegi jaoks tarvis. Lisaks esitab K imestunult S-i vastuse (*[kartuli]`salati sisse.*) peale vastust pakkuva küsimuse *SIBULAT*. S ei vasta seepeale midagi. Selle asemel esitab K retoorilise küsimuse *`mis `ajast*, väljendades oma teadmisi, et sibulat ei panda kartulisalati sisse. S vastab selle peale *ma=i=`tea*, mis näitab seda, et ta on seadnud end episteemiliselt mitteteadjaks. Ilmselt hakkas S vestluspartneri suure üllatamise tõttu enda teadmistes kahtlema. K esitab aga taas retoorilise küsimuse *kesse paneb `SIBULAT `karttuli[`salati `sisse.]*, mis väljendab tema seisukohta, et keegi ei pane sibulat kartulisalati sisse. Nüüd aga vaidleb S talle vastu, väites real 14, et pannakse. K imestab jällegi ja esitab vastust pakkuva küsimuse *`TOOREST `SIBULAT*. Pärast 1,4-sekundilist pausi hakkab S oma seisukohta kaitsma, väites, et sibulat pannakse hästi natukene. Seejärel esitab K infopäringu *[a=miks] nad `üldse seda panevad=sis*. S põhjendab, et sibulat lisatakse salatisse maitse pärast. K annab selle kohta real 24 oma hinnangu *`rõve=ju*.

Avatud küsimus *[a=miks] nad `üldse seda panevad=sis* soovib saada infot, täpsemalt põhjendust. Samas ei ole ta üdini infoküsimus, vaid ümbritsev kontekst viitab sellele, et see *miks*-küsimus väljendab ka teatud määral hoiakut, et kartulisalati sisse ei käi sibul. Seega on selles küsimuses korraga esindatud kaks tegevust: ühelt poolt infopäring ning teisalt seisukoha väljendamine. Lisaks sellele konkreetsele küsimusele väljendavad seisukohta ka kõik K poolt eelnevalt esitatud nii avatud kui ka üldküsimused (real 6, 8, 10, 13, 15). Miks peidab K oma seisukoha esitamise küsimuste taha? Jutustava lause vormis väide (nt *Keegi ei pane kartulisalati sisse sibulat.*) on intensiivsem kui küsilause vormis väide (*kesse paneb `SIBULAT `karttuli[`salati `sisse.]*), kuna küsilause annab partnerile selgemalt võimaluse uut teavet jagada (uusi argumente esitada, infolünka täita). Seega pehmendatakse sel moel oma seisukoha esitamise viisi. Vastuvaidlemine pole suhtluses eelistatud tegevus, mistõttu võivad

vestlejad peita oma mittenõustumise infopäringu taha. Peale selle võib öelda, et seda tüüpi küsimuste abil seatakse vestluses suhtluspartneri teadja roll kahtluse alla.

Fraasid

Infosoovide seas oli 18 fraasi abil vormistatud üksikküsimust (12% Infosoovidest). Nii nagu lauseid, nii ka fraase moodustatakse erinevate küsisõnade, nagu *mis* (6 korral), kahel korral *kes*, *kuidas*, *milline*, kolmel korral *miks* ning ühel korral *kui* ja *kuna* abil. Küsitakse nii aja, objekti, põhjuse, hulga, eelneva jutu, isiku, tegevuse kui ka situatsiooni kohta.

Kuigi fraas võib sisaldada ka partikleid *nii*, *aa*, *oota*, võib teda vormistada pelgalt küsisõna abil (näited 4, 5). Nii nagu lause abil moodustatud Infosoovid, nii ka fraasina vormistatud Infosoovid võivad lisaks infopäringule väljendada teatud puhkudel ka seisukohta (näited 4, 5).

(4)

1. K: ma `mõtlesin selle `koristamise peale seda `küll `täna ei `tee.
2. S: **miks.**
3. (0.8)
4. K: % ma=i=`jõua % vaata mis `kell on. (0.3) siin on vaja veel `keeta=ja=qq
(.) `hakkida=ja
5. (0.4)
6. S: mm (.) okei=sis=
7. K: =ma=san (.) omme on `lihtne ma `tulen ma=len=ju: (.) mingi (.) `üks, (0.5)
pool=üks `üks, .hhhh olen `siin, (0.6) ja siis ma tõmban lihtsalt tolmu `imejaga õõõ
põrandad `ära=ja (0.7) ja siis on:=õõ (0.3) `korras.
8. (0.4)
9. S: tegelt nagu `elutuba tuleks `lapiga `ka üle käia `mopiga,
10. K: noh seda `nigunii.
11. (0.9)
12. S: ja `värki. (0.4) .hhh okei, (.) < siis >=ääääää (.) `söök on `olemas, < `jook >
ideeliselt peaks `olemas=olem=`KURAT KÜLL MIKS `VALDURIT SIIN EI=`OLE.
(0.6) na`hhui ma=taks teada mida `tema tahab juua. (.) `on tal äkki i`deid.

Näites 4 vestlevad sõbrad sünnipäevapeo eel. K ütleb real 1, et ta ei hakka täna koristama. Tema sõnavalikust jääb selgelt mulje, et K ja S on varem kokku leppinud, et K koristab just täna (*ma `mõtlesin selle `koristamise peale*). S küsib K-lt koristamata

Miks? ei ole selles näites puhas infoküsimus, vaid sisaldab ka seisukohta või süüdistust, mis illustreerib seda, et küsija pole rahul sellega, et K ei korista täna. Seda tajub ka K, sest ta reageerib *miks*-küsimusele vingual toonil ning asub ennast kaitsma, tõlgendades S-i küsimust süüdistusena.

(5)

1. E: `õled seda `musta `joond üldse=vä.
2. R: @ `m(h)mudugi `ole:n. @
3. (.)
4. E: **kuna.**
5. (0.4)
6. R: \$ `Haagel oligi üks `pakk [teda.] \$
7. E: * [ah õi]ge jah. *

39

jah, rahuldudes selle vastusega. Kui E oleks kindlasti aja kohta infot soovinud, oleks ta oma küsimust korranud või täpsustanud. Seega ei ole *kuna*-küsimus siinkohal puhas infoküsimus, vaid ta seab kahtluse alla selle, nagu oleks R teatud teed joonud.

Küsimuse vastuse puhul eeldatakse seda, et vastus mahub tähenduskategooria poolest küsituumaga ette antud piiridesse (vt nt Metslang 1981). Teatud juhtudel ei pruugi see nii olla, nagu siin näites, kus *kuna*-küsimus ei ole tüüpiline infoküsimus.

Fraasi võib vormistada ka ainult küsiühendi abil (näide 6).

(6)

1. E: [*millal ta*] läheb,
2. ((kopsatus))
3. T: *ta*:
4. (0.8)
5. E: `*mis kuus*,
6. T: `*tõe*`näoliselt mina sain `*nii* aru et läheb kohe peale (0.2) seda: `*jõule* ja vana=aastat ja siis nagu: *j*-`järgmisest `aastast läheb ära.
7. (1.0)
8. E: *ühe=sõnaga* [*siis jaanuarist*].
9. T: [mh^{mh}] jaanuarist

Näites 6 küsib ema real 1 tütrelt, millal ta sõbranna ära sõidab. Tütar hakkab vastama *ta*:, kuid ei lõpeta oma vooru. Sellele järgneb paus ning ema formuleerib real 5 oma küsimuse uuesti: `*mis kuus*. Ema esialgne *millal*-küsimus on tunduvalt avaram, kui küsiühendi abil moodustatud küsimus. *millal*-küsimus võiks siinkohal otsida infot nii aasta, kuu, täpsema kellaaja vms kohta. Küsiühendi abil esitatud küsimus kitsendab küsimust: ta näitab, et küsija soovib infot kuu kohta. Niimoodi vähendab küsija ka vastaja vaeva. Tütar vastab sellele, et sõbranna läheb ära pärast jõule või vana-aastat ehk järgmisel aastal. Ema võtab selle vastuse real 8 kokku: *ühe=sõnaga* [*siis jaanuarist*].

Avatud küsimust võib vormistada ka lükkküsimusena (näide 7).

(7)

1. R: mh (.) .hh hh .hh hh \$ milleks `*fotoaparaadid* `ültse=on. \$
2. (1.0)
3. E: @ < tähtsa sündmuse jäädvustamiseks. > @

4. (.)
5. R: mjah (.) näiteks?
6. (1.0)
7. E: @ no=üteme mõni pummelung @
8. (.)
9. R: \$ pummelung on põhiline tähtis sündmus. \$

Selles vestluskatkes (7) vestlevad sõbrad. Pea kogu vestlus toimub naljatlevas võtmes. Real 1 esitab R naerdes retoorilise küsimuse *milleks 'fotoaparaadid' ültse=on*. E vastab sellele õpetaval toonil, et tähtsa sündmuse jäädvustamiseks. Real 5 moodustab R avatud küsimuse, mis on vormistatud sõna *näiteks* abil, küsides sisuliselt *Mis sündmused need tähtsad sündmused on*. R-i küsimus on lükkküsimus, mille lõpetab E sellele küsimusele vastates *no=üteme mõni pummelung*.

5.1.2. Parandus

Üks keskseid vahendeid suhtluses ettetulevate arusaamatuste lahendamiseks on küsimuse esitamine. Avatud küsimuste abil saab algatada kas avatud parandusalgatuse, mis markeerib probleemseks terve eelmise vooru või lokaliseeriva algatuse, kus konkreetse küsisõna semantika, küsiühend või küsisõna koos probleemse osa kordusega viitavad, mis täpsemalt põhjustas paranduse algatajal probleeme.

Siinses materjalis oli 55 üheosalist parandusalgatust, s.o 20% üksikküsimustest. Neid vormistatakse eeskätt fraasi abil (45 korral), lauseid oli üle nelja korra vähem (10). Avatud küsimuste abil on algatatud kahte tüüpi parandusi. 47 parandust olid liigilt kuulaja algatatud ja kõneleja läbi viidud parandused ja kaheksa parandust olid kõneleja algatatud ja kuulaja läbi viidud parandused.

Paranduste algatamisel oli keskne küsisõna *mis* (37 korral), mille abil saab moodustada ka küsiühendeid: *mis asja* või *mis asi*. Viiel korral kasutati paranduse algatamiseks küsisõna *kus* või partiklit *ah*; kahel korral küsisõnu *milline*, *kes* või *kuidas*; ühel korral küsisõnu *miks*, *mitu* või partiklit *mh*.

Kuulaja algatatud ja kõneleja läbi viidud parandus

Kuulaja algatatud ja kõneleja läbi viidud parandus ehk partneri parandusalgatus lähtub probleemist kõneleja tekstis. Selle probleemi peale algatab kuulaja paranduse ning

kõneleja (probleemi tekitaja) viib paranduse läbi. Need parandusalgatused lähtuvad otseselt eelnevast tekstist, mistõttu saab neid vormistada minimaalsete keeleliste vahendite abil, st fraasina (44 korral). Lauseid oli partneriparanduste seas kolm.

Fraaside abil võib algetada nii avatud parandusalgatusi kui ka probleemi lokaliseerivaid algatusi. Avara tähendusega küsisõnad *mis*, *misasja*, *mida*, *kuidas* ning partiklid *ah* ja *mh* ei lokaliseeri raskuskohta, vaid saavad määrata probleemseks terve eelmise vooru, mitte ainult konkreetse koha.

(8)

1. P: % [-] veel] 'midagi. %
2. (0.5)
3. E: **mh?**
4. (2.4)
5. E: 'mis sa ütlesid.
6. P: ma tahan \$ 'veel 'midagi. \$
7. (1.8)
8. I: läme mängime 'malet.

Näites 8 on perekond lõpetanud kaardimängu. Real 1 ütleb poeg vinguval hääletoonil arusaamatu lause, mille peale algatab ema partikli *mh* abil avatud algatuse. Ta ei saa aga 2,4 sekundi jooksul vastust, mistõttu näitab ta küsilause 'mis sa ütlesid. abil, et tema algatatud parandus on endiselt jõus. 'mis sa ütlesid. ei lokaliseeri samuti raskuskohta ja see on sisuliselt partikli *mh* verbaalne vaste. Mõlemad variandid tegelevad kuulmisprobleemi lahendamisega. Real 6 viib poeg paranduse läbi, korrates oma lausungit *ma tahan \$ 'veel 'midagi. \$*

Ema parandusalgatus 'mis sa ütlesid. näitab, et sellele eelnev küsimus on endiselt jõus ja ühtlasi pakub ta pojale uut voorusiirdekohta. Kuigi ema mõlemad parandusalgatused markeerivad kuulmisprobleemi, võib öelda, et ema muudab oma paranduse läbipaistvamaks, kuna *mh* väljendab implitsiitselt küsimust *Mis (mida) sa ütlesid?*

Parandust esile kutsuvat raskuskohta on lokaliseeritud küsisõnade *kus* (sh *kuskohas*), *mis* (+ eelmise vooru probleemse osa kordus), *mida*, *mille*, *kes* või *miks* abil.

(9)

1. T: [ˈPäts is] ˈkonsidöd tu ˈbii ö ˈledžentäri
ˈfigö in ˈestõunian ˈhistori. bla=bla=bla=bla=bla=bla=[bla]=bla=blaa
2. L: [kes.]
3. T: ˈKonstantin Päts.
4. (.)
5. L: ˈPätsist teed=vä.

Selles vestluses (9) räägib T, et tal tuleb teha koolis inglise keeles ettekanne ja et ta peaks seda harjutama. Real 1 ongi vestlus jõudnud sinnamaale, kus T loeb ette lause oma ettekandest, alustades nimega Päts, millele järgneb ingliskeelne jutt. Seejärel ütleb ta korduvalt *bla-bla*. *Bla*-le pealerääkides küsib L [kes.]. See on piisavalt konkreetse tähendusega küsisõna, tänu millele saab T aru, et tema vestluspartnerile on jäänud segaseks isik, mitte vahepealne ingliskeelne tekst või *bla-bla*. Real 3 viib T paranduse läbi: *Konstantin Päts*. Ta mitte ainult ei korda perekonnanime, nagu ta on öelnud real 1, vaid lisab ka eesnime.

Siin on näha, et avatud küsimuse abil vormistatud lokaliseeriva paranduse algatamisel piisab vaid küsisõna esitamisest, kui ta on küllalt kitsa tähendusega, nagu seda on *kes*. Sellisel juhul saab vestluspartner ühemõtteliselt aru, mis jäi kuulaja jaoks problemaatiliseks.

Järgnev näide (10) illustreerib küsiühendi abil vormistatud lokaliseerivat parandusalgatust.

(10)

1. Anne: ˈjärgmisest ˈsemestriks ää oled ˈka ˈained valinud=vä.
2. (0.8)
3. Evelyn: **mis ˈjärgmisess.**
4. (0.8)
5. Evelyn: [>aa nüüd=mis=ˈakkab=vä<]
6. Anne: [nüüd ˈkevadeks nagu.]
7. (0.3)
8. Evelyn: eee=ˈJAA, (0,5) m=ˈvõtsin ˈungari keele.

Näites 10 vestlevad üliõpilased ning Anne küsib real 1 Evelynilt, kas ta on järgmiseks semestriks ained ära valinud. Evelyn ei vasta 0,8 sekundi jooksul, vaid algatab hoopis paranduse *mis*-küsisõna abil, lisades sellele probleemse koha korduse

(*mis järgmisess.*). Anne ei vii kohe parandust läbi, vaid teeb seda 0,8 sekundi järel, rääkides Evelyni tõlgendusettepanekule [*>aa nüüd=mis=`akkab=vä<*] peale. Samal ajal viib real 4 Anne paranduse läbi [*nüüd `kevadeks nagu.*]. Selle näite puhul on ootuspärane, et Anne laseb Evelynil ise lahenduse leida, kuna nad mõlemad on üliõpilased ja peaksid teadma, millal semester algab. Sõna *järgmine* võib aga inimeste jaoks tähistada erinevaid mõisteid. Evelyn oleks ilmselt eelistanud siin sõnavalikut *selleks semestriks*, mitte *järgmiseks*. Anne jaoks paistab olevat algav semester *järgmine*, Evelyni jaoks *see, mis nüüd hakkab*. Seega lahendatakse siin üheskoos arusaamisprobleemi.

Samas on taustal episteemika. Evelyn muudab oma *mis*-küsisõna abil algatatud paranduse pärast pausi vastust pakkuvaks üldküsimuseks, mis ühest küljest pakub lahenduse probleemile ja teisalt viib Evelyn enda episteemiliselt sobivamale positsioonile. Evelyn ja Anne üliõpilastena on kursis sellega, millal semester algab, mistõttu on nad mõlemad selles vallas teadja rollis. Lisaks vähendab Evelyn oma küsimuse sotsiaalset hinda: avatud küsimuse abil algatatud parandus ootab vastuseks informatsiooni, kas-küsimuse abil algatatud parandus aga kinnitust (vt lähemalt ptk 5.3).

Kuigi prototüüpselt vormistatakse üheosalised partneri algatatud parandused fraasina, on parandusi algatatud kolmel korral ka lause abil. Need on peamiselt lokaliseerivad parandusalgatused, ent võivad olla ka avatud (nt *Mis sa ütlesid?*).

(11)

1. I: 'selle te saate 'tappa.
2. (1.8)
3. T: ta:=mm kuidas nüüd 'on. (0.6) praegu oleme 'viigis=või
4. (0.9)
5. I: 'mina ei tea kuidas on
6. P: jah, viigis. (8.7) anna mu see: 'tagasi.
7. (20.0) ((I jagab kaarte, E ohkab vahepeal))
8. P: {-}
9. (7.2)
10. I: see pidi viimane 'mäng olema. (2.3) 'selle te pidit 'tappa saama.
11. (3.8)
12. E: **ota 'kuidas see kõlas**
13. (0.6)
14. I: selle te [pidite 'tappa] saama.
15. T: [nad 'sonivad.]

16. (0.4)
17. E: hehe
18. (0.9)
19. I: 'nii 'alustame.

Selles näites (11) mängib perekond kaarte, kus omavahel on moodustanud paarid ema ja tütar ning poeg ja isa. Real 1 ütleb isa lubavalt, et selle mängu kaotavad ema ja tütar. Real 10 ta kordab ennast '*selle* [viimase kaardimängu] *te pidit 'tappa saama*. 3,8-sekundilise pausi järel algatab ema paranduse *ota 'kuidas see kõlas*, millele isa vastab oma sõnu korrates *selle te [pidite 'tappa] saama*. Seega on isa tõlgendanud ema parandusalgatust kuulmisprobleemina. Nii ema kui ka tütar reageerivad sellele naljatlevalt: tütar ütleb, et nad sonivad ja ema naerab. See, et tütar räägib isa kordusele peale real 15, näitab, et tema kuulis isa voo, mistõttu võib oletada, et ka ema kuulis isa aasivat ähvardust. Seega ei lahendata siin tegelikult kuulmisprobleemi, vaid ema väljendab real 12 oma seisukohta, täpsemalt mittenõustumist väitega '*selle te pidit 'tappa saama*.

Selles näites kasutatakse parandust muuks otstarbeks, kui arusaamatuste lahendamiseks. Ema küsimus *ota 'kuidas see kõlas* on formaalselt parandusalgatus, ent suhtlustegevuse poolest on ta mittenõustumine. Mittenõustumine ei ole suhtluses eelistatud tegevus, seda püütakse vältida (Tainio 1998: 104), mistõttu ema peidab oma mittenõustumise paranduse taha.

Kõneleja algatatud ja kuulaja läbi viidud parandus

Selle tüübi puhul on probleem samamoodi kõneleja tekstis. Erinevus eelmisest tüübist tuleneb sellest, et siinkohal algatab paranduse kõneleja ise ja ootab, et kuulaja viiks selle läbi. Seda tüüpi parandusi oli üksikküsimuste seas kaheksa, neist seitse olid vormistatud lause abil (näide 12). Üks parandus oli vormistatud fraasina (*S:aa oota 'mis=se oli, (.) 'viin, õunamahl=ja: (.) see (.) K: kaneel*. Seda analüüsitakse pikemalt peatükis 5.3). Seega on sellistele parandusalgatustele omasem lauseline vorm, samas kui eelmises alapeatükis vaadeldud partneri parandusalgatuste puhul oli tüüpiline just fraasi abil vormistatud küsimus.

Kui partneri parandusalgatused küsivad eelneva jutu kohta, siis kõneleja algatatud ja kuulaja läbi viidud parandus võib küsida hulga, aja, isiku või objekti kohta. Hulga kohta küsib näide 12.

(12)

1. T: kuidas teil seal \$ `Tartus läks see \$ (0.4) `metsapoliitika < arengupro:g`rammi > `arutlemine.
2. (2.5)
3. E: täitsa nor`maalselt. rahvast oli `palju küllaltki=ja
4. (2.0)
5. T: \$ mis=sis [`rääg]iti. \$
6. E: [`meilt oli] kuus `inimest, (.) meie `metskonnast. (0.6) a paljud `metskonnad olid `ültse esindamata? (1.8) > **mitu `metskonda `oli esitatud `isa.** <
7. (0.7)
8. I: seal oli muidug=`Võrumaa oli `koos=siss Võru < `maakond `Tartu, > (1.3) > kes=säl `veel olid. < (0.2) `Põlva, (1.6) > Valga `ka=oli={ju}. <
9. I: > Valga `ka=oli={ju}? <

Selles näites (12) räägivad ema ja isa lastele, kuidas neil läks metsapoliitika arenguprogrammi arutlemine. Real 6 hakkab ema metskondadest rääkima, ent seejärel teeb ta pausi ja algatab paranduse: *mitu `metskonda `oli esitatud `isa.*, mille puhul ta ootab, et isa viiks paranduse läbi, kuna küsimus on talle adresseeritud. Ühest küljest tahab see küsimus infot saada, kuna infopäring on avatud küsimusega algatava paranduse juures alati sees. Teisalt funktsioneerib küsimus parandusalgatusena, täpsemalt meenutusena. Sellele viitavad kaks asjaolu: esiteks on küsimus esitatud muust tekstist kiiremal ning teiseks osales ka ema arenguprogrammi arutlemisel, mistõttu võiks temalgi see teadmine olla, ent ta ei mäleta seda. Isa viibki paranduse läbi, loetledes metskondi. Seega tõlgendab isa siin *mitu*-küsimust objekti, mitte hulga kohta küsivana, sest ta ei vasta konkreetse arvuga, vaid toob välja metskondade nimed. Isa võis tõlgendada ema parandusalgatust eelküsimusena, millele järgneks emalt teinegi küsimus *Mis metskonnad need olid?*, seetõttu võis isa otsustada vastata kohe sellele. Teisalt ei pruugi isa täpset arvu mäletada, mistõttu loetleb ta nimed ette.

Kõneleja algatatud ja kuulaja läbi viidud parandused on seotud unustamisega. Paranduse algataja on ka tegelikult episteemiline autoriteet, kuid tal on meelest läinud mingisugune osa infost ja ta palubki vestluspartnerit appi meenutama.

5.1.3. Retooriline küsimus

Suhtlustegevus Retooriline küsimus on selles töös katustermin, mis koondab suhtlustegevusi, kus küsija eesmärk ei ole oma teadmistes puudulikku infolünka täita, vaid väljendada hoopis väidet (sh seisukohta, etteheidet), keeldu või käsku.

65 küsilauset funktsioneerisid Retoorilise küsimusena. Kõik neist olid üksikküsimused. 54 olid vormistatud lause abil, 11 fraasina.

Retoorilist küsimust on vormistatud põhiliselt *mis*-küsisõna abil (51 korral), aga ka küsisõnadega *miks* (7), *kus* (4), *kes* (3), ja *kuidas* (2). Küsiühendeid moodustati kolmel korral ja *mis*-küsisõna abil: *mis teha*, *mis aasta*, *mis ajast*.

Retooriliste küsimuste puhul ei saa alati otsustada, mille kohta nad küsivad, kuna nad ei funktsioneeriks küsimustena. Mõne puhul on küll võimalik öelda, et küsilause käib isiku (näide 13), põhjuse (näide 14) või tegevuse kohta (näide 15).

Laused

Retoorilised küsimused on enamasti – 81% juhtudest – vormistatud lausekujuliselt. Neid moodustatakse põhiliselt *mis*-küsisõna (41) abil, teisi küsisõnu kasutatakse tunduvalt vähem: kuuel korral on vormistatud küsilause küsisõna *miks*, neljal korral *kus*, kahel korral *kes* või *kuidas* abil.

Näide 13 iseloomustab *kes*-küsisõna abil vormistatud pööratud polaarsusega küsimust, mis väljendab küsija seisukohta ega soovi täita puudulikku infolünka.

(13)

1. E: ja 'söö 'ka.
2. (0.8)
3. I: sa võid 'süia 'ka. väga='ästi. ['nii nagu 'tahad.]
4. E: [no 'kes::] nii 'ilusatest (0.5) 'maasikatest
(0.6) 'raatsib midagi 'teha.
5. (2.7)
6. I: kadus,

Näites 13 puhastab perekond üheskoos maasikaid. Real 1 ütleb ema lapsele, et söö ka maasikaid. Sama loa annab pausi järel ka isa. Real 4 lausub ema [no 'kes::] nii 'ilusatest (0.5) 'maasikatest (0.6) 'raatsib midagi 'teha, mis väljendab tema seisukohta, et keegi ei raatsi nii ilusatest maasikatest midagi teha. See on pööratud polaarsusega küsimus, mis on vormilt jaatav, kuid väljendab eitavat seisukohta. Sellele küsilausele ei

vastata ning ema ei osuta ka mingil viisil, et ta sooviks oma küsilausele reaktsiooni saada. Niisugused küsilaused ei eeldagi vestluspartneri(te)lt vastamist, sest vastus on küsimusega juba ette antud (*Kes ei raatsi? – Keegi ei raatsi*).

Retoorilised küsilaused võivad väljendada ka süüdistust/etteheidet (näide 14). Selle näite puhul selgub, et neile võidakse ka vastata.

(14)

1. V: * ära `söö jah. * (.) kae=vata `mõttele mida sa `pähä paned kui [sa sinna {-}]
2. R: [\$ miks=ma]
midagi pean pähe panema, \$ (1.2) ma panen selle:, (0.4) `kapuutsi.
3. (.)
4. V: hehe äh kust sa tolle saad.
5. R: ((naer)) hehe \$ `punase `jope küljest. \$
6. V: sa pead `üüri maksma tolle eest.
7. (.)
8. R: miks=ä.
9. V: {too=on}=minu `jope.
10. (1.0)
11. R: kas=sul oli=ta `vahepeäl `seljas=võe.=
12. V: =ei `olnd.
13. (.)
14. R: **a=miks=ta kapist `väljas=on.**
15. (.)
16. V: sa ei `pand kappi.
17. R: mina:=vä (0.5) panin `küll.
18. (.)
19. V: mqm
20. E: [es pane.]
21. R: [panin] (0.5) `panin.
22. V: ei `pand.

Vestluskatkes 14 vestlevad ema (V), tütar (R) ja tütre sõber (E). Ema ütleb tütrele, et ta peaks midagi pähe panema, mille peale lausub tütar, et ta paneb kapuutsi. Ema küsib, kust ta kapuutsi saab. Tütar vastab, et punase jope küljest. Vastusele reageerib ema omakorda, et selle eest peab üüri maksma. Tütar esitab infopäringu *miks=ä* ja ema toob põhjuseks selle, et see on tema jope. Tütar küsib real 11, kas ema on seda jopet vahepeal kandnud. Ema vastab, et ei ole. Seepeale uurib tütar *a=miks=ta kapist `väljas=on*. See tundub esmapilgul puhas infoküsimus, mis ootab vastuseks põhjendust, et täita puudulikku infolünka. Lisaks sellele on tegemist ema jopega, mistõttu teab ema ise, kus

ta jope käib ja seetõttu peaks tütar olemagi info küsija ja ema vastaja ehk episteemiline autoriteet. Kuid tütre *miks*-küsimuse on sütitanud eelnenud naabruspaar, kus tütar küsib emalt *kas=sul oli=ta `vahepeäl `seljas=võe.=* ja ema vastab *=ei `olnd*. Seega lähtub tütre *miks*-küsimus ka sellest, et jope ei tohiks kapist väljas olla, kui seda ei ole kantud. Ema vastus *sa ei `pand kappi* on ühest küljest põhjendus, ent teisalt süüdistus. Sellest johtuvalt on näha, et ema tõlgendab tütre *miks*-küsimust süüdistusena ('Joep ei tohiks kapist väljas olla.') ning ta reageerib sellele vastusüüdistusega (*sa ei `pand kappi*). Selle vastusüüdistuse lükkab aga tütar ümber, küsides kõigepealt kinnitust ootava küsimuse *mina:=vā*, mis toimib vastuvaidlemisena, ja lisab pausi järel eneseõigustusena *panin `küll*. Ema vaidleb vastu ning real 20 sekkub ka tütre sõber E [*es pane.*]. Vaidlus jätkub veel ridadel 21 ja 22 ning üksmeelele ei jõutagi. Siin on selgelt näha, et R-i ja V episteemilised suhted ei ole kooskõlas, vaid mõlemad prognoosivad teineteist mitteteadjaks ning iseennast teadjaks. Selline olukord tekitabki vestluses vaidlusi.

Kui eelmises näites ei järgnenud retoorilisele küsilausele vastust, siis siin antakse vastus (real 16). Selles näites on retooriline küsilause etteheite funktsioonis ning vastuse näol saab partner end kaitsta.

Lisaks etteheitele võivad retoorilised küsilauseid käia vestluses toimuva tegevuse kohta ja keelata selle tegevuse jätkamist. Küsilauseline vorm võib pehmendada keeldu, lisaks võib seda teha ka naer, nagu näites 15.

(15)

1. Le: nii oli 'kirjutat=sedasi meil=põle nüüd 'proovind meil ikka 'lõks praegu (.) 'töötab.
2. La: Mäe- Mäede lõks on 'laenu=peal meil siin
3. (0.5)
4. {-}: [{köögis}]
5. K: [meil on selline] (0.5) 'iire[lõks]
6. La: [ei] täna täna päeval oli kahekümne 'esimene lõksu läin.
7. (1.0)
8. K: sa 'loed neid jah.
9. (.)
10. La: mh jah
11. K: riputad 'ülesse jah. ['näe] seal vaata Maile ripuvadki. (.) ((osutab seinal rippuvatele ravimtaimevihtadele))
12. La: [ei]
13. Le: \$ a: 'm(h)ida sa a(h)jad. \$
14. La: ((naerab lõbusalt)) hehe

15. K: ja j:älle ärkan 'ülesse et 'iir on 'peo=peal. ta vist 'sooja tuleb sis või ma=ei=tea.

Selles vestluskatkes (15) vestlevad üliõpilane (K), tema vanaema (Le) ja vanatädi (La). Parasjagu käib vestlus hiirte püüdmisest ning real 1 räägib Le, et nemad kasutavad hiirte püüdmiseks hiirelõksu. La lisab omalt poolt, et neil jäi täna kahekümne esimene hiir lõksu kinni. K küsib seepeale real 8 *sa 'loed neid jah*. Vanatädi vastab jaatavalt. K pärib aasivalt *riputad 'ülesse jah*, mispeale vanatädi vastab eitavalt. Vanaema sekkub real 13 vestlusesse küsilause \$ a: *'m(h)ida sa a(h)jad*. \$ abil. Hoolimata küsilause vormist, ei eelda see lausung vastust, vaid toimib sisuliselt keeluna ('Ära aja!'). Lisaks sellele, et vanaema on kasutanud keelu pehmendamiseks küsilause vormi, on ta lausunud selle naerdes, mis nõrgendab veelgi keeldu. Tema eesmärk on anda märku, et K ajab tühja juttu. Nii nagu direktiivsetele retoorilistele küsilausele üldiselt on omane markeeritud sõnavara (Laanesoo 2013), nii ka siin kasutab vanaema sõna *ajama* neutraalse sõna *rääkima* asemel. K lõpetabki La aasimise, aga jätkab real 15 hiirtest rääkimist.

Retooriliste küsilausele puhul tuleb ette küsilauseid, kus kombineeritakse avatud küsimuse ja üldküsimuse vormivahendeid, täpsemalt avatud küsimuse küsisõna *mis* ning üldküsimust vormistavat partiklit *vä*. Teisisõnu kasutatakse neil puhkudel *kas-* küsisõna asemel *mis-* küsisõna.

(16)

1. K: ja: ja nüd (.) nüd `on (.) `ülikolis > no `täna oli `väga ea `pull. < (.) eile=noh meil on `õutselt tore `komandant tegelt `majas.
2. L: jah
3. K: ja=noh ta=on `õutsalt tore inimene ja ma san taga väga ästi `läbi ja eile ütleb sis=et (.) et `minge ja `tooge noh `tõend stipi > `iga `kuu vaja `tõendit et stippi ei `saa. < ja=sis (.) `tooge `tõend et te `novembris ei saa > noh `okei novembri oma `toon < (.) ja tooge ka selle et `detsembris ei saa. (.) a `detsember ei ole veel `lõppend. (.) ja se=on `kohutav tädi seal. kes: neid `tõendeid `annab. (0.4) {no=see=on} no `siuke `paras kuju=et (.) ja=siis `oligi nimodi=et (.) > lähen mina täna `sinna ja=see annab mulle `novembri `ära ma ütlen=et `detsembrit on ka `vaja. < (.) ja sis ta pistab mudugi `räuskama. j=sis ütleb `Eeva ka veel ütleb=et `vaja oleks ikka=ja (.) kus siis pistab `räuskama sis akkab `elistama `igale `poole ja lõpuks `ikka ei `anna. sis ma käisin `dekanaadist sain `kätte. (.) `õudne jama t=ikka.
4. (0.4)
5. L: [nu on `jah.]

6. K: [ˈmina ei ˈtea.] ˈtädi on ka nigu mingi ˈhaige kuju, > **mis ta arwab et ma akkan nüüd (.) ˈjõuluˈlaupäeval ˈstippi saama kui ma s- terve ˈsemestri ˈsaand ei ole [vä . <]**
7. L: [jah]
8. (0.4)
9. K: ˈstippi makstakse ikka st- ˈsemestri kaupa mitte noh
10. L: mhmh
11. (0.4)
12. K: mitte selle: (.) ˈkuu kaupa.
13. L: jah

Selles näites (16) räägivad tudengineiu (K) ja tema vanaema (L). K jutustab vanaemale loo, et ta peab esitama iga kuu oma maja komandandile tõendi, et ta ei saa ülikoolist stipendiumi. Komandant soovib temalt tõendit novembri ja detsembri kohta, kuid ülikooli ametnikul tekkis probleem detsembrikuu tõendi väljastamisega, mistõttu ta ärritus ja hakkas K sõnutsi räuskama. Real 5 nõustub vanaema K seisukohaga, et olukord on halb. K on selgelt vihane ametniku peale, millele viitab tema hinnanguline lausung *ˈtädi on ka nigu mingi ˈhaige kuju* ning seisukohta väljendav küsilause > *mis ta arwab et ma akkan nüüd (.) ˈjõuluˈlaupäeval ˈstippi saama kui ma s- terve ˈsemestri ˈsaand ei ole [vä . <]*. Kõneleja kõnetempo muutus, siinkohal kiirendatud kõne, viitab samuti ärritatusel. Küsilause, mis on vormistatud *mis + vä* abil, osutab pahameelele ja negatiivsele hoiakule. Ametniku reaktsioon viitas sellele, et K-l oleks olnud võimalus hakata poole kuu pealt stipendiumi saama, mis on tegelikult võimatu. Seda seisukohta väljendabki siinkohal retooriline küsilause.

Vanaema reageerib seisukohta väljendavale küsilausele *[jah] jah*, mis ei ole vastus küsimusele, vaid väljendab vanaema samameelsust K-ga, et ametnik on käitunud halvasti. Real 9 nendib K, et stipendiumi makstakse ikka semestri kaupa. Seega esitab ta pärast vanaema reaktsiooni oma seisukoha ka väitlause abil.

Fraasid

19% Retoorilistest küsimustest (11 korral) olid vormistatud fraasi abil. Kümme olid moodustatud eri käänetes küsisõna *mis* ja üks küsisõna *miks* abil. Küsifraasid võivad väljendada etteheidet, süüdistust, seisukohta (näide 17) või funktsioneerida vaidlustustena (näide 18).

(17)

1. LL: =ütle palju neid hapusid 'marju siia sisse 'panid.
2. IM: kõigil 'on, ma tahtsin öelda et need 'marjad kui ei 'sobi, seal on need kivid ka ära [võtta ega ma ka ei 'taha nii 'väga palju neid]
3. KR: [hehe]
4. IM: no üldiselt saab Tagi (.) ma 'arvasin ma annan 'vanaemale täna (.) marjadest kivid ära=välja võtta.
5. (.)
6. DT: mh, **milleks**. (.) iga inimene jõuab 'ise ka neid välja võtta.
7. IM: jah (.) [aga üldiselt]
8. KR: ['kirsid on need=vä.]
9. IM: jah, (.) aga nad on sügav'külmas mul old aga ma mõtlen se[da et]
10. DT: [sügavkülmas]
vot 'kirss on 'hapu, seda 'kind[lasti.]

Selles vestluses (17) vestlevad kuus naist, siin on esindatud nende hulgast neli. Jutustatakse söögist-joogist. IM ütleb real 4, et laseb täna vanaemal marjadest kivid välja võtta. DT lausub real 6 partikli *mh* ja seejärel küsisõna *milleks*. Partikli *mh* abil väljendab kõneleja siinkohal mittenõustumist eelkõnelejaga. Küsisõna *milleks* küsib põhjuse kohta, kuid kui vaadata sellele järgnevat väitlausungit *iga inimene jõuab 'ise ka neid välja võtta*, selgub, et *milleks* väljendab hoopis seisukohta, et vanaema ei peaks marjadest kive välja võtma. Teisisõnu tähistab küsisõna *milleks* (~ *mille jaoks?*) siin väidet 'Pole vaja millegi jaoks'. IM nõustub selle seisukohaga, öeldes *jah*, kuid hakkab edasi rääkima [aga üldiselt]. KR räägib talle peale ja IM üritab real 9 oma mõtet formuleerida *jah, (.) aga nad on sügav'külmas mul old aga ma mõtlen se[da et]*, kuid selle lausungi ajal hakkab teine vestluspartner DT temaga koos rääkima ning IM ei saagi oma mõtet lõpetada. Seega ei saa öelda, kas IM soovis end õigustada või rääkida millestki muust.

(18)

1. L: ei=tia igal=jul ta k- 'k(h)üsis 'täna=et kas teil seda 'laste šokulaadi seda 'šnikersit ei 'ole ka. (0.7) @ 'ei: ole. @ (1.9) no t(h)ema (0.2) \$ r(h)aadio=televisiorist 'näge. \$ (0.6) es taht muidugi lastele 'osta.
2. (0.4)
3. K: **mis 'lapsi- 'lastele**. (.) mis='kus tal ned 'lapsed on.
4. (0.3)
5. L: no: aga (.) ma 'arvatsi: (0.4) öööö=mm tal=om=jo 'kaks last 'sääl.=
6. K: ='temal.
7. L: [no]
8. K: [tal ei] 'olegi ju ['lap]si.

9. L: [no=ta]
 10. L: no=aga no `lapse säääl `majan > no ta `neile tahtigi `osta < ütél kas `jõulud
 {`saadagi kusk-.} (0.6) ütél=no ei `tea.

Selles näites (18) vestlevad üliõpilane (K) ja vanaema (L). Siinkohal räägitakse kellestki, kellele viidatakse kolmandas isikus (*tema*). Vanaema räägib Snickersi šokolaadist ja ütleb, et keegi soovis seda lastele osta. Real 3 moodustab K seepeale esmalt fraasi *mis `lapsi- `lastele*, millele järgneb järellaienduse funktsioonis küsimus (vt lähemalt ptk 5.3) *mis= `kus tal ned `lapsed on*. Koos moodustavad nad vaidlustamise: nii fraas kui ka lause väljendavad seda, et tal ei ole lapsi. Lisaks sellele, et fraas toimib vaidlustamisena, on see ühtlasi ka parandusalgatus, mis määrab probleemseks eelmise vooru sõna *lastele*. K teeb oma vastuvaidlemise lause abil eksplitsiitsemaks. Vanaema võib tõlgendada fraasi pelgalt parandusalgatusena *mis `lapsi- `lastele*, kuid lause *mis= `kus tal ned `lapsed on* väljendab selgemalt, et tal ei ole lapsi.

Vaidlus aga jätkub, sest vanaema reageerib sellele vastu vaieldes: *no: aga (.) ma `arvatsi: (0.4) öööö=mm tal=om=jo `kaks last `sääl.=*. K esitab vastust pakkuva küsimuse = `temal, mis seab jällegi kahtluse alla selle, et kõnealusel inimesel on lapsed. Vanaema hakkab real 7 ütlema *no*, kuid enne oma mõtte formuleerimist jõuab K reageerida [*tal ei*] `olegi ju [*lap*]si. K muudab oma vastuvaidlemise veel eksplitsiitsemaks, kuna ta esitab väitlausungi, mitte enam küsilausungi. Real 10 ütleb vanaema, et tal on majas lapsed. Ilmselt tõlgendavad vestluspartnerid sõna *lapsed* eri moodi. K peab silmas bioloogilisi lapsi, vanaema aga mitte. See võibki tekitada suhtluses probleeme.

Käesolev näide illustreerib seda, et üks küsifraas võib teha korraga mitut suhtlustegevust. Fraas *mis `lapsi- `lastele* on ühtlasi Retooriline küsimus ja parandusalgatus. Esialgu vormistab K oma seisukoha parandusalgatusena. See ootab suhtluspartnerilt reaktsiooni. Samas väljendab retooriline küsilause (*mis= `kus tal ned `lapsed on.*) selgemalt seisukohta, kuid ei oota partnerilt ilmtingimata reaktsiooni.

5.1.4. Pomin

Lisaks Retoorilistele küsimustele ei funktsioneeriks küsimustena ka pominal esitatud küsimused, kuna nad ei oota vestluspartnerilt vastust, olles suunatud küsijale endale,

kellel on vastav teadmine. Nad sarnanevad ühest küljest meenutustega ja seetõttu ka kõneleja algatatud ja kuulaja läbiviidud parandustega, kuid erinevad selle poolest, et kuulaja ei saa parandust läbi viia, kuna temal puudub informatsioon, mille abil täita kõneleja teadmistes infolünka. Teisalt meenutavad Pominad eneseperandusi.

Materjalis oli viis pominal esitatud üksikküsimust. Need kõik olid lausekujulised. Pominaid vormistati kolmel korral küsisõna *mis*, ühel korra *kes* või *kuidas* abil. Pominal esitatud küsimused võivad käia isiku (näide 19), aja, objekti või eelneva jutu kohta.

(19)

1. E: [ˈmeilt oli] kuus ˈinimest, (.) meie ˈmetskonnast. (0.6) a paljud ˈmetskonnad olid ˈültse esindamata? (1.8) > mitu ˈmetskonda ˈoli esitatud ˈisa. <
2. (0.7)
3. I: seal oli muidug=ˈVõrumaa oli ˈkoos=siss Võru < ˈmaakond ˈTartu, > (1.3) > **kes=säl ˈveel olid.** < (0.2) ˈPõlva, (1.6) > Valga ˈka=oli={ju}. <
4. (0.7)
5. I: > Valga ˈka=oli={ju}? <
6. (1.4)
7. I: nagu ˈLõuna- (2.3) ˈLõuna-Eesti (2.3) oli ˈkoos. (2.3) aga=noh seal ˈarutadi=seda: arenguprogrammi ˈvärki ˈjah? (1.4) eks=se=ˈelu on ˈKEERULINE JA ˈTULEVIK ON ˈTUME=IKKA meil ˈvist,=hhhh (1.2) midagi ˈead säält ikka ei ˈpaistu. (1.2) tulevad ikka ˈkoondamiset, (1.8) säl=oli=ne- (0.4) saim=nagu ˈlugeda juba=et=et=et=hh (2.1) et öeksagen=ˈseitsmenda aasta esimesest sepˈtembrist peab juba siss (1.7) olema juba koondamine ˈLÄBI VIIDUT, (1.0) ˈpräägu on kusagil sada=kaeksaend=ˈkuus ˈmetskonda, (1.0) ˈjärgi jääb (1.1) on ˈplaanis nagu ˈööksand=ˈkolm ˈmetskonda (1.2) jääb nagu=sis ˈjärgi=ni=et (1.5) pooled kaovad ˈära ni=et see=om ikka ˈkurb, (0.2) rahval, (1.9) aga mis ˈteha, nii ta ˈon. (2.5) ((väga vaikselt sosinal Ernale)) * mõtle=mõtle veel. *

Näites 19 vestleb perekond. Ema algatab küsimuse abil paranduse > *mitu ˈmetskonda ˈoli esitatud ˈisa.* < (vt näide 12). 0,7 sekundi pärast hakkab isa metskondi loetlema *seal oli muidug=ˈVõrumaa oli ˈkoos=siss Võru* < ˈmaakond ˈTartu, >. Isa ei vasta siin arvuga, vaid pisut ebakindla loeteluga. Ta otsib sõnu: kasutab kordusi (*oli ... oli*) ning aeglustab kohati oma kõnet. Selle järel esitab isa küsilause > *kes=säl ˈveel olid.* < Vestluses osalevad ka kaks last, kuid nemad ei tea sellest teemast midagi ega saa sellele küsimusele vastata. Emale ta vaevalt vooru tagasi saadab, kuna ema on just selleteemalise küsimuse isale esitanud. Seega võib öelda, et see küsilause on suunatud küsijale (isale) endale. Sellele viitab ka seik, et küsilause on esitatud muust tekstist kiiremalt, mis näitab seda, et vestluspartnerid ei pea seda tingimata kuulma. Mikropausi

järel vastabki isa: > *Valga* `ka=oli={ju}? <. Kuigi ka see lausung on esitatud kiirendatult, võib see juba olla suunatud emale, kuna selle lõpus on parikkel *ju* ning vastust pausi järel saamata esitab isa uuesti sama lausungi, millele ka 1,4 sekundi jooksul ei reageerita. Real 5 olev lausung > *Valga* `ka=oli={ju}? on seega järellaienduse funktsioonis küsimus (vt lähemalt ptk 5.3), mis ootas emalt vastust. Ema võiks vastust teada, kuna ka tema osales sellel üritusel, ent real 1 näitab ema, et tal on infolüngad teatud faktide osas. Seetõttu ei saa isa temalt vastust. Niisiis sõnab isa real 7 *nagu* `Lõuna- (2.3) `Lõuna-Eesti (2.3) oli `koos ja seejärel alustab mõnevõrra muud teemat, rääkides, et metskondade tulevik on tume.

Käesolevas näites on Pomin käimasoleva protsessi saatja ja toimib suhtluse kõrvaltegevusena.

5.1.5. Kokkuvõtteks

Selle töö materjalis oli 271 üksikküsimust, mis olid suhtlustegevuselt Infosoovid (144), Parandused (55), Retoorilised küsimused (65) ja Pominad (5). Avatud küsimusi on nimetatud infoküsimusteks (*information question*) (Huddleston, Pullum 2002: 873), mistõttu on ootuspärane, et nende abil tehtavate suhtlustegevuste juures domineerib Infosoov (53% küsimustest). Samas tuleb tähele panna, et vaid pooled üksikküsimustest soovisid infolünka täita, ülejäänud väljendasid seisukohta vm, viisid läbi parandusi või esitasid pominal küsimusi.

Enamik infopäringuid ootavadki vastuseks infolünga täitmist (*a* `millal sa `elistad.) ning on n-ö puhtad infoküsimused. Nad võivad olla ka abiks suhtluse järjepidevuse tagamisel, juhul kui vestlusesse tuleb pikem paus. Samas on suhtluses ka selliseid küsimusi, kus infopäring on küsimuses küll ühe kihina sees, ent küsimus väljendab lisaks ka seisukohta (*[a=miks]* nad `üldse seda panevad=sis.=). Neil juhtudel on küsimus vormilt harilik infoküsimus, kuid kontekstist nähtub, et nad sisaldavad ka küsija hinnangut.

Prototüüpne infoküsimus on vormistatud lause abil (88% Infosoovidest). 12% Infosoovidest on vormistatud fraasina. See näitab seda, et üldjuhul ei ole infoküsimusi võimalik vormistada minimaalsete keeleliste vahendite abil, vaid seda tuleb teha

lausekujulisena. Mõnes situatsioonis piisab aga pelgalt küsisõna või küsiühendi moodustamisest, ilma et tekiks arusaamatusi.

55 üheosalise Paranduse seas oli kahte tüüpi avatud küsimuste abil algatatud parandusi. Mõlema tüübi korral on probleem kõneleja tekstis. Partneriparanduse puhul algatab paranduse kuulaja ning kõneleja (st probleemi põhjustaja) viib paranduse läbi. Neid oli vestluses rohkem (47). See on ootuspärane, sest vestluses eelistatakse, et probleemi põhjustaja viiks ka ise paranduse läbi. Teist tüüpi parandusi oli kaheksa. Nende puhul algatas paranduse kõneleja (probleemi põhjustaja) ja ootas, et kuulaja viiks paranduse läbi.

Need kaks tüüpi erinesid eeskätt kahe asjaolu poolest. Kuulaja algatatud ja kõneleja läbi viidud parandused küsivad eelneva jutu kohta ning on vormistatud põhiliselt fraasi abil. Kõneleja algatatud ja kuulaja läbi viidud parandused võivad küsida hulga, aja, isiku või objekti kohta ja nad on pea alati lause abil vormistatud. Kuna nad ei küsi eelneva jutu kohta, ei saa neid vormistada minimaalsete keeleliste vahendite abil.

Lause või fraasi abil algatatud parandused erinevad veel ühe asjaolu poolest. Nimelt kui parandus on algatatud lause abil, on suurem tõenäosus, et selle taga on veel midagi, kui pelgalt soov kuulmis- või mõistmisprobleemi lahendada. Nii võidakse vestluses mittedoositud suhtlustegevusi, nagu mittenõustumist, peita paranduste taha.

Suhtlustegevus Retooriline küsimus on vormistatud põhiliselt lausekujuliselt (81%) ja eeskätt *mis*-küsisõna abil. Retoorilised küsimused on moodustatud ka fraasidena (19%), kuid seejuures on tavaline, et neile järgnevad samas voorus lausekujulised väitlausungid (näide 17) või küsilausungid (näide 18), mis muudavad seisukoha vm väljendamise eksplitsiitsemaks, tagades selle, et kuulaja saaks kõnelejast õigesti aru. Samas võivad ka lausevormilistele Retoorilistele küsimustele järgneda väitlausungid, näiteks pärast vestluspartneri reaktsiooni. Ka nende funktsiooniks on seisukohta vm selgemalt väljendada.

Nii lausete kui ka fraaside puhul esineb pööratud polaarsusega küsimusi, etteheiteid, süüdistusi ja vaidlustamisi. Keelde on ainult lausete puhul. Lisaks võidakse negatiivset suhtumist väljendada *mis* + *vä* abil.

Ehkki kõigile Retoorilistele küsimustele ei vastata, on tavaline see, et kuulaja reageerib süüdistustele ja vaidlustamistele, saades sel moel võimaluse end kaitsta. Seda

tüüpi Retoorilised küsimused sütitavad ilmselt ka tugevamalt järelliikme ootuse, kui näiteks pelgalt seisukohta väljendavad küsilausungid (nt [*no 'kes::]* *nii 'ilusatest (0.5)* '*maasikatest (0.6)* '*raatsib midagi 'teha.*). Kui seda tüüpi küsilausungitele vestluses ei reageerita, ei teki selle tõttu suhtlusesse tõrkeid.

Nii nagu teistegi suhtlustegevuste puhul, nii ka Retoorilise küsimuse juures võib olla küsimuses esindatud mitu tegevust korraga. Ühest küljest võib küsija pärida infot, ent sellega paralleelselt väljendada etteheidet (näide 14). Lisaks võib funktsioneerida küsilause (-fraas) nii parandusalgatuse kui ka Retoorilise küsimusena korraga (näide 18).

Pominal esitatud küsimusi esines materjalis vähe (2%), mistõttu ei saa põhjapanevaid järeldusi nende kohta esitada. Küll aga on näha, et nad sarnanevad eneseparandustega ning aitavad kõnelejal võita aega meenutamiseks ja vastuse leidmiseks.

5.2. Mitmeosalised küsimused

Mitmeosalised küsimused koosnevad kahest või enamast küsilausungist või küsifraasist ning need on esitatud küsija poolt samas voorus. Vestluses tuleb ette aga ka selliseid küsimusi, kus küsija muudab oma küsimust pärast lausungi lõppu ehk vooru üleminekualas. Sellised küsimused ei mahu küll mitmeosaliste küsimuste definitsiooni alla, kuid nad muutuvad vestluse käigus oma funktsioonilt mitmeosalisteks küsimusteks. Neid nimetab siinse töö autor *järellaienduse funktsioonis küsimusteks* (vt ptk 5.3).

Mitmeosalisi küsimusi, mida esitati samas voorus, oli 29, s.o 10% kõikidest küsimustest. Käesoleva töö mitmeosalised küsimused on sellised, kus vähemalt üks osis on avatud küsimus. Mitmeosaliste küsimuste puhul on oluline jälgida, mismoodi küsija teeb oma küsimuse ümber ning mis võiks olla selle põhjuseks. Samuti tuleb tähelepanu pöörata sellele, kas vastaja vastab esimesele küsimusele või teisele (või kolmandale).

Esmajoones analüüsitakse mitmeosalisi küsimusi, mille vähemalt üks suhtlustegevus oli Infosoov. Seejärel tulevad vaatluse alla mitmeosalised küsimused, mille abil viidi läbi parandusi või esitati pominal küsimusi.

5.2.1. Infosoov

24 mitmeosalist küsimust olid sellised, kus vähemalt üks küsimus oli Infosoov (näide 20), teine võis olla ka Kinnituse soov (näide 21). Need moodustasid 83% mitmeosalistest küsimustest.

Mitmeosaliste küsimuste esimene üksus oli vormistatud põhiliselt avatud küsimuse küsisõnade abil: *mis* (10), *kuidas* (6), (*kui*) *palju* (2), *kes* (2) ühel korral *miks*, *millal* või *kus* abil. Kahel korral moodustati lausung pööratud sõnajärje abil. Teine üksus oli eeskätt moodustatud üld- või alternatiivküsimuste vahendite abil: *või/vä/ve* (5), *kas* (5), väitlausung (4), ühel korra pruugiti partikleid *jah*, *kas* + *võ* või kasutati pööratud sõnajärge. Avatud küsimuste vahendite abil oli teine üksus moodustatud seitsmel korral *mis*-küsimuse ja ühel korral *kuidas*-küsimusena. Kolmas üksus oli vormistatud väitlausungina (2), partiklite *jah*, *vä* või küsisõna *kuidas* abil. Mitmeosalised Infosoovid küsisid nii omaduse, isiku, eelneva jutu, aja, viisi, tegevuse, koha, objekti, hulga kui ka põhjuse kohta.

Kõige levinum muster (16 näidet) on selline, kus küsija kitsendab oma küsimust. See tähendab avatud küsimuse muutmist üldküsimuseks või alternatiivküsimuseks (näide 20). Võimalik on ka selline variant, kus küsija kitsendab kas-küsimust veelgi ja esitab selle järel kolmanda küsimusena vastust pakkuva küsimuse (näide 21).

(20)

1. E: **lapsed `millal te siis `Tartusse lähete, kas täna `õhtul \$ või `omme `omikul?**
\$
2. (0.5)
3. T: täna `õhtu ikka.
4. (1.5)
5. I: `millega te `lähäte.
6. (1.0)
7. T: `autuga=vist. > Arvet `autuga lähme=vä. <
8. (1.7)
9. P: \$ jaa? \$
10. (1.6)
11. T: mis `kell me `lähme=sis.
12. (0.8)
13. T: `kuue=ajal.
14. (1.4)
15. I: `kuue=ajal lähäte `minema=võ.
16. (0.2)
17. P: mhmh? =

18. E: =nagu `alati.

Näites 20 uurib ema lastelt, millal nad Tartusse tagasi lähevad. Esmalt moodustab ta *millal*-küsimuse, mille ta kitsendab kas-küsimuseks, muutes avatud küsimuse alternatiivküsimuseks. Nii nagu avatud küsimused ikka, nii ka *millal*-küsimus ei kitsenda määramispiirkonda, mistõttu sellele võib anda vastuseks nii kellaaja, kuupäeva, päeva/õhtu vms. Ema otsustab täpsustada oma avatud küsimust, andes lastele võimaluse valida kahe alternatiivi vahel: *täna `õhtul \$ või `omme `omikul? \$* ning neist alternatiividest valib tütar *täna `õhtu* ja lisab sellele partikli *ikka*. *Ikka* viitab sellele, et ema peaks vastust teadma ja paistab, et ta teabki. Real 18 võtab ema Tartusse mineku jutu kokku sõnadega *nagu `alati*, mis viitab sellele, et lapsed sõidavad tihti vanematekodu ja Tartu vahet ning neil on kujunenud kindel aeg, millal nad Tartusse tagasi sõidavad.

Miks otsustas ema oma küsimust kitsendada? Ühest küljest nõuavad kas-küsimused vastajalt vähem informatsiooni kui avatud küsimused, haakudes Levinsoni sotsiaalse hinna käsitlusega. Küsijate eesmärk on esitada oma küsimusi võimalikult ökonoomsel viisil, et nõuda vastajatelt vähem pingutusi. Seega aitab alternatiivküsimus vähendada küsimuse sotsiaalset hinda. Teisalt soovis ema end näidata kõrgema teadja positsioonis, kuna ta on kursis sellega, millal tema lapsed harilikult kodust ära lähevad. Avatud küsimus väljendab suuremat episteemilist kallet küsija ja vastaja vahel kui alternatiivküsimus, sest alternatiivküsimus annab ette potentsiaalsed vastused, näidates küsija suuremat informeeritust. Teisisõnu vähendab ema siin mitmeosalise küsimuse abil episteemilist kallet.

(21)

1. E: a=`kuidas te sinna=õ `Otsale `saate, kas `autoga Sirje `autoga=jah õq
 `Sirjega,
2. (0.3)
3. T: jah (0.3) tõe`näoliselt ikka. (.) Sirje `autoga.

Näide 21 on samast vestlusest, mis eelminegi. Siin küsib ema, kuidas lapsed Otsale saavad ning seda tehes muudab ta oma küsimust kaks korda. Kõigepealt kitsendab ta avatud küsimuse kas-küsimuseks ning seejärel vormistab partikli *jah* abil vastust

pakkuva küsimuse. Kui eelmises näites ei muutnud küsija suhtlustegevust (mõlemad olid Infosoovid), siis siin näites muudab küsija Infosoovid ($a = \text{'kuidas te sinna} = \text{'Otsale 'saate, kas 'autoga}$) Kinnituse sooviks ($\text{Sirje 'autoga} = \text{jah}$). Tütar kinnitab ema oletust ning kasutab siingi partiklit *ikka*, viidates sellele, et küsimus ei olnud eriti asjakohane ja et ema peaks vastust teadma.

Ema muudab voorus oma episteemilist hoiakut ja näitab seda küsimuse vormistamise abil, seades end rohkem teadja positsioonile. Vastust pakkuva küsimus $\text{Sirje 'autoga} = \text{jah}$ näitab teadja hoiakut, samal ajal kui *kuidas*-küsimus väljendab maksimaalset mitteteadjat. Nende kahe vahele jääb kas-küsimus, mis osutab rohkem teadja hoiakule kui avatud küsimus ja vähem teadja hoiakule kui vastust pakkuva küsimus.

Episteemikaga käib käsikäes ka sotsiaalse hinna vähendamine, kuna vastajal on lihtsam vastata vastust pakkuvale küsimusele kui avatud küsimusele. *kuidas*-küsimus ei anna ette potentsiaalset vastust (võib lihtsalt nentida, et küsija tahab saada infot vahendi kohta), kas-küsimus (kas 'autoga) seab küsimuse alla propositsiooni tõeväärtuse: on kaks varianti, kas nad lähevad autoga või nad ei lähe autoga, ning vastust pakkuva küsimus ($\text{Sirje 'autoga} = \text{jah}$) annab ette eelistusliku vastusevariandi, kus küsija usub, et nad lähevad just Sirje autoga. Sel moel vähendab küsija veelgi vastaja pingutusi, andes vastajale juba ette vastuse.

Nende näidete puhul, kus küsija muudab küsilause tüüpi, on küsija kolmel korral hoopis laiendanud küsimust, st esitanud üldküsimuse järel avatud küsimuse (näide 22).

(22)

1. S: noo=sis keedame `koorega.
2. (0.4)
3. K: aga siis=on=vaja neid enne `pesta,
4. S: jaa
5. (1.1)
6. S: `Eveli peseb=`ära onju, (0.3) **või `õpid=sa=või mis=sa=`teed,**
7. (0.5)
8. E: \$ midagi? \$ ((on vahepeal teiste juurde tulnud))
9. (0.5)
10. K: hehe [hehe]
11. S: [`viitsid kar]tult `pesta,
12. (1.6)
13. E: `kõiki=neid=vä.

14. (1.4)
15. S: vist jah? .haaaa, tegelikult peaks `kindlaks tegema kas selest
kartulist=tse=`jätkub.
16. (.)
17. K: `jätkub, seda on üle`arugi.
18. S: aa=okei. sis=on=`ästi.
19. (1.8)
20. E: pesen kartuli `ära ja=`siis?

Näites 22 arutavad korterikaaslased selle üle, mida tuleks osta eelolevaks sünnipäevapeoks. S ja K räägivad kartulite pesemisest ning real 6 usub S, et Eveli võiks kartulid ära pesta. S esitab kõigepealt direktiivi *Eveli peseb=`ära onju*, mis oma vormilt ei ennusta suuri takistusi selle kohta, et Eveli ei võiks kartuleid pesta (vt Curl, Drew 2008). Kuid vastust saamata (paus 0,3 sekundit) hakkab ta kahtlema ja esitab mitmeosalise küsimuse, millest esimene on pööratud sõnajärgjega üldküsimus ning seejärel või-üldlõpp, mis on vormistatud *mis*-küsisõna abil. Ebakindlale teadmisele viitabki küsimuse üldlõpuna vormistamine, sest need seostuvadki vestluses kõhklustega. Kuigi kõik üldlõpud ei funktsioneeriks küsimustena, on siinkohal tegu küsimusega, sest Eveli vastab sellele *midagi*. *Midagi* ei oleks adekvaatne vastus küsimusele või *õpid=sa*. Real 20 nõustub Eveli kartuleid pesema ja uurib, mida nendega seejärel peale hakata.

Kui esialgu ei prognoosinud S direktiiviga suuri takistusi kartulite pesemise kohta, siis pärast pausi esitab ta küsimuse või *õpid=sa*, mis väljendab suuri takistusi. Teisisõnu, õppimine oleks arvestatav ettekääne kartulite mittepeseamiseks. Sellele oleks Evelil lihtne vastata *jah*, mis näitaks kohe, et ta ei saa aidata. See ei oleks aga S-i huvides, sest tema soov on ikkagi see, et kartulid saaksid pestud. Seetõttu lisab S üldküsimusele kohe ebamäärase üldlõpu või *mis=sa=`teed*, muutes küsimust üldisemaks ega too välja enam konkreetset takistavat tegevust.

Peale selle, et S prognoosib mitmeosalise küsimuse abil erineval moel takistusi, laiendab ta siin oma küsimust, muutes üldküsimuse avatud küsimuseks. Üldlõpud (või *mis=sa=`teed*) näitavad harilikult kõneleja ebakindlat teadmist, kuid seda teadmiste lünka ei hakata täitma, kuna kummalgi partneril puudub selleks vajalik info (Hennoste 2014). Siinkohal on aga vastajal teadmine, kuna tema on see, kes õpib või ei õpi. Seega nihutab küsija S end vähem teadja positsioonile.

Samuti on siit vestluskatkest näha, et vastaja vastab pigem talle viimasena esitatud küsimusele, mitte ei vali mitmeosalistest küsimustest alati üldküsimust. See on loomulik seetõttu, et suuline kõne on kustutamatu ja parandusi saab läbi viia ainult tagantjärele, mistõttu vestlejad käsitlevad viimast varianti kui puhtandit. Seetõttu ei otsusta vastaja vastata oma mugavuse pärast üldküsimusele, millele oleks igal juhul lühem vastus (*ei* või *jah*), vaid sellele küsimusele, mis esitatakse viimasena, siinkohal *mis*-küsimusele.

Viie näite puhul on keeruline öelda, kas küsija kitsendab või laiendab oma küsimust, sest neil juhtudel on küsija moodustanud kaks avatud küsimust. Alati ei pruugi küsija muuta isegi küsisõna ning moodustab mõlemad küsimused sama küsisõna abil. Ent on ka selliseid näiteid, kus küsija kasutab mitmeosalise küsimuse sees erinevaid küsisõnu, nagu vestluskatkes 23, küsides *kes*-küsimuse järel *kuidas*-küsimuse.

(23)

1. I: seal oli muidug=^{se}Võrumaa oli ^{koos}=siss Võru < ^{maakond} `Tartu, > (1.3) > kes=^{säl} `veel olid. < (0.2) `Põlva, (1.6) > Valga ^{ka=oli}=^{ju}. (0.7) Valga ^{ka=oli}=^{ju}? < (1.4) nagu `Lõuna- (2.3) `Lõuna-Eesti (2.3) oli ^{koos}. (2.3) aga=^{noh} seal ^{arutadi}=seda: arenguprogrammi ^{värki} `jah? (1.4) eks=^{se} `elu on `KEERULINE JA `TULEVIK ON `TUME=IKKA meil ^{vist},=hhhh (1.2) midagi ^{ead} säält ikka ei ^{paistu}. (1.2) tulevad ikka ^{koondamiset}, (1.8) ^{säl}=oli=^{ne}- (0.4) ^{saim}=nagu ^{lugeda} juba=^{et}=^{et}=^{et}=hh (2.1) et ^{öeksagen}=^{seitsmenda} aasta esimesest ^{sep} tembrist peab juba siss (1.7) olema juba koondamine `LÄBI VIIDUT, (1.0) ^{präägu} on kusagil sada=^{kaeksaend}=^{kuus} ^{metskonda}, (1.0) ^{järgi} jääp (1.1) on ^{plaanis} nagu ^{ööksand}=^{kolm} ^{metskonda} (1.2) jääb nagu=^{sis} ^{järgi}=ni=^{et} (1.5) pooled kaovad ^{ära} ni=^{et} see=^{om} ikka ^{kurb}, (0.2) rahval, (1.9) aga mis ^{teha}, nii ta ^{on}. (2.5) ((väga vaikselt sosinal Ernale)) * mõtle=^{mõtle} veel. *
2. (0.2)
3. P: **aga `keda sis nagu `koondada `tahetakse või: (.) kuidas see `asi siss nagu `täpsemalt on.**
4. E: ^{metskondade} ^{liitmine} se=^{on} ^{esialgu}, [^{metskondade} ^{liit}-]
5. I: [ee nojah on ^{plaanis}=^{sis}] ^{metskondi} ^{liitma} hakata, (0.7) ^{metskonnad} nagu ^{liidetakse} sis * noh? *

Näites 23 vestleb omavahel perekond ning isa räägib, et tulevik on seoses metskondadega tume ning ees on oodata koondamisi. Poeg küsib seepeale, keda tahetakse koondada ning seejärel hakkab otsima järke partikli *või*, venituse ja pausi abil ning teeb oma küsimuse palju üldisemaks, küsides *kuidas see `asi siss nagu `täpsemalt on*. Seega asetab poeg siin end vähem teadja positsioonile. Teisalt võib siin *kuidas*-

küsimus olla ebakindlust näitava järelkommentaari rollis, mis justkui kustutab eelmise *kes*-küsimuse, kuna küsija hakkab kahtlema oma teadmistes. Samas saab poeg vastuse *kuidas*-küsimusele, mistõttu ei funktsioneerigi see üldlõpuna, ent sellest hoolimata võib ta väljendada ebakindlat teadmist.

Kuigi selles vestluskatkes on mõlemad poja esitatud küsimused avatud küsimused, võib nentida, et siinkohal küsija laiendab oma küsimust, kuna *kuidas* on avaram küsisõna kui *kes*, sest ta võib küsida mitmete erinevate kategooriate kohta ja pakub veelgi avaramaid vastamisvõimalusi kui küsisõna *kes*. Seetõttu saab öelda, et *kuidas*-küsimus annab vastajale rohkem vabadust, aga nõuab temalt ka rohkem tööd. Esialgu esitatud *kes*-küsimus pakub seevastu vähem vabadust ja eeldab ka vähem tööd. Niisiis lisaks sellele, et poeg muudab küsimuse palju üldisemaks ning asetab end vähem teadja positsioonile, annab ta partneritele vastamiseks rohkem vabadust. Juhul et vanemad on selle teema juures episteemilised autoriteedid, sobib neile selline variant, mis eeldab neilt palju tööd, ent pakub ka palju vabadust.

Eelmistest näidetest nähtub, et vastajal on kombeks vastata mitmeosalise küsimuse teisele küsimusele. Kahel juhul vastas küsija aga esimesele küsimusele (näide 24).

- (24)
1. (0.8)
 2. E: oota 'kes=nüd (.) mis (.) ['mina]
 3. I: [Maarika.]

Selles vestluskatkes (24) mängib perekond kaarte. Pärast 0,8-sekundilist pausi küsib ema, kelle kord on mängus käik teha. Ta esitab kõigepealt avatud küsimuse 'kes=nüd, seejärel takerdub, millele viitavad paus ja küsisõna *mis*, ning esitab pärast pausi väitfraasi vormis üldküsimuse ['mina]. Real 3 nimetab isa nime, kelle kord käia on: [Maarika.]. Kuna see on pealerääkides ema fraasiga *mina* öeldud, on ootuspärane, et isa vastab just esimesele küsimusele. Seega on esimesele küsimusele vastamine harv ning võib johtuda sellistest teguritest nagu pealerääkimine, kus vastatakse juba enne teise küsimuse kuulmist.

Ka selles näites viib küsija küsifraasi vormi oma episteemikaga kooskõlla. Ema on samuti osa mängijatest, mistõttu sobib siia konteksti paremini vastust pakkuv küsimus kui avatud küsimus. Teisisõnu, ema nihutab oma mitteteadja positsiooni teadja positsiooniks ning muudab Infosoovi Kinnituse sooviks.

29 mitmeosalisest küsimusest 11 puhul on keeruline öelda, kas küsija vastab esimesele või teisele küsimusele (näide 25), seda näiteks sellistel puhkudel, kui vastaja annab vastuseks vormeli *Ma ei tea*, vastab küsimusega või muudab teemat.

(25)

1. A: [jaa=`jah.] just `täpselt,
ja ja oidis `oma raha `kokku ja \$ minu `raha pält, (.) minu `raha eest keeras minu
`raamatule hiire`kõrvad vel teat.\$
2. C: \$ ma ei julge sulle `tuua [seda.\$ hehe] (0.6) aga=mis raamat see `on [muidu.]
3. A: [hehe] [(kõhatab))]
4. (0.4)
5. A: ma = l:ähen kohe (.) `ajalehe juurde ja `loen sulle sealt `ette täpselt.
6. C: aa
7. B: mhmh. m:ine=[`loe siis `kirjuta] paberi `peale.
8. C: [`millest see `on.]
9. (0.5)
10. A: ah
11. C: `millest see on, mis `teema.
12. A: ah? noh? mis seal ülikolis lollid `ikka välja annavad. hehe
13. C: \$ miks sa seda `ostad siis kui sa ei `taha. \$
14. A: \$ no `sellepärast ma ka `loll olen teat. \$
15. C: hehe \$ nojah \$

Selles vestluskatkes (25) käib jutt A raamatust. C modifitseerib siin oma küsimust mitme vooru vältel. Real 2 küsib C *aga=mis raamat see `on [muidu.]*. Ta ei saa otsest vastust, kuna A hakkab alles raamatut otsima, sest ta ei mäleta täpset pealkirja. Real 8 täpsustab C oma küsimust [*`millest see `on.*]. A ei kuule C küsimust, kuna see on pealerääkides küsitud ning algatab avatud paranduse partikli *ah* abil. C viib paranduse läbi küsimust uuesti esitades. Kõigepealt kordab ta täpselt samamoodi küsimust *`millest see on*, ning täpsustab seejärel *mis `teema*. Siinkohal ei ole kindel, kummale küsimusele C vastab, kuna ta vastab irooniliselt (sellele viitab naer) *mis seal ülikolis lollid `ikka välja annavad* ning edasi jätkubki vestlus naljatlevas võtmes.

Siinkohal on mitmeosalise küsimuse puhul primaarne paranduse läbi viimine. Avatud algatuse *ah* võivad esile kutsuda kas kuulmis- või mõistmisprobleem (Mihkels 2013: 29). C püüab aru saada, kumma probleemiga oli tegemist. Küsimuse täpne kordamine (*`millest see on,*) viitab sellele, et C käsitles probleemi kuulmishäirena, ent täpsustus *mis `teema* aitab lahendada hoopis mõistmisprobleemi. Seega pakub C mitmeosalise küsimusega välja kaks paranduse varianti.

Teisalt on taustal ka sotsiaalse hinna vähendamine. Kuigi C ei muuda oma mitmeosalise küsimusega küsilause tüüpi ega ka avatud küsimuse küsisõna, kitsendab ta sellegipoolest oma küsimust, kuna küsiühend (*mis teema*) on kitsam kui pelgalt küsisõna (*millest*). Samas ei saa selle näite puhul öelda, et küsija muudab oma episteemilist hoiakut, kuna selge on see, et ta ei tea kõnealusest raamatust midagi ning et ta on mitteteadja rollis. Pigem täpsustab ta oma küsimust küsiühendi abil, et vastajal oleks lihtsam vastata.

5.2.2. Parandus

Kolmel korral oli mitmeosaline küsimus osa parandusmehhanismist. Kahel korral kitsendati küsimust (näide 26), ühel korral laiendati (näide 27). Näide 26 on kõneleja algatatud ja kuulaja läbi viidud parandus, näide 27 kuulaja algatatud ja kõneleja läbi viidud parandus.

Mitmeosalise küsimuse esimene üksus oli kahel korral vormistatud *mis*-küsisõna ja ühel korral *millal*-küsisõna või väitlausungi abil. Teine üksus moodustati partiklitega *ve*, *vä* või küsisõna *mis* abil. Avatud küsimustega küsiti aja (näide 26) või eelneva jutu (näide 27) kohta.

(26)

1. I: natuke on aega `küll=aga `ikka peab akkama `mõtleva muidu=tuleb (0.8) ega=neid `töökohti ka enam nüüd=ni kergesti `saada=ja peab kõik `ise `otsima=ja `vanasti oli nii=et (0.2) .hhh \$ `öeldi=ja \$ (.) v-v (0.3) anti `valik, (0.3) mine kuhu `tahat=ja (0.3) .hhh `vali mida `tahat=aga nüüd `enam=ei=ole, nüüd peab kõik `ise `otsima=ja (1.8) `raske on päägu jah, (.) ö-ö isegi `töökohta saada rääkimata `korterist ega `nüüd ei paku enam keegi `korterit kah, kõik peab (0.2) jälle `vaatama kust saab selle `korteri=ja
2. (0.8)
3. T: ma `käisin, mis see oli, (0.5) kule `millal ma käisin `kolmapäeval ve.
4. (0.3)

5. P: kolmapäev jah=
6. T: ='kolmapäeval [käisin] `korterit `vaatamas.
7. P: [((kõhatab))]
8. (0.2)
9. I: jaa? =

Siin näites (26) vestlevad isa ja lapsed (tütar ja poeg). Isa nendib, et tänapäeval pole enam sugugi kerge töökohta leida, korterist rääkimata. Sellele jutule reageerib tütar real 3 meenutusega. Ta alustab jutustavat lausungit *ma `käisin*, ent jätab selle pooleli ja esitab küsimuse *mis see oli*. See küsimus on eneseparandus, mis aitab kõnelejal aega võita sõnade otsimiseks. Teisalt on see küsimus pominal esitatud küsimus, kuna ta on suunatud küsijale endale, sest kuulajatel puudub kontekst selle kohta, mida küsija silmas peab. Otsimist markeeriva pausi järel ei meenu küsijale endiselt vajalik info, mistõttu haarab ta kuulaja tähelepanu partikli *kule* abil ning esitab nüüd juba kuulajale suunatud mitmeosalise küsimuse *`millal ma käisin `kolmapäeval ve*. Seega annab tütar (õde) paranduse vestluspartnerile üle. See parandusalgatus on vormilt mitmeosaline küsimus, kus küsija reformuleerib esialgse avatud küsimuse vastust pakkuvaks küsimuseks. Küsija mitte ainult ei vähenda vastaja vaeva, vaid näitab ennast ka teadjana, kuna vastust pakkuv küsimus väljendab küsija teadja rolli. *millal*-küsimus ei ole kooskõlas küsija episteemilise hoiakuga, kuna tema on see, kes käis korterit vaatamas ning kes peaks teadma, millal see oli.

Kuna äsja on räägitud korteri saamisest, taipab P (vend/poeg), et ta õde räägib korteri otsimisest ning vastab lühikese pausi järel *kolmapäev jah*, kinnitades oma õe oletust. Real 6 kordab tütar veel üle, et ta käis kolmapäeval korterit vaatamas.

- (27)
1. L: sa `seal ka: käisid kui= `sii (0.4) `eesti=keelee= `päev seal `oli.
 2. K: `eesti keele `päev, [**mis: `jama sa nüüd ajad.**]
 3. L: [või ees- või \$ eesti] `kirjandus \$ vei mis seal `olli.
 4. K: `eesti `kirjanduse `päev.
 5. L: `kirjanduse päev.
 6. K: mina pole `kuulnutki.

Selles vestluskatkes (27) uurib vanaema (L) lapselapselt (K), kas ta ülikoolis eesti keele päeval käis. Seepeale algatab lapselaps real 2 paranduse. Ta kordab kõigepealt

probleemset kohta väitlausungi vormis küsimuse abil: *`eesti keele `päev*. Sellele küsimusele on omane kahtlev intonatsioon, mistõttu tõlgendab vanaema seda parandusalgatusena ja hakkab real 3 parandust läbi viima, samal ajal kui lapselaps moodustab *mis*-küsisõna abil avatud algatuse [*mis: `jama sa nüüd ajad.*]. Sisuliselt toimib see vastuvaidlemisena 'See ei olnud eesti keele päev'. Seega on see parandusalgatus vaid vormiliselt, sisuliselt tegeleb ta vastuvaidlemisega.

Vanaema hakkab lapselapse *mis*-küsimusele pealerääkides parandust läbi viima: [*või ees- või \$ eesti*] *`kirjandus*, pakkudes välja lahenduse, ent lisab sellele *või*-üldlõpu *\$ vei mis seal `olli.*, mis toimib paranduse ebakindlust näitava järelkommentaarina. Seega ei vii vanaema parandust läbi, vaid väljendab üldlõpu abil oma puudulikke teadmisi ja lõpetab lausungi. Lapselaps reageerib vanaema voorule real 4 omakorda parandusalgatusega *`eesti `kirjanduse `päev*. Vanaema viib paranduse läbi, kinnitades, et tegemist oli eesti kirjanduse päevaga. Tegelikult toimis aga lapselapse teinegi parandusalgatus real 4 vastuvaidlemisena. Sellele viitab real 6 esitatud väide *mina pole `kuulnutki*, mis näitab seda, et lapselaps ei tea, et oleks ka kirjanduse päev olemas.

Lapselapse algatatud parandus real 2 on ühtlasi mitmeosaline küsimus, kus küsija muudab üldküsimuse avatud küsimuseks, mis tähendab küsimuse laiendamist ja selle sotsiaalse hinna tõstmist. Siinkohal on aga primaarne parandusalgatus, mille abil küsimuse esitaja püüab näidata, et eesti keele päeva ei ole. Üldküsimus *`eesti keele `päev* markeerib küll vanaema eelmise vooru probleemseks, kuid avatud küsimus [*mis: `jama sa nüüd ajad.*] teeb seda tugevamalt, väljendades veendunult mittenõustumist. Seega on paranduse läbiviimine piisav argument, et oma küsimust sotsiaalses mõttes kallimaks teha.

5.2.3. Pomin

Kaks Pominat olid osa mitmeosalisest küsimusest. Mõlemad olid kitsendused, kus esimene üksus oli vormistatud *mis*-küsisõna abil, teine *kas* + *või* või väitlausungi abil. Avatud küsimusega uuriti kas hulga või aja (näide 28) kohta.

(28)

1. I: *`palju on mängitut juba=`jälle=v.*

6. I: * [ˈsiis on ˈvähe jah.] *

Siin näites (28) küsib isa tütrelt *`palju on mängitut juba=`jälle=v*, millele tütar reageerib mitmeosalise küsimusega. Selle esimene üksus on *mis*-küsimus (*õ`mis=ta=nüüd=`on*) ning teine kas-küsimus (*kas=on`kolmas nädal vist alles [võ.]*). Neist kumbki ei saa olla isale suunatud, sest isa on just selle kohta esitanud küsimuse ja isa ei oskaks tütrele vastata. Seega toimib tütre mitmeosaline küsimus siin kahtlust väljendava vastusena, olles küsilause vormis. Isa tõlgendabki seda vastusena, öeldes *[aa.] {e[ksole.]}*. Tütar lisab seepeale *[üsna vä]he* ning isa saab esitatud küsimusele vastuse, et vähe mängitud.

Küsilausung *õ`mis=ta=nüd=`on* toimib nii küsijale endale suunatud pominal esitatud küsimusena kui ka eneseparandusena, mis aitab tütrele aega võita vastuse leidmiseks. Siinkohal on Pomin funktsioonilt vastus, kuid vormi poolest küsilause. Kuna mitmeosaline küsimus *õ`mis=ta=nüd=`on, kas=on`kolmas nädal vist alles [võ.]* ei toimi vestluspartnerile suunatud küsimusena, vaid vastusena, ei saa ka öelda, et tütar kitsendaks siinkohal oma küsimust, et vähendada vastaja vaeva. Samas korrigeerib selle abil tütar oma episteemilist hoiakut, sest kas-küsimus annab siin ka vastuse ette ära, olgugi et ebakindlalt.

Kui üksikküsimuste peatükis vaadeldav Pomin oli käimasoleva protsessi saatjaks (näide 19), siis selles näites toimib Pomin suhtluse põhitegevusena.

5.2.4. Kokkuvõtteks

Käesoleva töö materjalis oli 29 mitmeosalist küsimust. Neid iseloomustab eeskätt kaks asjaolu: 1) teine küsimus on üldjuhul üld- või alternatiivküsimus, mis on kitsam küsimus kui avatud küsimus; 2) vastaja vastab pea alati teisele, mitte esimesele küsimusele.

Kõigi näidete puhul ei olnud võimalik öelda, millisele küsimusele vestluspartner reageeris, kuna kõikidele küsimustele ei antud vastuseid või vastati ebamääraselt (nt *Ma ei tea.*).

Miks küsija otsustab oma küsimust kitsendada? Sellel on kaks peamist põhjust. Esiteks võimaldab küsimuse muutmine kohandada küsija episteemilist hoiakut vastavaks tema teadmistega. Kui küsija ei ole tegelikult maksimaalne mitteteadja ning ta soovib informatsiooni asemel kinnitust, siis avatud küsimus ei ole sellega vastavuses. Seega on mitmeosaline küsimus eeskätt episteemilise hoiaku korrigeerimise vahend. Teisalt nõuab kas-küsimusele vastamine vestluspartnerilt vähem ja on kooskõlas Levinsoni sotsiaalse hinna käsitlusega, mis lähtub sellest, et küsija püüab seal, kus võimalik vormistada oma küsimust kas-küsimusena, et vähendada sotsiaalset hinda, sest teadupärast avatud küsimused eeldavad vastuseks rohkem informatsiooni.

See, et vastaja reageerib reeglina teisele, mitte esimesele küsimusele, tuleneb esmajoonel kahest asjaolust. Esiteks, suulises kõnes saab parandusi teha tagantjärele ning erinevatest variantidest viimane on tavaliselt see, millele kõneleja vastust ootab. Teisalt on mitmeosalise küsimuse viimane üksus harilikult kitsam küsimus kui sellele eelnev, mistõttu on vastajal sellele lihtsam vastata. Ühtlasi haakub see Levinsoni sotsiaalse hinna käsitlusega.

Levinsoni käsitluses ei mainitud, et küsija võiks oma küsimusi hoopis laiendada, muutes kas-küsimuse avatud küsimuseks. Siin materjalis oli selliseid kolm. See näitab seda, et sotsiaalsest hinnast on olulisem episteemika: kõneleja tahab asetada end vastavalt oma teadmistele sobivale positsioonile (teadja vs. mitteteadja). Teisisõnu, kui küsija on esitanud algselt liiga täpse küsimuse (harilikult kas-küsimuse) ning tegelikult tal selle kohta teadmine puudub, siis muudab ta oma küsimuse avatud küsimuse moodustamise teel avaramaks.

Kuid mitte alati ei muutnud küsija mitmeosaliste küsimuste sees küsilausungi tüüpi. Viis näidet olid sellised, kus mitmeosaline küsimus koosnes kahest avatud küsimusest: *keda > kuidas; miks > mis; mida > mis; mis > mis ja millest > mis.*

Iga kord ei pruugi küsija ka avatud küsimuse küsisõna muuta, kuid mingil määral ta seda ikkagi modifitseerib, mis lubab arvata, et eri küsisõnad väljendavad episteemikat eri viisidel, näiteks küsisõna *kuidas* on avaram kui küsisõna *kes*, sest *kuidas* võib küsida

palju rohkemate kategooriate kohta kui *kes*. Lisaks sellele võivad kitsendada määramispiirkonda küsiühendid. Seega võib oletada, et ka avatud küsimuste küsisõnade seas valitseb mingil määral taoline skaala, nagu Tiit Hennoste (2012: 684) on välja toonud kas-küsimuste vormivahendite kohta (*kas – kas + või – või – jah – väitlausung*). Selleks, et sellise skaala (avarad küsisõnad – vähem avarad küsisõnad – kitsad küsisõnad) paikapidavust kinnitada, oleks vaja analüüsida rohkem materjali.

Lisaks vormistusele saab vaadelda mitmeosaliste küsimustega tehtavaid suhtlustegevusi. Nad on eeskätt Infosoovid, olgugi et teine üksus võib olla ka Kinnituse soov (24 korral). Parandusi oli kolm, Pominaid kaks. Suhtlustegevus võib jääda mitmeosaliste küsimuste puhul samaks (Infosoov > Infosoov, Parandus > Parandus, Pomin > Pomin), vaatamata sellele et küsilause tüüp võib muutuda (*lapsed `millal te siis `Tartusse lähete, kas täna `õhtul või homme `homikul?*). Infosoove võidakse muuta ka Kinnituse sooviks, sel juhul on ühe vooru sees kaks kuni kolm erinevat tegevust. See, et just infoküsimusi modifitseeritakse, on ootuspärane seetõttu, et need nõuavad vastajalt kõige rohkem vaeva. Seega muudetakse eeskätt Infosoove, et asetada end sobilikule teadja positsioonile ning seeläbi ootavad nad vastajalt ka lühemat vastust.

Mitmeosalised küsimused on kompleksed üksused, nende puhul võivad toimida mitu mehhanismi korraga. Nende abil vähendatakse (üksikutel juhtudel tõstetakse) küsimuse sotsiaalset hinda ja pea alati korrigeeritakse episteemilisi suhteid. Neile võivad lisanduda muud mehhanismid, nagu paranduse läbiviimine. Sotsiaalse hinnaga käib tihedalt koos ka vastaja vabaduse ja töö suurendamine/vähendamine, mida saab samuti näidata küsilausungi vormi abil. Eristuvad kaks tehnikat:

- 1) küsimus pakub vastajale palju vabadust ja palju tööd;
- 2) küsimus pakub vastajale vähe vabadust ja vähe tööd.

Esimene variant on iseloomulik avarate küsisõnadega vormistatud küsimustele, nt *kuidas*-küsimusele, teine variant kitsamatele küsisõnadele (nt *kes*) ning küsiühendite abil moodustatud avatud küsimustele (nt *kui mitmekesi*).

5.3. Järellaienduse funktsioonis küsimused

Lisaks mitmeosalistele küsimustele, mille vahel ei ole voorusiirdekohta markeerivat pausi, on vestluses selliseid küsimusi, mis on esitatud ühe kõneleja poolt sama teema kohta, kuid mille vahel on voorusiirdekoht. Selliseid näiteid oli 19. Nad on vormilt üksikküsimused, kuid vestluses muutuvad nad funktsioonilt mitmeosaliste küsimuste taolisteks, kuna vestluspartner ei vasta esimesele küsimusele. Nad osutavad, et küsimus on endiselt jõus, mistõttu nad haakuvadki järellaienduse (ingl k *increment*) mõistega.

Pärast voorusiirdekohta esitatud küsimustel on küll järellaiendustega sarnane funktsioon, kuid nad võivad olla vormilt ka lausungid, mitte ainult sõnad, fraasid või kõrvallaused. Lisaks võib nendele eelnenud küsimus olla nii grammatiliselt, semantiliselt, pragmaatiliselt kui ka intonatsiooniliselt lõpetatud.

5.3.1. Infosoo

13 järellaienduse funktsioonis küsimust olid Infosoo (või ka Kinnituse soovid). Kümnel korral oli järellaienduse funktsioonis küsimus kitsam kui talle eelnenud küsimus, kahel korral samaväärne (avatud küsimus > avatud küsimus) ning ühel korral aavam. Järellaienduse funktsioonis küsimusele eelnenud küsimus oli vormistatud küsisõnade *mis* (5 korral), *kuidas* (3), *kaua*, *mispärast*, *milline* või partikli *kas* abil. Järellaienduse funktsioonis küsimus oli vormistatud partiklite *vä/või* (5), väitlausungi (4), partikli *ega* või ühel korral küsisõnade *kuidas* või *mitmekesi* abil. Avatud küsimusega küsiti viisi (näide 29), hulga (näide 30), aja, põhjuse, objekti, omaduse või vahendi kohta.

Ka sellistele küsimustele, nagu mitmeosalistelegi, on omane eeskätt kitsendamine (10 korral). Vastust ei pruugita neile alati anda, olgugi et küsija on näidanud, et tema küsimus on endiselt jõus (näide 29).

(29)

1. E: **kuidas `teil sis `Tartus `läheb kah.**
2. (2.6)
3. E: **\$ nor[`maalselt nagu `alat-.] \$**
4. I: [kuidas `koolis=läb.]

5. (0.6)
6. T: \$ mis=seal=`ikka nagu `alati. \$
7. (1.4)
8. E: kas [`päävad] on sul `pikad Maret.
9. I: [{{mhmh}}]
10. (1.3)
11. T: `ikka nii nagu `kuueni=ja (0.3) ((köhatab)) `kaheksani vahel.

Selles näites (29) vestlevad ema, isa ja lapsed. Ema algatab real 1 küsimuse abil uue teema, uurides lastelt *kuidas`teil sis`Tartus`läheb kah*. See on rutiinne ja üldise sisuga küsimus, pakkudes väga avaraid vastamisvõimalusi, nõudes vastajalt palju tööd, ent andes ka palju vabadust. Seega võib öelda, et *kuidas*-küsimuse sotsiaalne hind on üks kõrgemaid.

kuidas-küsimusele ei järgne vastust, mistõttu näitab ema real 3, et küsimus on endiselt jõus, esitades avatud küsimuse asemel väitlausungi vormis vastust pakkuva küsimuse *nor[`maalselt nagu `alat-.]*. Ema on tajunud probleemi, kuna ta ei ole saanud lastelt 2,5 sekundi jooksul vastust ning asub esialgu ise probleemi lahendama. Ühest küljest aitab see jutustav fraas teema lõpetada, ent samas jääb ta ka kinnitust ootama. Sel viisil vähendab ema küsimuse sotsiaalset hinda (muudab Infosoovi Kinnituse sooviks), mis omakorda suurendab vastuse saamise tõenäosust. Lapsed ei tahtnud vastata palju tööd nõudvale avatud küsimusele, mis näitab, et nad ei soovi sel teemal pikalt vestelda. Kinnitust ootav küsimus ei nõua nii pikka vastust kui Infosoov – talle võib vastata pelgalt *Jah* või *Ei*.

Ka isa on samal ajal asunud emale appi vastust saama, küsides emale pealerääkides mõnevõrra täpsema küsimuse [*kuidas`koolis=läb.*]. Ta ei uuri üldiselt Tartu, vaid kitsamalt kooli kohta. Tütar vastab naerdes *mis=seal=`ikka nagu `alati*. See on vastus isa küsimusele, ent tütar kordab ka ema sõnu *nagu alati*. Vastus viitab sellele, et tütrele ei ole uudiseid ning et ta ei soovi sellest lähemalt rääkida. Poeg ei vasta aga üldse midagi, kuigi küsimus oli neile mõlemale suunatud. See näitab, et kumbki laps ei soovi oma subjektiivset hinnangut sel teemal anda. Teemat veel täielikult ei lõpetata, vaid ema küsib real 6 tütrelt koolipäeva pikkuse kohta, mis on tunduvalt objektiivsem küsimus, kuna see ei sõltu lapsest.

Järellaienduse funktsioonis küsimus tegeleb probleemi lahendamisega. See pakub vastajale uut voorusiirdekohta ning annab ka küsijale võimaluse korrigeerida oma episteemilist positsiooni. Vastust pakkuv küsimus näitab suuremaid teadmisi kui *kuidas*-küsimus. *Nagu alati* viitab ühisele teadmisele ja ilmselt on adverb *normaalselt* laste tavapärane vastus küsimusele *Kuidas läheb?* Seega nihutab ema end episteemiliselt rohkem teadja positsioonile.

Ühel korral muudab küsija pärast pausi oma kas-küsimuse avatud küsimuseks, mis tähendab sisuliselt küsimuse laiendamist (näide 30).

(30)

1. E: a=`kuidas te sinna=õ `Otsale `saate, kas `autoga Sirje `autoga=jah õq `Sirjega,
2. (0.3)
3. T: jah (0.3) tõe`näoliselt ikka. (.) Sirje `autoga.
4. (1.5)
5. E: **kas `minejaid on `palju=ve.**
6. (0.4)
7. E: **`mitmekesi te lähete.**
8. (1.5)
9. T: ma=i:=`t::eagi ega (0.5) `palju ei `ole, (0.2) `Sirje `mina, (0.2) sis
`Kallase=Kairel=ja ka=vist `Sirje ol=`rääkind=ja?
10. (1.4)
11. E: ega `siinka[ndis] ei=`ole[gi teil `rohkem kõik on `mujal] `kaugemal,
12. T: [noh] [siin ei `olegi `rohkem.]
13. (0.2)
14. T: `Kersti `Kersti muidugi.
15. E: kas `Kersti on `ära lõpetanud=vä.=hh
16. T: `Kersti lõpetas `Helinaga `koos.

Näites 30 on perekonna vestlus jõudnud sinnamaale, kus räägitakse tütre Otsale sõidust. Ema küsib tütrelt, kas sinna on palju minejaid ning 0,2-sekundilise pausi järel esitab ta avatud küsimuse *`mitmekesi te lähete*. Seetõttu, et ema muudab kas-küsimuse avatud küsimuseks, võib öelda, et ta laiendab küsimust, sest avatud küsimus ei anna potentsiaalset vastust ette, samas kui kas-küsimus ootab vastuseks jaatust või eitust. Ent siinkohal on kas-küsimus jutustav küsimus, mis tähendab seda, et ta ootab vastuseks infot: küsimuses on implitsiitselt vastus *jah* juba sees olemas, mistõttu ootab ta vastuseks arvu. Samuti see konkreetne avatud küsimus, mis on vormistatud küsisõna *mitmekesi* abil (küsiühendist *kui mitmekesi* on ära jäetud *kui*), ei ole kuigi avar, nõudes

vastajalt vähe tööd ja vähe vabadust. Seega ei saa öelda, et ema tõstaks siin oma küsimuse sotsiaalset hinda. Samuti viivad mõlemad küsimused läbi sama suhtlustegevust: küsivad infot ning nad tahavad saada vastuseks arvu.

Tütar vastab pausi järel kõigepealt *ma=i:=`t::eagi ega*, mis viitab puudulikele teadmistele ning aitab tütrele võita aega meenutamiseks. 0,5 sekundi pärast lisab ta, et palju minejaid ei ole. Seejärel loetleb ta nimesid, mis on loogiliselt tuletatavad: ta läheb Sirje autoga, seega on ootuspärane, et autos on nii Sirje kui ka tema ise. Ta toob välja ka kolmanda nime, millele ta lisab ebakindlust näitava sõna *vist* ning real 14 meenub talle veel Kersti.

Siinkohal on pisut keeruline öelda, millisele küsimusele tütar reageerib, kuna *ma=i:=`t::eagi* sobiks vastuseks mõlemale. Vastus *`palju ei `ole*, on mõistagi reaktsioon kas-küsimusele. Nimede loetlemine on vastuseks nii jutustavale kas-küsimusele, aga teisalt ka küsimusele *`mitmekesi te lähete*. *mitmekesi*-küsimus toimib justkui eelküsimusena, mille vastusele järgneks ilmselt küsimus stiilis *Kes siis lähevad?* Lisaks on tütrele arvu esialgu raske öelda, kuna ta ei ole kindel, kes Otsale sõidavad, ning ta hakkabki nimesid meenutama.

5.3.2. Parandus

Neli järellaienduse funktsioonis küsimust olid Parandused. Kolme puhul ei muudetud järellaienduse puhul küsilause tüüpi (avatud küsimus > avatud küsimus). Ühel korral oli järellaienduse funktsioonis küsimus kitsam kui talle eelnenud küsimus (*mis järgmisess* > *vä*; vt ptk 5.1.2 näide 10). Järellaiendusele eelnenud üksus vormistati küsisõna *mis* (3 korral) või partikli *mh* abil. Järellaiendus oli moodustatud kas küsisõna *mis* (2), lükkküsimuse või partikli *vä* abil. Avatud küsimus küsis objekti (näide 31) või eelneva jutu kohta.

Kolme näite puhul ei muudetud küsilause tüüpi. Näites 31 moodustab küsija kaks avatud küsimust, kuid teine neist on lükkküsimus, mis annab osa vastusest juba ette ära, mistõttu võib seda pidada kitsamaks küsimuseks kui *mis*-küsimust.

(31)

1. K: [hhh] teeks tervitus`napsuks seda (.) ilgelt ead seda `õunamahla viina ja natuke ka`neeli.
2. (0.7)
3. S: kas=se=oli ilgelt `hea=vä.
4. K: jaa?
5. (0.7)
6. K: miks ei `olnud.
7. (.)
8. S: no siss ka`neel,
9. (0.5)
10. K: a meil `on kaneeli,
11. (0.3)
12. S: aa,=
13. K: =a=tegelt ma=i=ole `kindel `ka kas ta väga `hea oli. `minu=st {-} `oli.
14. (0.3)
15. S: `ma nagu ei `mäleta hästi. (0.8) minu=arust oli seal mingi `häda ja=s=me panime `piima juurde ja siis me panime `veel mingit `asja=[ja=sis]
16. K: [ei] olnt `piima küll.
((nipsakalt))
17. (2.1)
18. S: me saame {-} maha võtta {-} `homme.
19. (1.6)
20. S: aa oota `mis=se oli, (.) `viin, õunamahl=ja: (.) see
21. (.)
22. K: kaneel.
23. (0.4)
24. S: siss jätkub `viina kauemaks `ka.

Selles vestluskatkes (31) arutavad sõbrad sünnipäeva menüü üle. Real 1 räägib K, et külalistele võiks tervitusjoogiks pakkuda õunamahlast, viinast ja kaneelist koosnevat jooki. Jutu möödudes püüab S real 21 meelde tuletada tervitusnapsu kolmandat komponenti. Ta toob vestlusesse partikli *oota* abil ajutise pöörde ning küsib üldise sisuga küsimuse *`mis see oli*. Ilmselt pole K-l aimu, mida S täpsemalt silmas peab. Sellele järgneb mikropaus, mille järel moodustab S lükkküsimuse *`viin, õunamahl=ja: (.) see*, kus ta otsib sõna venituse ja pausi abil ning lisab kohatäitja *see*, mis otsib sõna nimetavas käändes. S ootab, et K küsimuse vastuse abil lõpetaks. K teebki seda, vastates *kaneel*.

Kõiki seesuguseid küsimusi ei saa üheselt liigitada kas mitmeosalisteks või järellaienduse funktsioonis küsimusteks. Siinkohal võib küsimuse *`mis see oli* järel olev

mikropaus markeerida kas sõna otsimist või voorusiirdekohta. Parandusmehhanismiga on siin tegu igal juhul, olgu need küsimused kummast liigist tahes. Juhul et nendest koostisosadest on varem juttu olnud, peaks S neid teadma, kuid ta on ühe neist unustanud. Kõigepealt moodustab ta lokaliseeriva algatuse ja seejärel muudab selle täpsemaks, näidates ka end episteemiliselt rohkem teadjana, kuna kahte teist komponenti ta mäletab. Selle käigus vähendab ta ka vastaja vaeva.

Siit on näha, et lünnküsimus pole sugugi nii avar kui *mis*-küsimus, olgugi et ka lünnküsimus liigitub avatud küsimuste sekka. Lünnküsimus markeerib täpselt ära, milline komponent on küsijal ununenud, nõudes vastajalt vähem tööd. Niimoodi vähendab küsija oma küsimuse sotsiaalset hinda.

5.3.3. Retooriline küsimus

Kaks järellaienduse funktsioonis küsimust olid suhtlustegevuselt Retoorilised küsimused. Mõlemad olid avatud küsimused, nagu ka neile eelnenud küsimused ning kõik üksused olid vormistatud *mis*-küsisõna abil. Seega ei olnud need järellaiendused ei kitsendused ega laiendused (näide 32; vt ka ptk 5.1.3 näide 18).

(32)

1. V: [si- si- si-] sie `lissalt tuleb `kiri ja näe siis on juures sie.
2. (1.0)
3. T: aa
4. (0.3)
5. V: et=et `osta (0.7) pihuarvuti. (0.8) siin on `öeldud (1.0) et kui on:
6. P: te saate kingituse väärtusega kolmsada=seitsekendviis=krooni
7. V: no=jah=ja=sie (0.3) ee
8. P: ja=selle ja nüd on `veel üks kingitus sul vä.
9. V: no=`se=ku `tahan aga > ma=ei=ole ma=ei=ole < seda tellind mai `telli enam ju
mis ma `tellin tast (0.6) mis=ma=taga=`teen `mina sii on nii väike et `mina: `minu
silmad ei võtt:a sealt. [aga `sial]
10. P: [ei=tea]
11. P: mis `sellega teha saab siin on jah
12. V: `kõikke `asju saab teha arvutada ja värki (0.7) ütles `Liisa [mulle eile]

Selles vestluskatkes (32) räägivad vanaema ja lapselapsed pihuarvutist. Vanaema näitab lastelastele kirja, kus on välja toodud, et tellides pihuarvuti saab kaasa kingituse. P loeb real 6 kirjast ette: *te saate kingituse väärtusega kolmsada=seitsekendviis=krooni*. Vanaema kinnitab seda: *no=jah=ja*. Enne on juttu olnud, et vanaema sai juba ühe

pihuarvuti, mille ta annab lapselapsele ära. P küsib real 8: *ja=selle ja nüüd on `veel üks kingitus sul vä*. Real 9 ütleb vanaema, et ta saaks teisegi pihuarvuti, kui tahaks, aga ta ei ole tellinud enam, mistõttu ta teist pihuarvutit ei saa. Seejärel esitab ta retoorilise küsilause *mis ma `tellin tast*, mis on pööratud polaarsusega küsimus, väljendades seisukohta 'Mul ei ole seda mõtet tellida.' Selle peale ei võta keegi vooru, mis on ootuspärane, kuna Retooriline küsimus ei eeldagi partnerilt reaktsiooni. Vanaema seisukohale järgneb 0,6-sekundiline paus, mille peale kordab vanaema oma seisukohta teises sõnastuses, ent jälle pööratud polaarsusega küsimuse abil. Seekord esitab ta küsilause *mis=ma=taga=`teen*, mis põhjendab, et tal ei ole pihuarvutiga midagi peale hakata. Edasi lisab vanaema põhjenduse juba väitlausungi vormis, et pihuarvuti on nii väike ja et tema silmad ei näe enam hästi. P vastab *ei=tea mis `sellega teha saab siin on jah*, mis ei ole reaktsioon vanaema seisukohale, vaid objektiivne küsimus selle kohta, mida selle pihuarvutiga üldisemas mõttes teha saab. Vanaema vastab, et sellega saab teha igasuguseid asju.

mis=ma=taga=`teen on seega järellaienduse funktsioonis küsimus, mis ei ole ei kitsendus ega laiendus, vaid samaväärne sellele eelnenud *mis*-küsimusega. Järellaienduse eesmärk on siin korrata ja tugevdada küsija juba välja öeldud mõtet. Teisalt võib järellaienduse funktsioonis küsimus siingi markeerida seda, et vanaema ootab oma seisukohale reaktsiooni: oma seisukohaga nõustumist. Seda küll ei järgne, mis võib johtuda sellest, et Retoorilised küsimused ei nõua tingimata vestluspartneritelt vastust.

5.3.4. Kokkuvõtteks

Naabruspaari esiliige küsimus sütitab järelliikme ootuse ja kui seda ei järgne, siis näitab küsija järellaienduse abil, et küsimus ootab endiselt vastust. Selliseid näiteid oli töös 19. Järellaiendust iseloomustavad sarnased asjaolud, mis mitmeosaliste küsimuste teist küsimustki: ta on üldjuhul kitsam kui esimene küsimus (11 korral). Lisaks sellele võib teine küsimus olla vormistatud sama küsilausetüübi abil (avatud küsimus > avatud küsimus) (7 korral). Ühel juhul on tegemist laiendusega. Ka nende küsimuste puhul, mille vahel on voorusiirdekoht, vastatakse eeskätt teisele küsimusele.

Järellaienduse abil võib küsija sooritada sama suhtlustegevuse, mis esimeses küsimuseski (Infosoov > Infosoov, Retooriline küsimus > Retooriline küsimus), kusjuures järellaienduse funktsioonis küsimus võib olla täpsustav või koguni esimese küsimuse kordus. Teisalt võib küsija aga suhtlustegevust muuta (Infosoov > Kinnituse soov, Infosoov > Parandus), mis näitab selgelt, et küsija püüab oma küsimust kitsendada, kuna Infosoov nõuab vastuseks rohkem informatsiooni kui Kinnituse soov või Parandus.

Kui Infosoovide kitsendamine pärast voorusiirdekohta aitab suurendada vastuse saamise tõenäosust, nõudes vastajalt vähem vaeva, siis Retoorilise küsimuse puhul võib järellaienduse funktsioonis küsimus tugevdada eelmist seisukohta ning Paranduste puhul võidakse parandusalgatus muuta eksplitsiitsemaks.

5.4. Tulemused

Avatud küsimusi peetakse infoküsimusteks, mistõttu on ootuspärane, et käesoleva töö materjalis oli kõige enam just Infosoove. Üksikküsimuste ja mitmeosaliste küsimuste peale kokku oli neid 168 (56%). Siiski tuleb rõhutada, et need moodustasid ainult veidi üle poolte küsimustest. Teise poole küsilause eesmärk ei olnud pelgalt infolünga täitmine: 65 küsilause (22%) väljendasid seisukohta, 58 viisid läbi parandusi (19%) ja seitse küsilause esitasid pominal küsimusi (2%).⁷

Üks küsilause võib aga korraga teha mitut suhtlustegevust, näiteks hankida nii infot kui ka väljendada samas seisukohta. Küsilause [*mille*]=*jaoks=sul`* *sibulat üldse`* *vaja=[on]* (näide 3) uurib ühest küljest põhjuse kohta ja teisalt väidab, et sibulat ei ole vaja. Peale selle võivad vestlejad peita oma mittenõustumisi (suhtlustegevust Retooriline küsimus) Paranduste taha. Sel puhul on küsilause korraga nii seisukoha väljendamise kui ka suhtluslike probleemide lahendamise vahend (*`eesti keele`päev, [mis: `jama sa nüüd ajad.]*) (näide 27). Kuigi Paranduste põhieesmärk on lahendada suhtluslike arusaamatusi, on avatud küsimuste abil algatatud paranduste puhul Infosoov ka ühe kihina sees. Seega võib küsilause täita korraga mitut suhtluseesmärki või peita ühe eesmärgi (suhtlustegevuse) teise taha.

⁷ Kaks küsilause liigitusid rühma Muu.

Tartu Ülikooli suulise suhtluse töörühm (Hennoste, Rääbis, Laanesoo 2013) on analüüsinud avatud küsimusi eesti infodialoogides, kus avatud küsimused olid Infosoovid (68%), Partneri parandusalgatused (17%) ja Vastuse tingimuste täpsustamised (14%). Käesolevas magistritöös käsitletud argivestlustes oli 12% võrra vähem infoküsimusi ning 22% võrra enam hinnangulisi küsilauseid, mida infodialoogides esines õigupoolest vaid kaks korda. Samuti tuleb infodialoogides ette Vastuse tingimuste täpsustamisi, mida argivestluses ei esinenud kordagi. Infodialoogides oli 17% partneri parandusalgatusi ning argivestluses oli neid pea sama palju: 16%. Kuid lisaks neile tuli argises registris ette ka teist tüüpi parandusi: kõneleja algatatud ja kuulaja läbi viidud parandusi, mida oli 3%. Need tulemused peegeldavad selgelt registrite vahelisi erinevusi. Mõlemas viiakse läbi sarnane hulk Parandusi – suulisusest johtuvalt ei saa neid kummagi registri puhul vältida –, kuid infodialoogides domineerivad infohankimised, ent argivestlustes esineb nende kõrval ka hinnanguid ja emotsioone väljendavaid tegevusi.

Käesoleva töö materjalis oli 271 üksikküsimust (sh 19 järellaienduse funktsioonis küsimust) ja 29 mitmeosalist küsimust. Infodialoogide põhjal ei ole mitmeosalisi küsimusi analüüsitud. *mis*-küsimuste uurimuses (Rumm 2013) oli neid kolm, mistõttu ei tehtud ka seelses töös nende kohta tähelepanekuid. Käesolevas magistritöös käsitleti mitmeosaliste küsimuste kõrval ka 19 järellaienduse funktsioonis küsimust, mis on süntaktiliselt üksikküsimused, kuid mis muutuvad vestluses mitmeosaliste küsimuste taolisteks. Nii mitmeosalisi küsimusi kui ka järellaienduse funktsioonis küsimusi iseloomustavad sarnased asjaolud. Nimelt on nende küsimuste teine üksus pea alati kitsam (st üld- või alternatiivküsimus), vähendades küsimuse sotsiaalset hinda ja selle kaudu ka vastaja vaeva ning korrigeerides kõneleja episteemilist hoiakut: kitsendamise puhul seatakse end episteemiliselt kõrgemale teadja positsioonile.

Nii mitmeosalised kui ka järellaienduse funktsioonis küsimused on omased eeskätt Infosoovidele (sel juhul võib teine üksus olla kas Infosoov või Kinnituse soov). Mitmeosaliste küsimuste seas oli 24 Infosoovi, kolm Parandust ja kaks Pominat. Järellaienduse funktsioonis küsimuste hulgas oli aga 14 Infosoovi, kolm Parandust ja kaks Retoorilist küsimust. Sellised küsimused on põhiliselt Infosoovid, sest need

nõuavad vastajalt kõige rohkem tööd, mistõttu on põhjust just neid ümber teha ja seeläbi kitsamaks muuta.

See, et järellaienduse funktsioonis küsimus muudetakse kitsamaks, on igati ootuspärane, sest see suurendab vastuse saamise tõenäosust, kuna kitsam küsimus eeldab vastajalt vähem vaeva. See, et küsimust kitsendatakse automaatselt – mitmeosaliste küsimuste sees pole voorusiirdekohta markeerivat pausi jõudnud tekkidagi –, näitab, et seesuguste küsimuste moodustamist juhivad samad mehhanismid. Suhtleja püüab juba eos oma küsimust kitsamaks teha, ilma et sellele vajadust oleks kuidagi osutatud.

Käesoleva töö materjalis oli 75% lauseid (223) ja 25% fraase (75) (tabel 2). Infodialoogides oli neid vastavalt 82% (230) ja 12% (52) (Hennoste jt 2009: 10). Argivestluses olid 67% lausetest Infosoovid, 24% Retoorilised küsimused ja 6% Parandused. Fraaside puhul oli olukord vastupidi: 60% fraasidest olid Parandused, 25% Infosoovid ja 15% Retoorilised küsimused. Ka infodialoogides kehtib sama tendents: lauseline vorm on omane Infosoovidele (81% lausetest), fraasid on eeskätt Parandused (71% fraasidest) (Hennoste, Rääbis, Laanesoo 2013: 12).

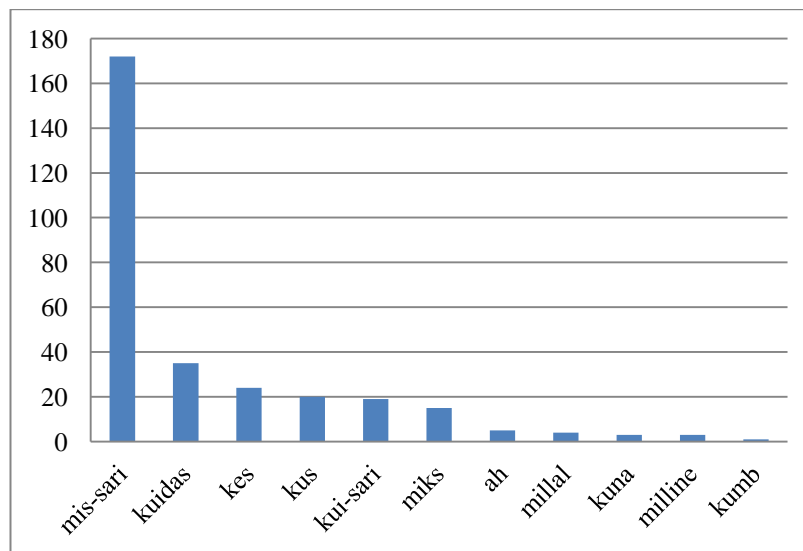
Tabel 2. Lause ja fraasi abil vormistatud suhtlustegevused.

Lause/fraas	Infosoov		Retooriline küsimus		Parandus		Pomin		Kokku
Lause	149	67%	54	24%	13	6%	7	3%	223
Fraas	19	25%	11	15%	45	60%	-	-	75
Kokku	168		65		58		7		298

Infosoovid ja Retoorilised küsimused on küll teatud mõttes vastandlikud, kuid neile mõlemale on omane lauseline vorm. Ühelt poolt info hankimiseks ja teiselt poolt seisukohtade väljendamiseks ei piisa pelgalt minimaalsetest keelelistest vahenditest. Seetõttu ongi fraasid iseloomulikud just Parandustele. Nad on omased eeskätt kuulaja algatatud ja kõneleja läbi viidud parandusalgatustele. Lauseid esineb Paranduste juures enam teise tüübi – kõneleja algatatud ja kuulaja läbi viidud paranduste – hulgas. Kõneleja algatatud ja kuulaja läbi viidud parandused ei küsi otseselt eelneva jutu kohta, mistõttu ei saa neid vormistada pelgalt minimaalsete keeleliste vahendite abil. Lisaks

selgus, et kui parandus on algatatud lause abil, on suurem tõenäosus, et selle taga on veel midagi, kui vaid soov suhtluslikke probleeme lahendada. Nii võidakse vestluses mittedoositud suhtlustegevusi, nagu mittedoostumist, peita Paranduste taha.

Kõige enam vormistatakse küsimusi *mis*-küsisõna abil. Küsisõna *mis* (sh *misasi*, küsiühendid nt *mis kell*) on kasutatud 172 korral (57%). Muud küsisõnu esines tunduvalt vähem: järgnevad *kuidas* (35 korral, 12%), *kes* (24), *kus* (20), *kui*-sari (19), *miks* (15), *ah* (5), *millal* (4), kolmel korral *kuna*, *milline*, ühel korral *kumb* (joonis 2). Kaks valitsevat küsisõna *mis* ja *kuidas* on ühtlasi kõige üldisema sisuga küsisõnad, st nad võivad küsida väga erinevate kategooriate kohta. Need küsisõnad nõuavad küll vastajalt palju tööd, kuid nende eeliseks on see, et nad annavad ka palju vabadust. Samas võib *mis*-küsisõna tähendusavarust kitsendada küsiühendite abil, mis annab võimaluse kahandada määramispiirkonda, kust vastaja vastust valib. Peale *mis*-küsisõna võib regulaarseid küsiühendeid moodustada ka küsisõna *kui*: *kui palju* (2 korral), *kui vana*, *kui pikad*, kusjuures *kui* võib küsiühendist puududa: *palju* (10), *kaua* (3), *mitu* (3). *mis*-küsisõna põhjal on moodustatud järgmiseid küsiühendeid: *mis päev* (3), *mis ajast* (2), *mis kell* (2), *mida tegema* (2), *mis kuus*, *mis aasta*, *mis vana*, *mis asi*, *mille põhjal*.

Joonis 2. Avatud küsimusi vormistavad küsisõnad ja -partiklid.⁸

⁸ Terminid *mis*-sari ja *kui*-sari võtavad siinkohal kokku nii küsisõnalised kui ka küsiühendilised kasutused.

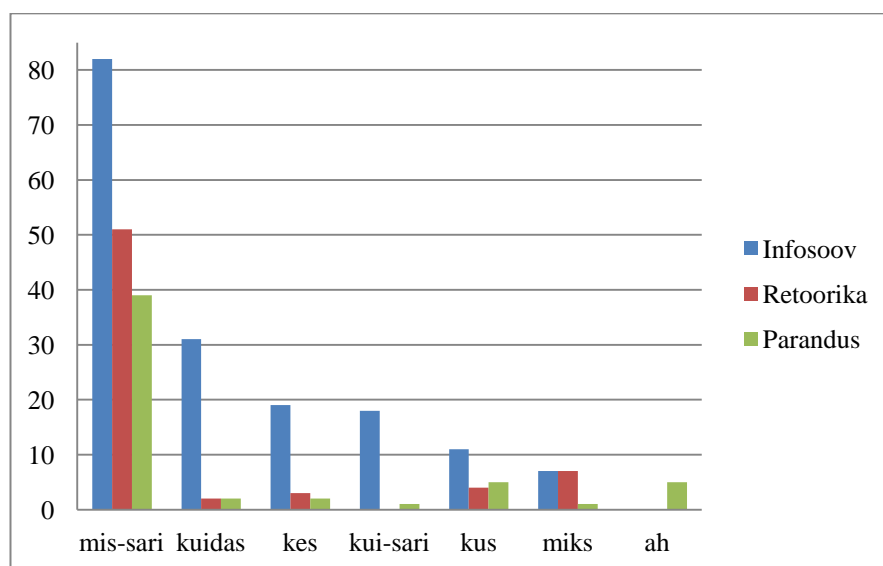
Infodialoogides olid avatud küsimused vormistatud *mis*-sarja (88 korral), *kui*-sarja (52) või küsisõnade *kus* (29), *kuidas* (28) ja *millal* (20) abil. Muid variante esines 65 korral (Hennoste, Rääbis, Laanesoo 2013: 11). Mõlemas registris kasutatakse enim küsisõnu *mis* ja *kuidas*. Samas tuleb tähele panna, et *mis*-küsisõna on argivestluses veel pea kaks korda levinum. Infodialoogides esineb aga rohkem muid küsisõnu peale küsisõna *mis*. Näiteks *kui*-küsiühendeid ja küsisõnu *kus* ning *millal* on infodialoogides rohkem, küsides koha (*kus*), aja (*millal*) ja näiteks hulga kohta (*kui*-sari). Need küsisõnad illustreerivadki seda, missugust infot infodialoogides kõige enam hangitakse. Argivestluses on neid küsisõnu vähem, kuid ei saa öelda, et argivestluses küsitakse tunduvalt vähem näiteks koha või aja kohta, kuid seda tehakse pigem *mis*-küsisõna abil.

See, et *mis*-küsisõna on argivestlustes nii valdav, johtub mitmest tegurist. Esiteks, ta on väga üldise tähendusega küsisõna, mistõttu ta võib esitada küsimusi väga erinevate kategooriate kohta (objekti, aja, tegevuse, eelneva jutu jne). Teiseks saab *mis*-küsisõna abil kitsendada küsimust, moodustades küsimuse küsiühendi abil: *mis ajast* (pro *millal*), *mille põhjal* (pro *miks*). Siit nähtub, et küsiühendid saavad asendada teisi küsisõnu. Samas võib *mis* üksigi esinedes võtta teiste küsisõnade rollid enda kanda ning teda võidakse kasutada teiste küsisõnade asemel, näiteks küsisõna *miks* asemel (*mis ta kaduma peaks minema*). *mis*-küsisõna võib asendada koguni *kas*-küsimust (*mis ta arvab et ma akkan nüüd* (.) *jõulu laupäeval stippi saama kui ma s- terve semestri saand ei ole vä*.), küsisõnadest *missugune*, *kuidas* ja küsiühendist *kui palju* rääkimata (vt ka Rumm 2013).

Miks eelistatakse vormistada küsimust just *mis*-küsisõna abil, kui selleks on teisigi vahendeid? Ühest küljest on see ökonoomne: *mis* on lühem kui näiteks küsisõna *missugune*. Teisalt saab tema avarast tähendusest hoolimata moodustada selle abil kitsaid küsiühendeid, mis võimaldavad ahendada määramispiirkonda, kust vastaja vastust valib. Näiteks küsiühend *mis kuus* tahab infot kuu kohta, samas kui küsisõna *millal* võib küsimustada muuhulgas aastat, kuud, päeva, kellaaega jms. Sel moel vähendatakse ka vastaja vaeva.

Nii Infosoove, Retoorilisi küsimusi kui ka Parandusi iseloomustab see, et nad on vormistatud eeskätt *mis*-küsisõna abil: vastavalt 82, 51 ja 39 korral (joonis 3).

Erinevused tulevad selgemalt esile muude küsisõnade juures. Kui *kuidas*-küsisõna on Infosoovide puhul kasutuselt teine (31 küsimust), siis Retooriliste küsimuste ja Paranduste seas on nende hulk marginaalne: mõlema puhul tuleb *kuidas*-küsimust ette kahel korral. Küsisõnade *kes*, *kus* ja küsiühendeid moodustava küsisõna *kui* (võib küsiühendist puududa) osatähtsus langeb oluliselt Retoorilise küsimuse ja Paranduste puhul. 19 Infosoovi on tehtud *kes*, 18 *kui* ja 11 *kus* abil, samal ajal kui Parandusi on tehtud nendega vastavalt 2, 1 ja 5 korral, Retoorilise küsimuse puhul 3, mitte ühelgi ja 4 korral. *miks* on marginaalne Paranduste juures (esineb ühe korra), samas kui Retoorilise küsimuse seas on teda üsna palju: nimelt seitse tükki, mida on sama palju kui Infosoovide puhulgi, kuid tuleb silmas pidada, et Infosoove on tunduvalt enam kui Retoorilisi küsimusi. *miks* võib olla seega pooltel juhtudest hinnanguline küsisõna. Partikkel *ah* ('mida, kuidas') on ootuspäraselt omane vaid Parandustele (5 näidet).

Joonis 3. Küsisõnad ja -partiklid suhtlustegevusesti.

Kuigi joonisel 3 ei ole toodud kõiki materjalis esinenud küsisõnu, võib öelda, et Infosoovide puhul kasutatakse palju enam erinevaid küsisõnu kui teiste suhtlustegevuste puhul. Põhjus võib olla selles, et käesoleva töö materjalis esineski Infosoove kõige enam, mistõttu on ka tõenäosus suurem, et selle tegevuse puhul saab ette tulla kõige rohkem küsisõnu. Teisalt paistab, et tegevusi Retooriline küsimus ja Parandus viiaksegi

üldjuhul läbi ainult teatud küsisõnadega. Retoorilise küsimuse puhul on nendeks põhiliselt *mis*, *miks* ja *kus*, Paranduste puhul *mis*, *ah* ja *kus*. Siit nähtub ka see, et küsisõna *mis* hulka kasvatavad samuti argivestlusele omased suhtlustegevused: Infosoovi kõrval ka Retooriline küsimus ja Parandused, millele on niisamuti omane eeskätt küsisõna *mis*.

Kõige enam küsivad avatud küsimused eelneva jutu (61 korral), objekti (54) ja tegevuse (40) kohta (tabel 3). Eelneva jutu suur osakaal tuleneb Paranduste arvelt, kuna just eeskätt kuulaja algatatud ja kõneleja läbiviidud parandused küsivad eelneva jutu kohta, mis on olnud osaliselt või täielikult kuulaja jaoks problemaatiline. Objekti kohta on küsitud 54 korral, mis johtub *mis*-küsisõna prevaleerimisest, mis päribki tüüpiliselt objekti järele. 40 küsilauset käis tegevuse kohta, seda eeskätt Infosoovide ja Retooriliste küsimuste juures. Tegevuse kohta saab küsida *mis*-küsisõna ja verbi *tegema* abil.

Tabel 3. Mille kohta erinevad tegevused küsivad/käivad?

Kategooria	Infosoov	Retooriline küsimus	Parandus	Pomin	Kokku
Objekt	46	2	4	2	54
Eelnev jutt	4	6	50	1	61
Tegevus	23	17	-	-	40
Aeg	18	1	2	2	23
Põhjuse	10	7	-	-	17
Hulk	17	-	1	1	19
Viis	20	-	-	-	20
Omadus	5	-	-	-	5
Koht	13	-	-	-	13
Isik	14	5	1	1	21
Muu	-	27	-	-	27
Kokku	170	65	58	7	300

Infosoovid võivad küsida kõige enam eri kategooriate kohta: objekti, tegevuse, viisi, põhjuse, aja, hulga, isiku, koha, omaduse ja eelneva jutu. Kõige rohkem küsivad Infosoovid objekti, tegevuse ja viisi kohta. See on ootuspärane, kuna Infosoovide puhul

domineerib *mis*-küsimus (objekt ja tegevus) ning *kuidas*-küsimus (viis). *mis*-küsimus valitseb ka teiste suhtlustegevuste puhul, kuid seal on ta teises rollis. Paranduste juures küsib ta eelneva jutu kohta, Retooriline küsimus väljendab aga seisukohta (rühm *muu*) või keelab mingit tegevust teha (nt [*mis*] *sa`nii palju käid. 'Ära käi nii palju!'*).

Kokkuvõte

Magistritöö eesmärk oli uurida avatud küsimusi suulises argivestluses. Avatud küsimusi võivad eesti keeles vormistada erinevad küsisõnad (*mis, kuidas, kes, kus, miks* jne) ning küsilausega ei anta potentsiaalseid vastuseid ette. Analüüsi jaoks oli kogutud Tartu Ülikooli suulise keele argikorpusest 300 vestluskatket, mis sisaldasid avatud küsimust ja seda ümbritsevat konteksti. Analüüs on tehtud vestlusanalüüsile ja suhtluslingvistikale tuginedes. Töö põhieesmärk oli välja selgitada, mil moel inimesed igapäevaselt suheldes vormistavad avatud küsimusi ning milliseid suhtlustegevusi nad nende abil teevad. Lisaks sellele püüti teada saada, mil viisil avalduvad episteemilised suhted avatud küsimuste puhul.

Materjal oli jagatud üksikküsimusteks (271, sh 19 järellaiendust), mitmeosalisteks küsimusteks (29) ja järellaienduse funktsioonis küsimusteks (19). Neist viimased on süntaktiliselt vormilt üksikküsimused, kuid muutuvad oma funktsioonilt mitmeosaliste küsimuste taolisteks. Kui üksikküsimuste puhul osutus oluliseks näitajaks näiteks see, kas nad on vormistatud lause või fraasina, siis mitmeosaliste küsimuste (sh järellaienduste) juures eristus kolm mustrit. Neid küsimusi on kombeks eeskätt kitsendada: esitada avatud küsimuse järel üld- või alternatiivküsimus. Selle kõrval võib teine üksus olla esimesega samaväärne (avatud küsimus > avatud küsimus) või olla laiendus (kas-küsimus > avatud küsimus). Selliseid küsimusi on tavaks kitsendada, et vähendada küsimuse sotsiaalset hinda ja selle kaudu vastaja vaeva ning korrigeerida küsija episteemilist hoiakut.

Avatud küsimuste juures avalduvadki episteemilised suhted ilmekalt mitmeosaliste küsimuste (sh järellaienduste) puhul, kus kombineeritakse eri küsilause tüüpe. Avatud küsimus väljendab suurimat teadmiste vahet küsija ja vastaja vahel, samal ajal kui kas-küsimus, väljendab väiksemat vahet ja seetõttu küsija suuremat teadja hoiakut. Juhul et küsijad püüavad vältida kalleid küsimusi (st avatud küsimusi), tuleb vestluses ette mitmeosalisi küsimusi, kus küsija teeb avatud küsimuse ümber kas-küsimuseks, mis annab vastajale (mingil määral) vastuse ette. Sel moel vähendatakse küsimuse

sotsiaalselt hinda. Kuigi just see muster on vestlustes valdav, tuleb ette ka mitmeosalisi küsimusi, kus esitatakse järjestikku kaks avatud küsimust või laiendatakse küsimust, st muudetakse kallimaks. See johtub sellest, et küsija on esitanud esialgu liiga kitsa küsimuse, mis ei haaku tema episteemilise mitteteadja hoiakuga.

Avatud küsimuste puhul võib episteemika avalduda ka näiteks üheosaliste Retooriliste küsimuste juures, kus kõneleja prognoosib vestluspartneri episteemilist hoiakut liiga madalaks. Sel puhul seabki avatud küsimus partneri teadja hoiaku kahtluse alla ning sellele vastates saab partner näidata oma teadja hoiakut.

Kogu materjali põhjal eristus neli suhtlustegevust: 168 Infosoovi, 65 Retoorilist küsimust, 58 Parandust ja seitse Pominat. Kaks küsimust liigitusid rühma Muu. Kui poolte küsimuste peamine suhtlustegevus oli infolünga täitmine, siis ülejäänud ei soovinud uusi teadmisi, vaid viia läbi parandusi, esitada väiteid või pominal küsimusi. Samuti ei pruukinud küsimus teha korraga pelgalt ühte suhtlustegevust. Seetõttu tuleb vestluses ette näiteks küsimusi, mis on korraga nii Infosoovi kui ka seisukoha väljendamise teenistuses.

Töös vaadeldi suhtlustegevuste seoseid vormivahenditega. Avatud küsimused on vormistatud eeskätt lausena (75%), fraase esines tunduvalt vähem (25%). Infosoov ja Retooriline küsimus olid üldjuhul laused, fraasid seostusid Parandustega. Kuna Infosoov ja Retooriline küsimus ei käi otseselt eelneva jutu kohta, vaid tahavad vastavalt kas infot näiteks objekti, tegevuse, viisi vms kohta või väljendavad seisukohta, ei saa neid vormistada alati minimaalsete vahendite abil, nagu see on võimalik Paranduste puhul.

Avatud küsimused on vormistatud põhiliselt küsisõnade *mis* (172 korda), *kuidas* (35), *kes* (24), *kus* (20), *kui* (võib küsifraasist puududa) (19) ja *miks* (15) abil. Nagu eespool mainitud, siis avatud küsimused ei anna ette vastust, mistõttu on nad sotsiaalselt kallid küsimused, olgugi et küsisõnad (ja -ühendid) annavad ette kategooria, mille kohta küsija vastust ootab. Samas avatud küsimusi moodustavate küsisõnade kohta ei saa öelda, et nad kõik on sotsiaalses mõttes kallid. Küsisõna, nagu *kes*, või küsiühendite abil moodustatud küsimused kitsendavad määramispiirkonda palju enam ega paku vastajale nii palju vabadust kui näiteks *kuidas*-küsimus. Eesti keeles on avatud küsimuste küsisõnade repertuaar lai ja nad ei moodusta sugugi homogeenset rühma.

Küsisõna *mis* on prevaleeriv nii kogu materjali kui ka iga suhtlustegevuse juures eraldi. Põhjuse seisneb selles, et ta on üldise tähendusega ning saab moodustada küsiühendeid, mistõttu võib ta küsida väga erinevate kategooriate kohta. Seetõttu ongi ta võtnud teiste küsisõnade rollid enda kanda. Teatud tegevustele on omased ka teatud küsisõnad ja -partiklid: Infosoovide puhul *mis, kuidas, kes*; Retoorilistel küsimustel *mis, miks, kus*, Paranduste juures *mis, kus* ja *ah*.

Avatud küsimuste abil võib küsida väga erinevate kategooriate kohta, nagu objekti, tegevuse, viisi, põhjuse, aja, hulga, isiku, koha, omaduse ja eelneva jutu. Suhtlustegevuste seas tulevad ka välja prevaleerivad kategooriad. Infosoovid võivad küsida kõige rohkem erinevate kategooriate kohta, kuid nad küsivad eeskätt objekti või tegevuse kohta. Retoorilise küsimuse puhul ei saa öelda, mille kohta nad küsivad, sest nad väljendavad seisukohta (kategooria *muu*). Samas võivad nad käia tegevuse kohta, näiteks keelates mingi tegevuse tegemise. Parandused küsivad valdavalt eelneva jutu kohta ning seda just kuulaja algatatud ja kõneleja läbi viidud parandused. Teist tüüpi parandused, kus paranduse algatab kõneleja ja kuulaja viib selle läbi, võivad uurida ka objekti vm kohta.

Saadud tulemusi võrreldi institutsionaalsete infodialoogide põhjal tehtud järeldustega. Selgus, et argivestluses on mõnevõrra vähem infohankimisi, aga enam hinnangulisi suhtlustegevusi (Retooriline küsimus). Samuti on *mis*-küsimusi argidialoogides veel enam, samas kui infodialoogides kasutatakse rohkem muid küsisõnu, nagu *kus, millal, kui*. Nende registreeritud puhul on sarnane see, et Infosoov seostub pea alati lausega ning fraasid on iseloomulikud just Parandustele. Lisaks sellele ei ole kummaski registris kõik avatud küsimused infolünga täitmise vahendiks.

Käesoleva töö materjali põhjal võib järeldada, et avatud küsimuste eesmärk ei ole suulises argivestluses pelgalt info hankimine, vaid lisaks sellele võivad avatud küsimused viia läbi parandusi, esitada seisukohti või pominaal küsimusi, kusjuures üks küsimus ei pruugi väljendada pelgalt ühte suhtlustegevust korraga. Samuti aitavad avatud küsimused väljendada episteemilist hoiakut või annavad võimaluse seda korrigeerida. Kokku võttes saab öelda, et teatud tegevustel on kesksed täitjad vormivahendite seas.

Kirjandus

- Chen, Aoji* 2012. Shaping the intonation of Wh-questions: information structure and beyond. – Jan P. de Ruiter (toim.) *Questions. Formal, Functional and Interactional Perspectives*, 146–163.
- Couper-Kuhlen, Elizabeth, Margret Selting* 2001. Introducing Interactional Linguistics. – Selting, Margret, Elizabeth Couper-Kuhlen (eds.), *Studies in Interactional Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 1–22.
- Curl, Traci S., Paul Drew* 2008. Contingency and action: a comparison of two forms of requesting. – *Research on Language and Social Interaction* nr 41, lk 129–153.
- De Ruiter, Jan P.* 2012. Introduction: questions are what they do. – Jan P. de Ruiter (toim.) *Questions. Formal, Functional and Interactional Perspectives*, 1–7.
- EKG II = *Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare* 1993. Eesti keele grammatika II. Süntaks. Peatoim. M. Erelt, toim. T. Erelt, H. Saari, Ü. Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- EKK = *Erelt, Mati, Erelt, Tiiu, Ross, Kristiina* 2007. Eesti keele käsiraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat. „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu” 2., täiendatud ja parandatud trükk 2009. Toim. Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Ford et al. = *Ford, Cecilia E., Barbara A. Fox, Sandra A. Thompson* 2002. Constituency and the grammar of turn increments. – C. Ford, B. Fox, S. Thompson (Eds.). *The Language of Turn and Sequence*. Oxford: Oxford University Press, 14–38.

- Fox jt = *Fox, Barbara, Sandra A. Thompson, Cecilia E. Ford, Elizabeth Couper-Kuhlen* 2013. *Conversation Analysis and Linguistics*. – Sidnell, Jack, Tanya Stivers (eds.) *The Handbook of Conversation Analysis*. Blackwell Publishing Ltd, 726–740.
- Halonen, Mia, Marja-Leena Sorjonen* 2012. Multi-functionality of interrogatives: asking reasons for and wondering about an action as overdone. – Jan P. de Ruiter (toim.) *Questions. Formal, Functional and Interactional Perspectives*, 222–237.
- Hayano, Kaoru* 2013. *Question Design in Conversation*. – Sidnell, Jack, Tanya Stivers (eds.) *The Handbook of Conversation Analysis*. Blackwell Publishing Ltd, 395–414.
- Hennoste, Tiit* 2000a. Sissejuhatus suulisesse eesti keelde I. Taust ja uurimisobjekt. – *Akadeemia*, 5, 1115–1150.
- Hennoste, Tiit* 2000b. Sissejuhatus suulisesse eesti keelde II. Suulise kõne erisõnavara. I. – *Akadeemia*, 6, 1341–1374.
- Hennoste, Tiit* 2000c. Sissejuhatus suulisesse eesti keelde V. Mõned mitteverbaalsed nähtused suulises kõnes. – *Akadeemia*, 9, 2009–2038.
- Hennoste, Tiit* 2000d. Sissejuhatus suulisesse eesti keelde VI. Lausung suulises kõnes I. – *Akadeemia*, 10, 2221–2254.
- Hennoste, Tiit* 2001. Sissejuhatus suulisesse eesti keelde IX. Lausung suulises kõnes IV. – *Akadeemia*, 1, 177–206.
- Hennoste jt = *Hennoste, Tiit, Olga Gerassimenko, Riina Kasterpalu, Mare Koit, Andriela Rääbis, Krista Strandson*. 2009. Küsimused eestikeelses infodialoogis I. Küsimuste vorm. – *Keel ja Kirjandus* 5, 341–359.
- Hennoste, Tiit* 2012. Küsimuste vorm, episteemiline staatus ja episteemiline hoiak. *Keel ja Kirjandus* 8–9, 674–694.
- Hennoste, Tiit* 2013. Grammatiliste vormide seoseid suhtlustegevustega eestikeelses suulises vestluses. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Hennoste, Tiit, Andriela Rääbis, Kirsi Laanesoo* 2013. Küsimused eestikeelses infodialoogis II. Küsimused ja tegevused. – *Keel ja Kirjandus* 1, 7–29.
- Hennoste, Tiit* 2014. Või-üldlõpud ja nende funktsioonid suulises dialoogis. Käsikiri.
- Heritage, John* 2012. Epistemic in Action. Action Formation and Territories of Knowledge. – *Research on Language and Social Interaction*, kd 45, 1–29.

- Huddleston, Rodney, Geoffrey Pullum* 2002. The Cambridge Grammar of the English Language. United Kingdom: Cambridge University Press.
- ISK = *Hakulinen, Auli, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen, Irja Alho* 2004. Iso suomen kielioppi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Keevallik, Leelo* 2002. Grammatika suhtluses. – R. Pajusalu, I. Tragel, T. Hennoste, H. Õim (toim.), Teoreetiline keeleteadus Eestis. Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 89–104.
- Koshik, Irene* 2005. Beyond Rhetorical Questions. Assertive Questions in Everyday Interaction. Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
- Laanesoo, Kirsi* 2012. Pööratud polaarsusega retoorilised küsimused argivestluses. – Keel ja Kirjandus 7, 499–516.
- Laanesoo, Kirsi* 2013. Direktiivsed *mis-* ja *mida-*küsilauseid suulises suhtluses. Emakeele Seltsi Aastaraamat 59, 103–126.
- Levinson, Stephen C.* 2012. Interrogative intimations: on a possible social economics of interrogatives. – Jan P. de Ruiter (toim.) Questions. Formal, Functional and Interactional Perspectives, 11–32.
- Levinson, Stephen C.* 2013. Action Formation and Ascription. – Sidnell, Jack, Tanya Stivers (eds.) The Handbook of Conversation Analysis. Blackwell Publishing Ltd, 103–130.
- Liddicoat, Anthony J.* 2007. An Introduction to Conversation Analysis. Athenaeum Press.
- Lindström, Liina* 2006. Infostruktuuri osast eesti keele sõnajärje muutumisel. – Keel ja Kirjandus 11, 875–888.
- Metslang, Helle* 1981. Küsilause eesti keeles. Tallinn: Valgus.
- Mihkels, Krista* 2013. Keel, keha ja kaardikepp: õpetaja algatatud parandussekventsides multimodaalne analüüs. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Quirk et al. = *Quirk, R, Sidney Greenbaum, Geoffrey Leech, Jan Svartvik* 1976. A Grammar of Contemporary English. Longman.
- Raevaara, Liisa* 1998. Vierusparit – esimerkkinä kysymys ja vastaus. – Liisa Tainio (toim.) Keskustelunalyysin perusteet. Tampere: Vastapaino, 75–92.

- Rumm, Andra* 2013. *mis*-küsimustega tehtavad suhtlustegevused suulises argivestluses. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- Schegloff, Emanuel, Harvey Sacks* 1973. Opening up closings. – *Semiotica: Journal of the Interactional Association for Semiotic Studies* 4, 289–327.
- Schegloff, Emanuel, Gail Jefferson, Harvey Sacks* 1977. The Preference for Self-correction in the Organization of Repair in Conversation. – *Language: Journal of the Linguistic Society of America* 52/2, 361–382.
- Schegloff, Emanuel A.* 2007. *Sequence Organization in Interaction. A Primer in Conversation Analysis. Volume 1.* New York: Cambridge University Press.
- Sorjonen, Marja-Leena* 1998. Korjausjäsenitys. – *Tainio, Liisa (toim.) Keskustelunalyysin perusteet.* Tampere: Vastapaino, 111–137.
- Stivers, Tanya* 2010. An overview of the question-response system in American english conversation. – *Journal of Pragmatics*, kd 42, 2772–2781.
- Stivers, Tanya, Nick J. Enfield* 2010. A coding scheme for question-response sequences in conversation. – *Journal of Pragmatics*, kd 42, 2620–2626.
- Tainio, Liisa* 1998. Preferenssijäsenitys. – *Liisa Tainio (toim.) Keskustelunalyysin perusteet.* Tampere: Vastapaino, 93–110.

Wh-questions in Estonian Everyday Conversation

Summary

The purpose of this master's thesis is to research the social actions of *wh*-questions in Estonian naturally occurring conversations as well as find out whether there is a connection between the form of the question and social action. *Wh*-questions are formed with interrogative words (*what, who, why* etc.) and the question does not contain an answer. In order to study actions of everyday conversations including at least a *wh*-question and an answer, a selection of 300 fragments from the Corpus of Spoken Estonian of the University of Tartu was made. The methods used in the empirical part are conversation analysis and interactional linguistics. The approach is both qualitative and quantitative.

The theoretical part consists of four chapters. The first chapter gives an overview of interrogative sentences, their two classifications in Estonian linguistics and especially of the *wh*-question. The second chapter introduces spoken language and the differences between questions in spoken and written language. The third chapter is about the two research methods – conversation analysis and interactional linguistics. Although both methods are empirical and closely linked to each other, the difference between the two is that conversation analysis examines daily communication whereas interactional linguistics studies the use of language in communication. The fourth chapter introduces the basic terms of these two methods: *adjacency pairs, repair organization, social actions, the epistemics of social relations* and *social cost*.

The fifth chapter, containing the empirical part, documents how speakers design and use *wh*-questions. The material was divided into three parts: single questions (271), multi-questions (29) and increment questions (question followed by a longer pause than

a micropause) (19). Increment questions are syntactically single questions, but in the communication they became functionally the same as multi-questions.

The multi-question consists of two or more questions. The most common pattern is that the polar question is followed by a *wh*-question (e.g. *What are you drinking? Chamomile tea?*). The *wh*-question is most expensive in terms of social cost, because there is no limit to the number of potential responses. Therefore, speakers try to avoid *wh*-questions and produce a more specific polar question, which could be seen as a candidate answer. Thus, these multi-questions reduce the questions' social cost, because the more information requested, the greater the cost, hence polar questions are lower in cost. By means of multi-questions, interlocutors change their epistemic stance as well: the *wh*-question expresses the questioner's unknowing stance, while polar question expresses his/her knowing stance. In conversations, reverse patterns may appear, where the *wh*-question is followed by a polar question (e.g. *Are you studying? Or what are you doing?*). This way, the questioner changes a cheaper question into a more expensive one and expresses his/her unknowing stance.

There were four social actions made by a *wh*-question: 168 requests for information, 65 rhetorical questions, 58 repairs and 7 outlouds. Despite the fact that *wh*-questions primarily seek information, not all of them are related to the prototypical role of the question. The question can make more than one action simultaneously: for example, it can request information and convey a statement. Requests for information and rhetorical questions are typically formed as a sentence and repairs as a phrase. Repairs are closely linked to the prior talk, therefore they can be formed by minimal linguistic units.

The most common question word was *mis* 'what' (172). *Kuidas* 'how' (35) was the second largest category of question words. While requests for information use a different range of question words, among them *mis* 'what' and *kuidas* 'how' dominate. Rhetorical questions are formed mainly by question words *mis* 'what', *miks* 'why' or *kus* 'where' and repairs by *mis* 'what', *kus* 'where' or *ah* 'huh'.

Wh-questions are asked about very different categories like objects, actions, manner, causes, time, amounts, people, places, quality and previous stories. Requests for information are asked mainly about objects or actions, rhetorical questions about

actions. The other-initiated self-repair is asked primarily about previous stories whereas self-initiated other-repair about objects.

The analysis of the research reveals the differences between the everyday and institutional information-seeking dialogues. An everyday dialogue uses actions related to assessments and emotions whereas an information-seeking dialogue uses more actions that seeking new information. An everyday dialogue uses even more *what*-question, while information dialogues uses a wider range of question words, such as *where*, *when*, *how*. In addition to that, all the questions in the interaction are not related to the prototypical role of the question. Moreover, a request for information is typically formed as a sentence and a repair as a phrase in both registers.

In conclusion, *wh*-questions in Estonian everyday conversation do not only seek information but are used for a wider range of functions as well. *Wh*-questions can represent several social actions simultaneously. In addition to that, they give a chance to express epistemic stance or provide an opportunity to correct it. What is more, social actions have central performers among form variants.

Lisad

Transkriptsioonimärgid

1. Sõnade ülesmärkimiseks kasutatakse kuuldeortograafiat. Sõnad, mille hääldus vastab kirjakeele tüüphääldusele, kirjutatakse kirjakeele ortograafias; kirjakeele sõnad, mille hääldus ei vasta kirjakeele hääldusviisile, võõrsõnad ja sõnad, millel kanooniline ortograafia puudub, kirjutatakse vastavalt hääldusele. Pealkirjade ja nimede alguses on suurtäht.
2. Liigendusüksused
Kõnevool jagatakse intonatsioonilisteks üksusteks.
Lausungit lõpetav intonatsioon märgitakse punktiga.
Lausungi sees olevad intonatsiooniliste üksuste piirid märgitakse komaga.
Tõusva intonatsiooniga lõppeva üksuse lõpus on küsimärk.
Lausungi algust eraldi ei märgita.
Üksinda lausungit moodustavate tagasisideüneemide puhul kasutatakse neutraalse häälduse märkimiseks ilma punktita üneemi (*mhmh*).
3. Pausid
(.) – mikropaus: 0,2 sekundit või lühem
(1.2) – pausi pikkus sekundites
4. Kõne prosoodilised ja paralingvistilised omadused
` – rõhk
>.....< (sissepoole osutavad nooled) kiirendatud lõik
<.....> (väljapoole osutavad nooled) aeglustatud lõik
..... – muust kõnest vaiksem lõik
AHA (suurtähed) – hääle kõvendamine
t:ere – häälikuvenitused

@.....@ – hääle kvaliteedi muutumine (kõne jäljendamine, kirjutatud teksti lugemine jms)

s(h)õna – (sulgudes *h* sõna sees): sõna on lausutud naerdes

\$.....\$ – naerva häälega öeldud sõna või pikem lõik

si- – sõna poolelijätmine

tulin=ja – kokkuhääldatud sõnad

hehe – lahtise suuga naer

.hhh – häälekas sissehingamine (üks *h* vastab 0,1 sekundile)

5. Pealerääkimised ja haakumised

[– pealerääkimise algus

] – pealerääkimise lõpp

= – kaks iseseisvat üksust on hääldatud kokku

6. Ebaselgused ja kommentaarid

{või} – halvasti kuulnud tekstilõik

{--} – ebaselgeks jäänud sõna või kõneleja

{---} – pikem ebaselgeks jäänud lõik

((kurvalt)) – litereerija kommentaarid ja seletused situatsiooni kohta

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Andra Rumm

(sünnikuupäev: 30.09.1991)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Avatud küsimused suulises argivestluses“, mille juhendajad on Andriela Rääbis ja Kirsi Laanesoo,
 - 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 20.05.2015